

27A Besturen, commissies, comités en raden

In dit hoofdstuk beschrijf ik van welke besturen, commissies en adviescolleges ik deel heb uitgemaakt. Aan mijn lidmaatschap als regeringsvertegenwoordiger in de Conventie die eind 1999 werd belast met het ontwerpen van een handvest voor de Grondrechten van de Europese Unie en de informatie die in april en mei 2003 leidde tot het regeerakkoord van het tweede kabinet-Balkende, wijdde ik twee aparte hoofdstukken (24A en 25). Dit hoofdstuk is een uitgebreide versie van hoofdstuk 26, dat hiervan deel uitmaakt.

Schooltijd en studententijd

In 1948 werd ik aan het eind van de vierde klas van het Murmellius Gymnasium gekozen tot secretaris van de leerlingenvereniging met de Griekse naam ΑΥΤΟΙ ΕΣΜΕΝ (autoi esmen), een vrije vertaling van Onder Ons. In deze functie deed ik enige zakelijke ervaring op met zaalhuur, afrekenen met de gemeente van belasting op gemakkelikheden en dergelijke. Wie tegen betaling een evenement organiseerde, dus ook bioscoop- en theaterexploitanten, moest de toegangskaarten met voorgedrukte prijzen betrekken van de gemeente. In de prijs per kaartje was, als belasting op gemakkelikheden, een toeslag in rekening gebracht. Ongebruikte kaartjes konden na afloop van het evenement worden ingeleverd en de tevoren betaalde belasting werd terugbetaald. Deze belasting is in 1969 bij de invoering van de omzetbelasting van toegevoegde waarde afgeschaft.

In mijn studententijd werd ik voor het jaar 1954-1955 gevraagd voor de Commissie voor de Sociëteit Minerva. Tot dat jaar kende de sociëteit nog twee bestuurscommissies: de Commissie van Orde en Vertegenwoordiging vertegenwoordigde de sociëteit binnen en buiten Leiden en handhaafde in de zaal de orde en de mores; de Commissie van Beheer was belast met de zakelijke kant van het sociëteitsbedrijf, zoals inkoop, personeelsbeleid, zorg voor gebouw, meubilair en bibliotheek en het financieel beheer. Omdat het door het tijdsbeslag dat het lidmaatschap van deze commissies op de leden legde de keuze te veel was gaan beperken, werden al enkele jaren de beheersfuncties gebouw, meubilair en bibliotheek vervuld door leden die tevens lid waren van de Commissie van Orde en Vertegenwoordiging. Voor mijn commissiejaar werden de beide commissies geheel samengevoegd tot één Commissie voor de Sociëteit Minerva. Ik kreeg daarin de functies van Vicepresident en Quaestor I en werd dus belast met het financiële beheer. Van de financiële zorg voor het bedrijf heb ik veel geleerd. Dit bleek in mijn latere loopbaan van nut. Het commissariaat gaf ook heel veel plezier in grote vriendschap met mijn zes medecommissarissen. De functie heeft ook in dat opzicht zeker aan mijn vorming bijgedragen.

Er waren in dat jaar grote belangen gemoeid met het bestuur van de sociëteit. Er was al een jaar of zes een schadeclaim bij het rechtsherstel aanhangig. De Duitse bezetter had de sociëteit leeggeroofd. Het ging hierbij om een deel van de inventaris – tafels, stoelen en de

door prins Alexander¹ geschonken luchters waren door de leden uit handen van de bezetter gehouden en hadden in 1945 weer hun oorspronkelijke bestemming bereikt – maar serviezen, linnengoed en de kostbare wijnvoorraad waren goeddeels niet gespaard gebleven. Een aantal oud-beheerscommissarissen en de uit reünisten bestaande Commissie van Advies hadden er een hard hoofd in dat de claim zou worden gehonoreerd. Zo niet oud-beheerscommissaris Hein(tje) Swane, die de claim had ingediend en als advocaat de zaak kosteloos was blijven behartigen. Op een dag in augustus 1954 – de sociëteit was tijdens de academische vakantie gesloten en werd grondig schoongemaakt – kwam ik, zoals ik gewoon was, in de loop van de ochtend de ingekomen post behandelen. Tussen de enveloppen een bruingele dienstenvelop met adresvenster, zoals die toen bij de overheid gebruikelijk waren. Bij opening ontwaarde ik een voorgedrukt velletje van A6-formaat. Het ministerie van Financiën deelde mede dat wegens geleden oorlogsschade een bedrag was toegekend. Het ingetypte bedrag was 100.000 gulden. Dit was in die tijd in studentenogen een onmetelijk bedrag en in 2016 vergelijkbaar met 356.667 euro. Met een maandgeld van 200 gulden (2016: 715 euro) hoefde een student niet te klagen, kamerhuur beliep tussen de 30 en 60 gulden (2016: 107 tot 214 euro), een pakje sigaretten kostte 75 cent (2016 2,68 euro) en een goedkoop kaartje voor de bioscoop ook. Een avondomzet van de sociëteit bereikte maar enkele malen per jaar een bedrag van duizend gulden (2016: 3.567 euro).

Ik telefoneerde onmiddellijk naar mijn medecommissarissen, de voorzitter van de Commissie van Advies, Peter Plantenga, directeur van het Amsterdamse kantoor van de Rotterdamsche Bank, en uiteraard Hein Swane. Swane adviseerde een aanvullende claim in te dienen, maar dan moest eerst gebleken zijn dat het ontvangen bedrag ontoereikend was om de geroofde. Wij – de commissie en de ons adviserende oud-commissarissen – waren echter beducht het geld ineens uit te geven en wilden het liever buiten de exploitatie houden voor als de nood aan de man zou komen. In de loop van de jaren waren de verloren gegane goederen goeddeels vervangen en wij waren bezig de wijnvoorraad met het oog op het naderende lustrum weer op peil te brengen. De stemmen van de daartoe speciaal bijeengeroepen Commissie van Advies staakten en wij moesten maar zien wat wij beslisten. Wij hebben het geld apart gezet. Ik vermoed dat het na de brand van de sociëteit in de nacht van 3 december 1959 is opgegaan in de nieuwbouwfondsen.

Aansluitend aan mijn lidmaatschap van de Commissie voor de Sociëteit Minerva werd ik door de Lustrumcommissie belast met het zakelijk leiderschap van het feestterrein. Op het Pieterskerkhof werden stalletjes ingericht, vergelijkbaar met een braderie. Deze waren eerst enkele dagen vóór de lustrumviering toegankelijk voor de Leidse burgerij en daarna tijdens het lustrum voor de leden en hun dames. De exploitatie moest een bijdrage voor de lustrumkosten leveren. Evenals tijdens de vervulling van de quaestuur van Minerva kon op een bevredigend resultaat worden teruggezien.

Gedurende mijn studententijd kreeg ik ook in andere functies de zakelijke en financiële verantwoordelijkheid voor evenementen te dragen. Tweemaal had ik de zakelijke leiding van

een vanwege de Civitas georganiseerde toneeluitvoering. Na de bevrijding waren de tijdens de bezettingsjaren ontbonden gezelligheidsverenigingen – het Leidsche Studenten Corps, verbonden met de zelfstandige vereniging Sociëteit Minerva voor manlijke studenten en de Vereniging van Vrouwelijke Studente te Leiden (VVSL) – door rechtsherstel opnieuw in het leven geroepen, met de bedoeling dat zij de enige gezelligheidsverenigingen zouden blijven. Er waren ook talrijke studenten die om uiteenlopende redenen geen lid werden van een van deze beide verenigingen. De gehele universitaire gemeenschap – hoogleraren, wetenschappelijke staf en studenten – vormden de Civitas Academica – de universitaire gemeenschap.

Advocatuur

In de advocatuur heb ik geen bestuurlijke functies vervuld in de Rotterdamse Raad van Toezicht of in het landelijke College van Afgevaardigden. Ik heb echter wel deel uitgemaakt van een commissie die mogelijkheden moest onderzoeken van kostenbesparing door gezamenlijke inkoop voor bijvoorbeeld kleine en middelgrote kantoren. Door het sterk individualistische karakter van hen die het vrije beroep van advocaat uitoefenen – een kenmerk dat vermoedelijk sterker aanwezig is bij hen die zich juist niet aansluiten bij een groot advocatenkantoor – vielen de voorstellen van onze commissie niet in vruchtbare bodem. Hetzelfde lot was beschoren aan de voorstellen van het bestuur van de Stichting Pensioenfonds van de Nederlandse Orde van Advocaten, waarvan ik van 1970 tot 1977 vicevoorzitter was, voor een algemene ouderdomspensioenregeling voor de advocatuur. Het zou gaan om een basispensioen. De voorstellen die de Orde naar aanleiding van onze bevindingen deed, werden met grote meerderheid verworpen. De meerderheid werd niet in de laatste plaats gevormd door de eenmanskantoren en leden van kleine maatschappen en kantoorcombinaties. Het pensioenfonds bleef de bestaande weduwenpensioenvoorziening besturen en beheren, tot een ouderdomspensioen kwam het niet. De lotgevallen in ogenschouw nemend van het notarissenpensioen en soortgelijke regelingen voor artsen, achteraf gezien een uiterst verstandige beslissing.

Overheidscommissies

ADVIESCOMMISSIE OPKOMSTPLICHT

In het voorjaar van 1966 – ik was toen nog secretaris voor de organisatie van de VVD – droeg de voorzitter van de VVD-fractie in de Tweede Kamer, Molly Geertsema, mij bij de minister van Binnenlandse Zaken voor als lid van de Adviescommissie Opkomstplicht. In het in de jaren zestig ontstane streven naar vrijheid en vrijblijvendheid was ook de wettelijke plicht om bij verkiezingen bij het aangewezen stembureau te verschijnen onder druk komen te staan. Er was niet, zoals wel werd gezegd, een stemplicht, maar een kiezer moest verschijnen. Niet-verschijning werd beboet, maar de afhandeling van deze overtredingen stagneerde als gevolg

van de grote aantallen wegblijvers, vooral in de grote steden. Ik had het herstel van democratische rechten in 1945 als iets zo bijzonder beleefd – ook al zou ik nog elf jaar moeten wachten voordat ik dat recht zelf kon uitoefenen – dat ik me niet kon voorstellen dat er twintig jaar na de bevrijding zo nonchalant met dat recht werd omgesprongen. De notie dat er plichten zijn en niet alleen maar rechten en dat rechten niet vrijblijvend zijn, was voor mij vanzelfsprekend, vermoedelijk geworteld in mijn opvoeding. De Adviescommissie Opkomstplicht onder voorzitterschap van Jan Berger (PvdA, later DS'70), toen burgemeester van Groningen, werd op 28 juni 1966 ingesteld door de minister van Binnenlandse Zaken Jan Smallenbroek (ARP) in het kabinet-Cals en vervolgens door diens opvolger, Koos Verdam, geïnstalleerd. Het was de eerste commissie waarin ik door de overheid werd benoemd en die een publiek karakter had.² In het lid Diepenhorst (CHU) trof ik een medestander. Wij waren de enige tegenstanders van afschaffing van de opkomstplicht. Er volgden enkele vergaderingen en na de zomervakantie kregen de leden een ontwerprapport toegezonden dat onder directe verantwoordelijkheid van voorzitter en secretaris was opgesteld. Tot mijn verbazing adviseerde de commissie in dat rapport unaniem tot afschaffing van de opkomstplicht. In de aan dit ontwerp gewijde vergadering vroeg ik de voorzitter waar mijn tegenargumentatie gebleven was. Ik moest begrijpen, zo zei Berger, dat het de bedoeling van dit soort adviezen is dat ze unaniem tot stand komen, dus was hij ervan uitgegaan dat de minderheid zich bij de meerderheid zou aansluiten.

Ik legde me er niet bij neer. Ook Diepenhorst deed dat niet. Ik raadpleegde toch Geertsema maar eens, die mij had voorgedragen. 'Ik heb je voorgedragen omdat ik je die taak wel toevertrouwde, dus je handelt maar zoals je goeddunkt.' Ik liet Berger weten dat ik in het advies mijn minderheidsstandpunt opgenomen wenste te zien. Ik vond dat het secretariaat dat maar naar behoren moest formuleren. Diepenhorst en ik hadden onze argumenten tijdens de vergaderingen herhaaldelijk ter tafel gebracht. De secretaris had wel, voor de volledigheid, een aantal rechtvaardigingsgronden voor de opkomstplicht vermeld, maar mijn specifieke argumenten waren er niet terug te vinden. Berger vond dat ik met mijn afwijkende mening maar zelf voor de redactie moest zorgdragen. Ik weet niet of hij hoopte dat ik er dan wel van zou afzien, maar als advocaat had ik niet de minste moeite met het formuleren van standpunten. Dus ik werd de auteur van een aparte alinea van het op 15 november 1967 uitgebrachte advies.

Diepenhorst was niet principieel tegen afschaffing, maar vond een proefneming wenselijk alvorens een definitieve beslissing zou worden genomen.

Op 19 december 1967 zond minister Henk Beernink (CHU) van Binnenlandse Zaken in het kabinet-De Jong het rapport aan de Kamers.³ Op 3 november 1969 diende hij een wetsvoorstel tot afschaffing van de opkomstplicht in.⁴ Het wordt op 19 februari 1970 door de Tweede Kamer met 91 tegen 15 stemmen aangenomen. De VVD-fractie stemde verdeeld. De Eerste Kamer aanvaardde het wetsvoorstel al op 3 maart 1970 zonder stemming. Hier is de VVD-fractie unaniem voor. Henk Vonhoff, die net als ik tegen afschaffing was, is dat zijn hele

leven gebleven en zou de opkomstplicht weer ingevoerd willen zien. Ik geloof echter niet dat het mogelijk is in zaken als deze de klok terug te draaien.

COMMISSIE-VONDELING

In 1979 zou het Europese Parlement voor het eerst door rechtstreekse verkiezingen worden gekozen. Tot dan toe bestond het uit afgevaardigden van de nationale volksvertegenwoordigingen. Van het najaar 1978 tot kort voor de verkiezingsdag – donderdag 7 juni 1979 – vergaderden bestuursleden van de politieke partijen die aan deze verkiezingen zouden deelnemen onder voorzitterschap van de voorzitter van de Tweede kamer, Anne Vondeling, over middelen tot activering van de belangstelling van de kiezers voor deze verkiezingen. Er waren ook fondsen te verdelen. Ik nam namens de VVD aan deze beraadslagingen deel. Gelet op het opkomstpercentage van 58,12% – het hoogste dat tot op de dag van vandaag bij verkiezingen van het Europese Parlement is gehaald – hebben we ons werk niet slecht verricht. Ook voor de VVD stemde de uitkomst van 16,14% en vier van de 25 zetels tot tevredenheid.

COMMISSIE HEROVERWEGING INSTRUMENTARIUM RECHTSHANDHAVING

Pas na mijn ministerschap zal ik opnieuw geroepen worden aan een commissie met publiek karakter mee te werken. Op 14 oktober 1994 stelde minister van Justitie Winnie Sorgdrager een commissie in die tot taak kreeg voorstellen te doen met betrekking tot

- a. de handhaving van regelgeving anders dan door middel van het strafrecht;
- b. andere vormen van strafrechtelijke sanctionering dan de vrijheidsstraf.

Leden van de commissie waren de president van de Amsterdamse rechtbank, Reurt Gisolf, de socioloog Cees Schuyt, hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, de landsadvocaat, Joan de Wijkerslooth de Weerdesteijn, en Arie Kors, raadadviseur bij de stafafdeling Wetgeving Publiekrecht, die tevens secretaris van de commissie was. Dato Steenhuis, procureur-generaal te Leeuwarden, werd benoemd tot adviseur en ik kreeg tot taak de commissie voor te zitten. Ik kende alle leden van de commissie en de adviseur – uiteraard de een beter dan de ander. De commissie heeft in grote eensgezindheid tal van voorstellen ontwikkeld die door Arie Kors in een mooi rapport zijn neergelegd. Het was voor mij een groot plezier weer nauw met hem samen te werken; de laatste keer was dat gebeurd vlak voor de val van het tweede kabinet-Lubbers bij de voorbereiding van het euthanasiedebat in de Tweede Kamer (zie hoofdstuk 22).

Op een belangrijk punt kwamen wij de minister, althans degenen die haar mede hadden geïnspireerd, niet tegemoet. Vanwege de hoge kosten van het gevangeniswezen had het ministerie van Financiën voor de zoveelste keer aangedrongen op terugdringing van het aantal vrijheidsstraffen. Wij hadden dan ook langs verschillende wegen – onder andere de bestuursrechtelijke en de civielrechtelijke weg – alternatieve vormen van rechtshandhaving voorgesteld. Maar als alternatieve dwangmiddelen, zoals boetes, dwangsommen en werkstraffen

door de betrokkene worden ontgaan, rest als enige mogelijkheid diens vrijheidsbeneming. Wil deze stok achter de deur effectief zijn, dan moet er voldoende celcapaciteit zijn en voldoende mogelijkheden deze dwang daadwerkelijk uit te oefenen. Hiervoor bestond volgens ons geen alternatief.

Dat wij op dat laatste punt niet aan de achterliggende wens van onze opdrachtgever konden voldoen, werd door de ambtenaar die belast was met de voorbereiding van de ministeriële reactie als een groot tekort gezien. Arie Kors bereidde ons voor op een negatief onthaal dat ons bij de aanbieding aan de minister van ons rapport *Het recht ten uitvoer gelegd* ten deel zou vallen. Ik anticipeerde hier op in mijn aanbiedingstoespraak. Het liep anders. De avond tevoren hadden de minister en de secretaris-generaal, Jan Suyver, die in het buitenland waren geweest, kennis genomen van ons rapport en de voor de minister voorbereide negatieve toespraak. Zij bleken het daarmee oneens en ons wachtte dus een aanzienlijk positievere reactie. Het kwaad was echter al geschied: een perscommuniqué op basis van de ambtelijke afkeuring was reeds verspreid. Ik weet niet meer of de negatieve toespraak of de positieve variant in de Nederlandse Staatscourant is verschenen.

Later is mij bij herhaling verzekerd dat ons rapport niet in een la is verdwenen, maar dat er nog geruime tijd uit is geput. Intussen lijkt het er vandaag de dag op dat er een overcapaciteit in het gevangeniswezen is ontstaan. Ik vermoed dat dit vooral een gevolg is van de ontwikkeling in de rechtspraak waarbij taakstraffen ook worden opgelegd na zware misdrijven met ernstige gevolgen. Dat is een ontwikkeling in de onafhankelijke rechtspraak waarop bestuurders en commissies geen invloed hebben. Zelfs de wetgever moet daarbij zijn beperkingen onder ogen zien.

JURY GRONDWETSTRIJD

In verband met de herdenking dat de Grondwet van 1848 honderdvijftig jaar geleden was afgekondigd werd een wedstrijd uitgeschreven over veranderingen in het grondwettelijk staatsbestel. Belangstellenden werden uitgenodigd een voorstel of samenhangende voorstellen tot grondwetsherziening op te stellen. Een voorstel kon betrekking hebben op een enkel grondwetsartikel, een samenstel van bepalingen, een hoofdstuk of de gehele Grondwet. De termijn van inzending was oorspronkelijk 14 januari 1998, de tweehonderdste geboortedag van Thorbecke, maar werd verlengd tot 1 juli 1998. De uitslag werd bekend gemaakt op 3 november 1998, op de dag af 150 jaar na de afkondiging van de Grondwet van 1848. De jury bestond uit Joke van der Meer (PvdA), staatsraad in buitengewone dienst, Piet Boukema, voorzitter afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State, Jan Vis, staatsraad, Gert Schutte, Tweede Kamerlid, Peter Lankhorst, oud-lid Tweede Kamer en mij als voorzitter, Hanneke Schipper-Spanninga van het ministerie van Binnenlandse Zaken was onze secretaris

Op de dag dat ik gekozen werd tot voorzitter van de Eerste Kamer – 11 maart 1997 – bereikte me ook het verzoek toe te treden tot wat in de wandeling zou heten de Contactgroep-Van Kemenade. Op 10 maart 1997 had minister van Financiën Gerrit Zalm (VVD) de Contactgroep Tegoeden WO II ingesteld. Voorzitter was Jos van Kemenade, op dat ogenblik commissaris van de koningin in Noord-Holland. De leden die toen werden geïnstalleerd waren de professoren Hans Blom, Victor Halberstadt, Arnold Schilder en Luc van Zutphen (secretaris) en de heren Frans Kordes, Joop Krant, Jaap Peters, Tom de Swaan en Herman Wijffels. Corry van Renselaar van De Nederlandsche Bank was ter ondersteuning toegevoegd. Ik werd daags na de installatie aan de contactgroep toegevoegd, omdat de leden ervan behoefte hadden aan een jurist met ervaring in de rechtspraak. Ik besloot de uitnodiging te aanvaarden omdat ik uit mijn ontmoeting met mijn klasgenoot Hans Müller wist dat hij de wijze waarop hij na de oorlog was behandeld toen hij – net te laat – nog een claim indiende, als kil en bureaucratisch had ondervonden (zie hoofdstuk 21).

Er was nog een punt. Tijdens mijn partijvoorzitterschap had ik in de periode die voorafging aan de totstandkoming van de Uitkeringswet Indische gedetineerden van 1 juli 1981⁵ op verzoek van leden van de Tweede Kamerfractie deelgenomen aan een bespreking van hen met een delegatie die optrad voor hen die die tijdens de Tweede Wereldoorlog door de Japanners als krijgsgevangenen gedetineerd of tewerkgesteld waren geweest. Zij spraken over het onrecht hun aangedaan doordat hun elke tegemoetkoming voor tijdens krijgsgevangenschap gederfde inkomsten was onthouden. Bij hun terugkeer waren zij berooid en gingen direct aan het werk om in hun onderhoud en dat van hun gezin te kunnen Voorzien. Ze begonnen met niets en hadden het te druk met dagelijkse besommeringen om zich bezig te houden vergoeding van gederfde inkomsten en geleden schade. Maar nu zij oud en AOW-gerechtigd waren werden zij besprongen en gekweld door het onrecht dat hun was aangedaan. Het relaas maakte diepe indruk op me. Tot dan toe waren alle claims altijd afgehouden. In de VVD-fractie was Henk Koning de woordvoerder geweest en hij had zich namens de fractie altijd beroepen op rechterlijke uitspraken die vorderingen van deze groep mensen had afgewezen.

Er trad een kentering op. Op 19 juni 1980 diende de vaste commissie voor ambtenarenzaken en pensioenen een mede door de VVD-leden ondertekende motie in waarin de regering werd gevraagd aan de morele verantwoordelijkheid jegens deze oud-gedetineerden ook materiële inhoud te geven.⁶ Het zou bij de beoordeling van eventuele aanspraken van vervolgingslachtoffers uit de Tweede Wereldoorlog waarover de contactgroep moest adviseren, ook gaan om mensen die na een leven van hard werken worden gekweld door onrecht hun in het verleden aangedaan en om tijdens de naoorlogse periode van rechtsherstel ondervonden onbegrip. Met het beeld van 1979 voor ogen voelde ik me wel gemotiveerd om aan de werkzaamheden deel te nemen. Alvorens toe te treden vergewiste ik me ervan – ook bij de voorzitter – dat de contactgroep in geen enkel opzicht bemoeienis zou hebben met vergoeding of restitutie van geroofde kunstschaten. Maar daarvoor was een aparte restitutiecommissie met een geheel ander taakopdracht benoemd. Ik wilde daarmee geen enkele

bemoeiing hebben omdat mijn vader in opdracht van het Nederlandse Beheersinstituut (NBI), dat na de oorlog vijandelijk vermogen beheerde, bewindvoerder was geweest van de boedel-Jacques Goudstikker. Hoewel tussen de bewindvoerders en het NBI enerzijds en de weduwe Dési Goudstikker-von Halban, toen echtgenote van de advocaat Edward von Saher, anderzijds een dading was gesloten waarbij haar het onroerend goed (het buiten Oostmeer aan de Amstel en kasteel Nijenrode) werden teruggegeven en de kunstschaten bleven waar zij intussen waren, hadden erfgenamen van Von Saher geprocedeerd over teruggave van de schilderijen. Zij hadden die processen weliswaar verloren, maar de discussie over het naoorlogse rechtsherstel en restitutie openden voor hen misschien nieuwe perspectieven. Ik moest vermijden daarbij betrokken te raken, al was het maar zijdelings. Dit risico bleek niet te bestaan.

Behalve aan de algemene beraadslagingen, heb ik ook deelgenomen aan specifieke projecten van de contactgroep. Zo onderzocht ik met assistentie van Corry Renselaar en van de toegevoegde ambtenaar van het ministerie van Financiën, Christiaan Ruppert, de lotgevallen van het Nederlandse monetaire goud gedurende de oorlogsjaren. Ruppert zal op 14 juni 2017 aan de Vrije Universiteit promoveren op het proefschrift *Eindelijk restitutie. De totstandkoming van de Nederlandse akkoorden over Joodse oorlogstegoeden (1997-2000)*. Het werd een boeiende speurtocht, onder andere naar de ondoorgrondelijke overwegingen die naoorlogse kabinetten ertoe gebracht hebben een confrontatie met de Zwitserse regering over het Nederlandse monetaire goud dat hun door de bezetter in handen was gespeeld, uit de weg te gaan. De kans op succes was misschien niet groot geweest, daar de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en Frankrijk als Trusteelanden voor alle bondgenoten, maar zonder voorkennis of medeweten van de kleinere bondgenoten, met de Zwitsers op 12 mei 1946 het Akkoord van Washington hadden gesloten, waarbij Zwitserland de claims van alle bondgenoten afkocht tegen storting van 52.000 kg goud, ter waarde van 250 miljoen Zwitserse francs ofwel 58 miljoen US dollar. De bondgenoten konden hun vorderingen indienen bij de Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold (TGC). De schatting van wat Zwitserland had moeten betalen was veel te laag geweest. Alleen al uit Nederland heeft zich 333,9 miljoen gulden (333,9 miljoen gulden uit 1940 zou in 2016 vergelijkbaar zijn met 2,775 miljard euro) aan geroofd monetair goud in Zwitserland bevonden. Ook in andere neutrale landen, Zweden, Portugal, Spanje en Turkije, maar ook in Italië en Roemenië had zich Nederlands goud bevonden. Hoe dat ook zij, na zoveel jaren stilzwijgen zag onze contactgroep geen mogelijkheid meer de volkenrechtelijke barrières met succes te bestormen. Onze droevige conclusie was dat ons land van 145.649 kg goud was beroofd en via de TGC 71.820 kg terugkreeg. Dat was slechts 49,3%. De TGC had de Nederlandse claim maar tot een bedrag van 110.174 kg erkend. Op basis daarvan had ons land 65,2% terugontvangen.

Joop Krant en ik voerden op zijn kantoor van de bank Kempen & Co. besprekingen met vertegenwoordigers van Joodse organisaties en groeperingen over mogelijke bestemmingen van een door de staat te betalen tegemoetkoming. Honorering van individuele vorderingen

achtten wij uitgesloten en daarom zou een eventueel door de staat te betalen bedrag voor bepaalde doeleinden bestemd moeten worden of voor een fonds waaruit in individuele behoeften voorzien zou kunnen worden.

Het advies van de contactgroep verschijnt op 12 januari 2000. Zoals wij zelf al hadden voorzien, stuit het op veel kritiek. Het leidt er wel toe dat de regering een bedrag als tegemoetkoming beschikbaar stelt. Dit was overigens van het begin af de duidelijke intentie van de regering en in het bijzonder minister van Financiën Gerrit Zalm geweest. Ons advies dat de regering ruiterlijk erkent dat ondanks goede bedoelingen bij het rechtsherstel fouten zijn gemaakt en dat er tekortkomingen zijn geweest, brengt minister-president Kok ertoe een stap verder te gaan en de excuses van de regering aan te bieden. Zalm had dit al gedaan voordat hij de contactgroep instelde.

Het is maar goed dat de contactgroep geen bemoeiingen had met eventuele restitutie van geroofde kunst. De handelsvoorraad van de kunsthandelaar Goudstikker wordt als collectie door de desbetreffende restitutiecommissie toegekend aan diens erven. De niet onaanzienlijke declaratie van de advocaat van de erven (op basis van een tevoren gemaakte afspraak) noopt hen echter een deel van de schilderijen overeenkomstig hun oorspronkelijke bestemming te verkopen.

NATIONAAL COMITÉ VREDE VAN MUNSTER

Toen ik op 11 maart 1997 Herman Tjeenk Willink als voorzitter van de Eerste Kamer opvolgde, was hij voorzitter van het Nationaal Comité Vrede van Munster. Hij had mij gezegd dat het de bedoeling was dat ik hem ook in die functie zou opvolgen. Het comité was bij koninklijk besluit van 10 september 1996 ingesteld en had tot taak de herdenking van de Vrede van Munster in 1998 voor te bereiden door middel van:

- a. een educatief programma gericht op jongeren en andere geïnteresseerde groepen in de Nederlandse samenleving;
- b. aandacht voor de beperkingen en grenzen van het huidige Europese statensysteem zoals ontstaan bij de Vrede van Munster in het perspectief van de internationale ontwikkelingen;
- c. activiteiten op het culturele vlak alsmede op het terrein van de wetenschap;
- d. een gezamenlijke bijeenkomst van de beide Kamers der Staten-Generaal en de Regering ter herdenking van de Vrede van Munster op 5 juni 1998.⁷

De Prins van Oranje was benoemd tot erevoorzitter. De leden waren Tweede Kamervoorzitter Wim Deetman, voorzitter van de Algemeen Werkgevers Vereniging Fred De Graaff, hoogleraar vaderlandse geschiedenis Simon Groenveld, actrice en regisseur Cox Habbema, rechter in het Internationale Hof van Justitie Peter Kooijmans, museumdirecteur Pauline Kruseman, vakbondsman Johan Stekelenburg, industrieel Lo van Wachem en oud-

televisiedirecteur Ed van Westerloo. De ambtelijke leden waren Eef Brouwers van de Rijksvoorlichtingsdienst, Piet Holthuis, secretaris-generaal van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, en Rob Visser van het ministerie van Algemene Zaken. Op 30 mei 1997 volgde een koninklijk besluit waarbij Herman Tjeenk Willink als voorzitter onder dankzegging voor hetgeen hij als zodanig had gedaan ontslag werd verleend; hij bleef wel lid van het comité.

Ik werd met ingang van 1 juni 1997 tot voorzitter benoemd. In dit besluit werd ook Piet Bukman, die al op 3 december 1996 Wim Deetman als voorzitter van de Tweede Kamer was opgevolgd, alsnog tot lid benoemd. Bij koninklijk besluit van 9 juni 1997 werd Johan Stekelenburg, tot 1 juni voorzitter van de Federatie Nederlandse Vakverenigingen (FNV), op zijn verzoek ontslagen en vervangen door Anton Westerlaken, voorzitter van het Christelijk Nationaal Vakverbond (CNV). Ten slotte werd bij koninklijk besluit van 3 juni 1998 de op 20 mei 1998 gekozen voorzitter van de Tweede Kamer, Jeltje van Nieuwenhoven, met terugwerkende kracht tot 21 mei 1998 tot lid benoemd. Net op tijd om de feestelijkheden ook in deze hoedanigheid bij te wonen.

Het was een groot gezelschap, maar doordat tijdens de vergaderingen nooit alle leden aanwezig waren, konden de vergaderingen van het comité worden gehouden in de eerste Commissiekamer, waar de portretten van alle graven van Holland inclusief de gravinnen Ada en Jacoba hangen. De laatste van deze serie was Filips, als koning van Spanje de Tweede, maar als graaf van Holland de Derde, tegen wie de opstand was begonnen die met de Vrede van Munster haar voor ons land gelukkig einde had gevonden. Filips van Bourgondië was de eerste graaf van Holland met deze voornaam en Filips de Schone de tweede.

Er werden, zoals uit de taakomschrijving blijkt, veel activiteiten ontwikkeld. Deze konden zich over enige tijd uitstrekken, omdat het proces van vredessluiting en -afkondiging in 1648 enige maanden in beslag had genomen. De eerste pogingen om tot vrede te komen dateerden al van enige jaren eerder. De onderhandelingen hadden plaatsgevonden in de Westfaalse steden Münster en Osnabrück. Het vredesverdrag tussen de Republiek der Verenigde Nederlanden en Spanje dateert van 30 januari 1648 en werd op 15 mei 1648 in Münster geratificeerd. De ratificatie van andere vredesverdragen, te Osnabrück, waaronder het verdrag ter beëindiging van de Dertigjarige Oorlog, dateert van 24 oktober 1648.

Ik noem enkele hoogtepunten van de viering. Ter herdenking van de historische gebeurtenissen tijdens de Tachtigjarige Oorlog werden op tal van plaatsen in ons land en daarbuiten tentoonstellingen georganiseerd. Sommige bleven geruime tijd, tot in 1999. De centrale openingsplechtigheid van alle tentoonstellingen in ons land vond op vrijdag 13 maart 1998 plaats in Utrecht. In de Domkerk hield ik een doorwrochte historische toespraak van de hand van comitélid Simon Groenveld, hoogleraar in de vaderlandse geschiedenis aan de Universiteit Leiden met als leeropdracht geschiedenis en cultuur van de Republiek der Verenigde Nederlanden.

Donderdagmiddag 4 juni, precies 350 jaar na de dag waarop in 1648 in de Republiek en alle steden daarvan de vrede plechtig was afgekondigd, was de nationale herdenking in de Ridderzaal in aanwezigheid van de koningin, prins Claus, de Staten-Generaal, de Raad van State en tal van autoriteiten alsmede de ambassadeurs van de landen die in 1648 betrokken waren geweest bij de Westfaalse Vredes. Aan mij de taak een welkomstrede te houden, er waren historische taferelen en een zeer boeiende beschouwing van comitélid Peter Kooijmans, rechter in het Internationaal Gerechtshof. Hij trok interessante parallellen tussen het staatsbestel van de Republiek der Verenigde Nederlanden en de inrichting van de Europese Unie. Na afloop was er een historische braderie op het Binnenhof. Alle twaalf provincies hadden er een eigen standplaats waarvoor ze zich veel moeite hadden gegeven. Het regende pijpenstelen en de formele toast die de koningin en ik mochten uitbrengen, moest met grote paraplu's worden afgeschermd. Het waren blauwe paraplu's met de Europese sterren. Het politieke klimaat ten opzichte van Europa was toen nog heel anders dan vandaag.

In 1647 had Joost van den Vondel het toneelwerk *Leeuwendalers* geschreven dat in 1648 ter gelegenheid van de Vrede van Munster enkele malen werd opgevoerd in de Amsterdamse Schouwburg en op de Dam. In opdracht van het Nationaal Comité werd het in bekorte en becommentarieerde vorm drie keer opgevoerd door Het Toneel Speelt onder regie van Hans Croiset en comitélid Cox Habbema. De première in de Stadsschouwburg vond plaats op zaterdag 6 juni in tegenwoordigheid van de koningin, het kabinet, de Raad van State en leden van de Staten-Generaal.

Internationaal was het hoogtepunt de herdenking in Osnabrück en Münster op zaterdag 24 oktober. Hier waren praktisch alle staatshoofden van de in 1648 bij de Westfaalse vredesverdragen betrokken landen aanwezig. Als voorzitter van het Nationaal Comité was ik ook voor de plechtigheden uitgenodigd. Ik mocht met de koningin meevliegen in de KBX, die toen nog gebruik kon maken van Marine Vliegkamp Valkenburg. De plechtigheid begon 's ochtends met een feestelijke kerkdienst in de Sankt-Marienkirche in Osnabrück en verplaatste zich aan het eind van de ochtend naar Münster, waar in de grote kerk een herdenkingsplechtigheid werd gehouden. Na de door de minister-president van Nordrhein-Westfalen aangeboden lunch in het raadhuis van Münster was er, voorafgaand aan de officiële openstelling, een besloten bezichtiging van de door de Raad van Europa georganiseerde tentoonstelling '1648 – Oorlog en Vrede in Europa'. Een bijzonder historisch moment beleefde ik van korte afstand, toen koningin Beatrix en Juan Carlos, koning van Spanje, uit tegenovergestelde richting vrijwel tegelijkertijd toeliepen op de vitrine waarin de beide exemplaren van de Vrede van Munster waren tentoongesteld. Zij bogen zich van weerskanten over de vitrine om de officiële exemplaren te bewonderen, en schudden elkaar hartelijk de hand. Het uit een kluis van het Nationaal Archief in Den Haag afkomstige exemplaar, dat op 15 mei 1648 door de Spaanse delegatie aan de vertegenwoordigers van de Hoog Moogende Heeren Staten-Generael van de Geunieerde Nederlanden was overhandigd, bevindt zich in een kostbaar ingelegd kistje. Het kistje van het door de Republiek aan de Spaanse gezanten

overhandigde exemplaar is aanmerkelijk soberder uitgevoerd. Het verschil in materiële kostbaarheid is overigens niet de enige reden voor ons land om het document te koesteren. Het is de bezegeling – mede door de keizer van het Heilige Roomse Rijk waarvan ons land ongeveer zevenhonderd jaar deel had uitgemaakt⁸ – van de onafhankelijkheid die de Staten-Generaal al op 26 juli 1581 bij het Plakkaat van Verlatinghe hadden uitgeroepen, maar die tot 1648 nog niet alom was erkend.

Kort voor het vertrek van de KBX kwam directeur-generaal van de Rijksvoorlichtingsdienst Eef Brouwers erachter dat het moment van de gelijktijdige bezichtiging van de Nederlandse en Spaanse vredesprotocollen was gefotografeerd, en wel door Paul Hüffer, die als honorair consul van Nederland aanwezig was. Brouwers moest hem vragen de foto niet te publiceren, want de voorbezichtiging was niet toegankelijk voor de pers. Dankzij grootmeesteres Martine van Loon-Labouchere, beschik ik over een kleurenafdruk van de foto.

De activiteiten van ons comité zijn afgesloten met een feestelijk afscheidsdiner op woensdag 2 december, waaraan ook onze erevoorzitter aanzat, in restaurant Savelberg in Voorburg. Aan het eind van het jaar eindigde de termijn van onze benoeming. Ik bewaar aan de verschillende manifestaties en feestelijke plechtigheden de beste herinneringen en heb tijdens de voorbereiding ook mijn kennis van de geschiedenis kunnen verrijken. Daarbij vond ik veel steun van Chris Baljé, de griffier van de Eerste Kamer en historicus, en van Simon Groenveld.

STARTGROEP FORUM VOOR DEMOCRATISCHE ONTWIKKELING

Op 14 december 1998 stelde de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Bram Peper, de Startgroep Forum voor democratische ontwikkeling in. Professor Anton Zijderveld werd voorzitter van deze groep en Jeltje van Nieuwenhoven, Pauline Kruseman en ik vormden met hem de startgroep. De bedoeling van het in te stellen forum was om, gebruik makende van de belangstelling die de herdenking van 150 jaar Grondwet van 1848 had gewekt voor ons democratisch bestel, de discussie over de verdere ontwikkeling van de democratische rechtsstaat te stimuleren en het onderzoek en de activiteiten ten behoeve daarvan te bevorderen. Wij ontwierpen onder andere de statuten voor de op te richten Stichting Forum voor Democratische Ontwikkeling en zochten voor het bestuur van deze stichting personen die een breed publiek, vooral jongeren, zouden aanspreken. Op 30 augustus 1999 maakte de minister zijn definitieve voornemen dat forum op te richten en de ontwerpstatuten bekend aan de beide Kamers.⁹ De Vaste Commissie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties uit de Tweede Kamer voerde op 2 november mondeling overleg met de minister, waarna de stichting werd opgericht. Op 8 november 1999 werden de leden van het forum geïnstalleerd. Aan mijn activiteiten voor dit forum kwam toen een einde. Anton Zijderveld gaf nog een tijd leiding aan het forum.

ADVIESRAAD INTERNATIONALE VRAAGSTUKKEN

Enkele weken nadat ik met ingang van 2 oktober 2001 mijn lidmaatschap van de Eerste Kamer had beëindigd om aldus plaats te maken voor Gerrit Braks als voorzitter van de Kamer, zocht Jozias van Aartsen – minister van Buitenlandse Zaken in het tweede kabinet-Kok – mij aan om voorzitter te worden van de Adviesraad Internationale Vraagstukken. Het eerste kabinet-Kok had een einde gemaakt aan de wirwar van adviescommissies en specialistische raden die vele ministeries adviseerden en gevraagd en ongevraagd van advies dienden. Dit was gebeurd door al deze colleges door middel van de zogenoemde woestijnwet op te heffen.¹⁰ Door de tegelijkertijd afgekondigde Kaderwet adviescolleges¹¹ was bepaald dat een adviescollege dat de regering op een specifiek terrein van advies dient, slechts bij wet in het leven geroepen zou kunnen worden. Als gevolg van de woestijnwet waren op het terrein van Buitenlandse Zaken en Defensie verscheidene adviescommissies inzake vrede en veiligheid, mensenrechten en ontwikkelingssamenwerking verdwenen. Voor ondersteuning van dit beleid zou de Nationale Adviesraad Ontwikkelingssamenwerking (NAR) ten tijde van minister Jan Pronk (PvdA) wel een zeventigtal leden hebben geteld. In veel van die adviescommissies probeerden belanghebbenden hun visie ingang te doen vinden. Ook aan die situatie beoogde het nieuwe adviesstelsel een eind te maken.

In 1998 was voor de advisering over buitenlands en defensiebeleid met de Wet op de adviesraad internationale vraagstukken een overkoepelend adviescollege in het leven geroepen, dat tot taak kreeg de regering en de beide Kamers van de Staten-Generaal op verzoek of uit eigen beweging te adviseren op de beleidsterreinen rechten van de mens, vrede en veiligheid, ontwikkelingssamenwerking en Europese integratie. De raad werd terzijde gestaan door vier permanente commissies op elk van deze terreinen. De leden ervan werden benoemd bij ministeriële beschikking van de minister van Buitenlandse Zaken. Bij de leden van de Commissie Vrede en Veiligheid (CVV) moest dit gebeuren in overeenstemming met de minister van Defensie en bij de leden van de Commissie Ontwikkelingssamenwerking (COS) in overeenstemming met de minister of staatssecretaris voor Ontwikkelingssamenwerking. De voorzitters en vicevoorzitters van deze commissies werden bij koninklijk besluit benoemd en maakten als zodanig deel uit van de overkoepelende Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV). Van buiten de permanente commissies werden, eveneens bij koninklijk besluit, de voorzitter en nog twee leden benoemd, waardoor de raad elf leden telde. De eerste voorzitter was Ruud Lubbers. Ten gevolge van zijn benoeming tot Hoge Commissaris voor de Vluchtelingen van de Verenigde Naties (UNHCR) was er sinds 1 januari 2001 een vacature. Frans Andriessen nam als vicevoorzitter van de raad – hij was voorzitter van de Commissie Europese Integratie (CEI) – het voorzitterschap waar.

Toen Jozias mij vroeg Ruud Lubbers als voorzitter op te volgen, vroeg ik me af of ik wel over voldoende kennis van de materie beschikte om aan het bij uitstek deskundige gezelschap leiding te kunnen geven. Ik kwam tot de conclusie dat ik in het eerste kabinet-Lubbers door mijn specifieke taak bij de voorbereiding van het besluit tot plaatsing van 48 kruisvluchtwa-

pens diepgaand had kennisgemaakt met veel aspecten van het beleid inzake vrede en veiligheid. Ook had ik als Eerste Kamerlid deel uitgemaakt van de vaste commissie voor Defensie. Al tijdens mijn partijvoorzitterschap had ik vele contacten gehad met Europese collega's over samenwerking, mede in verband met de eerste directe verkiezingen van het Europees Parlement in 1979. Als minister van Justitie waren mijn inter-Europese ontmoetingen beperkt geweest, maar als Kamervoorzitter waren mijn contacten met collega's in Europees verband – zowel in dat van de Unie als dat van de Raad voor Europa – talrijk en intensief geweest. Ik was ook vrij nauwkeurig op de hoogte over wat er speelde in de zogeheten derde pijler (de politieke en justitiële samenwerking tussen de landen van de Europese Unie) en ik had talrijke gedachtewisselingen gehad met de in Den Haag geaccrediteerde ambassadeurs. Op het terrein van de rechten van de mens had ik het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie, dat nog geen jaar geleden plechtig was afgekondigd, als regeringsvertegenwoordiger helpen ontwerpen (zie hoofdstuk 24A). Alleen op het terrein van ontwikkelingssamenwerking reikte mijn kennis niet verder dan die van een geïnteresseerde krantenlezer. Al met al leek het mij een interessante functie. Ik besloot aan Jozias van Aartsens verzoek gevolg te geven.

De benoeming liet op zich wachten. In het kabinet wenste minister Els Borst-Eilers van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en tevens tweede viceminister-president haar medewerking niet te verlenen als er niet eerst een passende functie was gevonden voor haar partijgenoot Hans van Mierlo, eveneens minister van Staat, maar ouder in anciënniteit dan ik. Ik had hem twee jaar tevoren, toen ik regeringsvertegenwoordiger werd in de conventie die het genoemde handvest zou ontwerpen, ook al voor de voeten gelopen. Toen, net als nu, onbewust, niet omdat ik dat wilde, maar omdat Jozias van Aartsen mij voor een functie had gevraagd, waarvan me achteraf bleek dat Hans van Mierlo die had geambieerd. Europa bood uitkomst. De conventie waarvan ik in 2000 deel had uitgemaakt, bleek de regeringsleiders zo goed te zijn bevallen dat de Europese Raad op 15 december 2001 in Laken een verklaring aannam waarbij opnieuw een Europese Conventie, ditmaal onder voorzitterschap van de gewezen president van Frankrijk, Valéry Giscard d'Estaing, in het leven werd geroepen. Deze Conventie over de Toekomst van Europa zou na door haar geïnstigeerde debatten in de lidstaten een grondwet voor de Europese Unie moeten ontwerpen. Hans van Mierlo werd voor deze conventie tot regeringsvertegenwoordiger benoemd.

Op 25 januari leek de ministerraad te zullen beslissen. Het perscommuniqué lag al klaar en de secretaris van de AIV, Frank van Beuningen, met wie ik al had kennisgemaakt, zond het mij toe met de mededeling dat ik benoemd was. Het bleek voorbarig. Ik hoorde dat nog voordat ik de brief van Van Beuningen had ontvangen, tijdens een algemene vergadering van de VVD op Papendal, waar Jozias en ik beiden waren. Op 1 februari schreef Jozias mij zelf dat de ministerraad die dag met mijn benoeming had ingestemd. Op 7 maart 2002 volgde het koninklijk besluit van mijn benoeming tot voorzitter met terugwerkende kracht tot 1 januari 2002. Bij hetzelfde besluit werden acht leden, van wie de eerste termijn van vier jaren op

1 januari was verstreken, herbenoemd.

Ik ging dus in februari aan de slag en maakte eerst een kennismakingsronde langs de permanente commissies. Een aantal leden die van mijn bestaan niet veel meer wisten dan dat ik minister van Justitie was geweest, vroeg zich – niet luid, maar toch wel duidelijk kenbaar – af wat iemand met dus alleen maar ervaring in de binnenlandse politiek in hun uitgelezen gezelschap van kenners van de wereld kwam doen. Justitie behoort in hun jargon tot de ‘vakdepartementen’, bij buitenlandse politiek gaat het om beleid. De gewenning was van korte duur. Ik bewaar aan de vergaderingen van de AIV die ik vervolgens twaalf jaar zou leiden, de beste herinneringen, ook aan de jaarlijkse themadagen, waarbij ook de leden van de permanente commissies tot de aanwezigen hoorden. Behalve de gehele AIV-structuur, die, als alle permanente commissies op volle sterkte waren, uit 71 personen bestond, en de staf van vijf secretarissen en enige stagiairs werden ook de oud-leden, de leden van de vaste commissies voor Buitenlandse Zaken, Defensie, Ontwikkelingssamenwerking en voor Europese Zaken uit beide Kamers, vertegenwoordigers van Clingendael en andere in Den Haag gevestigde internationale genootschappen en enkele journalisten uitgenodigd. Voor dit grote gezelschap was de Van Kleffenszaal in het ministerie van Buitenlandse Zaken niet groot genoeg. De Eerste Kamer bood ons gastvrijheid en ik vond het een genoegen er weer achter de regeringstafel plaats te mogen nemen om de bijeenkomsten voor te zitten. In de loop van de jaren zagen wij kans steeds vaker buitenlandse specialisten bereid te vinden op onze themadagen te spreken.

Ik werd al direct geconfronteerd met een aan de gang zijnde evaluatie van de werkzaamheden van de AIV gedurende de eerste drie jaren van zijn bestaan. Dat verdiepte meteen ook mijn inzicht. De AIV kwam er goed uit. Maar de externe evaluatiecommissie was wel van mening dat het de onafhankelijkheid van de raad niet ten goede kwam dat hij was gehuisvest in het ministerie van Buitenlandse Zaken. De raad en zijn staf verzetten zich echter tegen de gedachte van vestiging in een eigen kantoorruimte. Behalve dat het budget totaal niet berekend was op de kosten van een eigen kantoor, zou het ook veel moeilijker worden om vertrouwelijke informatie te beschermen. In het ministerie profiteerden wij zonder extra kosten van de veilige omgeving, maar ook van de infrastructuur, zoals telefoon, computernetwerk en postvoorzieningen. Later zou van ambtelijke zijde – niet van het ministerie zelf – worden aangedrongen op gezamenlijke huisvesting van alle adviesraden in één kantoorgebouw. Hier verzette de gehele raad zich tegen, inclusief degene die als lid van de evaluatiecommissie voor zelfstandige huisvesting had gepleit, maar nu als lid van de raad de voordelen inzag van inwoning bij een van de opdrachtgevers.

Jaarlijks hadden delegaties van de raad en van de commissies contacten met de desbetreffende commissies uit beide Kamers. In het algemeen was er ook bij hen waardering voor de adviezen die wij hadden uitgebracht. Dat nam niet weg dat het adviesstelsel, zoals het in de tweede helft van de jaren negentig tot stand was gekomen, kritiek ondervond. Eigenlijk voornamelijk van ambtelijke zijde. Men vond dat de ‘bestuurlijke drukte’ alleen maar werd

vergroot doordat voor de adviesraden jaarlijks een werkprogramma moest worden vastgesteld en de regering op elk uitgebracht advies een reactie moest opstellen, wat als ‘extra werk’ werd ondervonden. Dat was het allerm minst: de Kaderwet adviescolleges schreef zowel het jaarlijkse werkprogramma als de regeringsreactie dwingend voor en ambtenaren die de wet helpen uitvoeren verrichten wel werk, maar geen extra werk.

In 2007 – ik was een jaar tevoren aan mijn tweede periode van vier jaren begonnen – zagen de secretarissen-generaal hun kans schoon. In de verkiezingsprogramma’s voor de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2006 hadden veel partijen ter bezuiniging ingezet op drastische vermindering van het aantal rijksambtenaren. Tot wel 15.000 of meer toe. Toen het CDA, PvdA en de CU met informateur Herman Wijffels (CDA en oud-voorzitter van de SER) op riante buitenplaatsen over een regeerakkoord beraadslaagden, bereidden de secretarissen-generaal een document voor dat zij op 18 januari 2007 onder de titel *De verkokering voorbij... – naar een slankere en effectievere Rijksoverheid* aan de informateur aanboden.¹² Het resultaat van de voorgestelde maatregelen zou een vermindering met 15.000 rijksambtenaren betekenen. Om dat te bereiken werd ook de opheffing bepleit van vrijwel alle strategische adviesraden die elk op grond van de Kaderwet adviescolleges bij specifieke instellingswet in het leven waren geroepen. De formerende partijen omhelsden de voorstellen in hun geheel. Ook de fracties van de beoogde coalitiepartijen CDA, PvdA en ChristenUnie in de Tweede Kamer stemden ermee in. Ongezien! De media hebben er destijds geen acht op geslagen, maar de Tweede Kamer ontving het document waarin de ambtelijke voorstellen waren opgenomen pas met een brief van de demissionaire minister-president Balkenende van 9 februari 2007, twee dagen nadat zij op 7 februari hadden ingestemd met het coalitieakkoord waarvan het als bijlage deel uitmaakte, maar niet bijgevoegd was.¹³ Het werd pas twee dagen later openbaar.

Zoals gebruikelijk bij wisseling van bewindslieden op Buitenlandse Zaken en Defensie ging ik als voorzitter mijn opwachting bij hen maken. Op Buitenlandse Zaken had Maxime Verhagen (CDA) zijn entree gemaakt. Op zijn ministerie bekleedde Bert Koenders (PvdA) de ministerspost voor Ontwikkelingssamenwerking en was Frans Timmermans (PvdA) als staatssecretaris belast met Europese Zaken. Op Defensie zetelde Eimert van Middelkoop, een van de twee CU-ministers in het vierde kabinet-Balkenende. Het bleek dat geen hunner zich ervan bewust was geweest dat zij hun ambt hadden aanvaard op basis van een programma dat de opheffing van de AIV bevatte. Van Middelkoop gaf dit ruiterlijk toe en voegde eraan toe het er niet mee eens te zijn. De ambtelijke top gaf zich echter niet gewonnen en al snel werd me duidelijk dat de secretaris-generaal van Buitenlandse Zaken, Flip de Heer, geheel achter de plannen stond die hij mede had voorgesteld. Ter uitvoering van de plannen werd op Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties een tweede secretaris-generaal benoemd, die werd belast met de vernieuwing van de rijksdienst.

Ik had mij bij mijn herbenoeming voorgenomen om halverwege de tweede termijn af te treden. Niet omdat ik het voorzitterschap niet met veel plezier en van harte vervulde, maar

omdat ik vond dat het gezien mijn leeftijd langzamerhand tijd werd de eer aan mijzelf te houden voordat anderen het tijd voor mijn vertrek zouden vinden. Ik overlegde daarover met secretaris Tiemo Oostenbrink, mede omdat ik vond dat ik bij dreigende opheffing een verantwoordelijkheid ten opzichte van het personeel had. Het vooruitzicht dat ik weer eens op de barricade moest, nu voor het belang van het AIV-personeel, trok me ook wel aan. Ik stelde mijn aftreden uit en begon aan een traject dat veel langer ging duren dan ik had voorzien.

De strategische adviesraden hadden in die tijd eens per jaar een gezamenlijke vergadering met de voorzitter van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR). Deze – Wim van de Donk – had daartoe kort na zijn benoeming het initiatief genomen. Nu werd het overleg geïntensiveerd en er werden gemeenschappelijke standpunten ingenomen. De Eerste Kamer was kritisch gestemd over de voorgenomen opheffing van de strategische adviesraden en organiseerde op 30 november 2007 een hoorzitting. Hier lieten niet alleen de voorzitters van de adviesraden zich horen, maar ook de vice-president van de Raad van State, Tjeenk Willink.

Ongeveer een jaar nadat de secretarissen-generaal hun plan tot opheffing van de adviesraden in hun nota voor de kabinetsinformatie hadden neergelegd, werd het duidelijk dat zij hiermee enkele bruggen te ver waren gegaan. Het vierde kabinet-Balkenende zat echter met het probleem dat de kostenbesparing op een of andere manier bereikt moest worden. Bovendien waren er wel degelijk Kamerleden – in de beide VVD-fracties en elders – die de adviesraden ook maar overbodige ballast vonden. Ik werd uitgenodigd met de secretaris-generaal bestuurlijke vernieuwing, Roel Bekker, te spreken en bereidde een nota voor, die in de AIV werd besproken. Zo moesten we tijd besteden aan andere onderwerpen dan waarvoor we waren geselecteerd en benoemd. Van de gesprekken en de te verwachten maatregelen hield ik het AIV-personeel op de hoogte. Het ging om de secretaris van de raad en de vier secretarissen van de permanente commissies en drie bureaumedewerksters die samen twee fte's vervulden. De personeelsreductie die met de opheffing van de AIV bereikt zou worden, was dus niet meer dan zeven fte's. De vernietiging van kennispotentieel van 71 deskundigen dat tegen geringe kosten beschikbaar was, zou de collateral damage (om het in defensieterminologie uit te drukken) van deze operatie zijn. In ambtelijke kring waren er echter velen die het einde van de opstelling van jaarlijkse werkprogramma's, gedetailleerde adviesaanvragen en regeringsreacties als welkome verlichting van de werkdruk zagen.

Uit het periodiek overleg van de voorzitters van de strategische adviesraden onder leiding van de voorzitter van de WRR bleek dat de secretarissen-generaal hun ministers hadden geadviseerd vacatures in de adviesraden onvervuld te laten. Op zeker moment had ik een gesprek met de minister van Buitenlandse Zaken, Maxime Verhagen, over benoemingen in de permanente commissies en de raad. Ik had hem goed leren kennen in de door VNO-NCW opgerichte stichtingen die belast waren met de afwikkeling van de onverzekerde vorderingen van het bedrijfsleven op Iran en de voormalige Sovjet-Unie en tijdens de kabinetsinformatie van 2003. Toen secretaris-generaal De Heer opperde dat de noodzakelijke benoemingen en

herbenoemingen achterwege zouden blijven, keek ik Verhagen strak aan en zei: 'Maar de minister weet dat hij de wet moet naleven en zal dat zeker doen.' Enige tijd later volgden de verlangde benoemingen. Aan het einde van het vierde kabinet-Balkenende was er op het punt van de adviesraden niets veranderd.

Wij hadden zelf wel een verandering in ons Reglement van orde aangebracht. Op zeker moment werd de adviesraden voorgehouden dat de structuur van de Gezondheidsraad ook op hen van toepassing zou worden verklaard. Deze raad heeft voor het uitbrengen van adviezen geen vaste samenstelling, maar formeert per adviesaanvraag uit een groot aantal deskundigen die krachtens koninklijk besluit op een lijst staan, een ad-hocadviescommissie. Wij zagen hier voor de AIV niets in. Van de leden van de permanente commissie verlangden wij dat zij gedurende de periode van vier jaren waarvoor zij benoemd zijn, altijd beschikbaar waren voor advisering. Wanneer wij voor elke adviesaanvraag ad hoc deskundigen zouden moeten gaan zoeken, zouden wij veel te vaak stuiten op afwijzingen omdat de betrokkene op dat ogenblik geen tijd zou kunnen vrijmaken. Een ding namen wij van de Gezondheidsraad wel over. Deze raad kende in zijn reglement ereleden, die hij zelf benoemde. Ons Reglement van orde kent sinds 2008 ereleden, die ook in gecombineerde commissies benoemd kunnen worden. Frans Andriessen werd bij zijn aftreden als voorzitter van de CEI en vicevoorzitter van de AIV tot erelid benoemd. Ook van Mom Wellenstein wilden wij na zijn aftreden geen definitief afscheid nemen. Hij werd ook erelid.

Intussen verliep eind 2009 mijn tweede raadsperiode. Mijn voornemen het daarbij te laten en de minister tijdig te laten weten dat hij naar een opvolger moest uitzien, werd doorkruist door een ingrijpen van enkele raadsleden waardoor mijn ijdelheid niet weinig werd gestreeld. Twee vrouwelijke leden en dan nog van onverdacht linkse signatuur (al speelde dat in de raad hoogstens bij de beoordeling door de minister van kandidaat-leden een rol, maar niet bij onze beraadslagingen) drongen erop aan dat ik een derde termijn zou aanvaarden. Vervolgens besloot de raad op voorstel van deze leden mij voor te dragen voor een derde termijn. Minister Verhagen besloot dienovereenkomstig.

De kabinetten-Rutte zetten doortastend in op afslanking van de rijksdienst. Een kabinetsdelegatie van premier Rutte, minister van Binnenlandse Zaken Piet Hein Donner (CDA) en minister van Infrastructuur en Milieu Melanie Schultz van Haegen (VVD) sprak met de voorzitters van de adviesraden. Meer samenwerking bij advisering en afslanking van de raden was de uitkomst. Zo werden de twee raadsleden die naast de voorzitter niet tevens voorzitter of ondervoorzitter van een permanente adviescommissie waren, niet meer herbenoemd en viel het ledental terug tot negen. Ook de ledentallen van de permanente commissies werden teruggebracht van maximaal 15 naast de voorzitter en de ondervoorzitter tot maximaal 12. Verder ging de raad op verzoek van het kabinet vaker binnen korte termijn over een actuele kwestie adviseren met zogeheten briefadviezen.

In de loop van de twaalf jaren van mijn voorzitterschap heeft de AIV zeven kabinetten geadviseerd: Kok II, Balkenende I, II, III en IV en Rutte I en II. Daarin betrof het Jozias van

Aartsen, Jaap de Hoop Scheffer, Ben Bot (CDA), Maxime Verhagen, Uri Rosenthal en Frans Timmermans als ministers van Buitenlandse Zaken, Frank de Grave, Benk Korthals, Henk Kamp, Eimert van Middelkoop, Hans Hillen (CDA) en Jeanine Hennis-Plasschaert (VVD) als ministers van Defensie, Eveline Herfkens (PvdA), Agnes van Ardenne-van der Hoeven, Bert Koenders, Ben Knapen (CDA) en Lilianne Ploumen (PvdA) als bewindspersonen voor Ontwikkelingssamenwerking en ten slotte Dick Benschop (PvdA), Atzo Nicolai, Frans Timmermans en Ben Knapen als staatssecretarissen belast met Europese Zaken. Het grote aantal kabinetten en bewindspersonen in een periode van twaalf jaar geeft de instabiliteit weer die de eerste vijftien jaren van deze eeuw kenmerken, zowel in de buitenlandse politieke verhoudingen als in ons eigen land.

In de loop van die twaalf jaren ben ik uiterst kundig terzijde gestaan door de achtereenvolgende secretarissen van de AIV. Frank van Beuningen stond bij mijn komst al op het punt van vertrek, zodat ik direct in een sollicitatieprocedure voor zijn opvolger viel. Paul Peters, een jonge diplomaat, onderbrak zijn carrière in het buitenland om zijn ontwikkeling in dienst van de AIV te verbreden. Het laatste advies dat Frank mede voorbereidde, had betrekking op Organisatie voor Vrede en Samenwerking in Europa (OVSE), waarvan ons land in 2003 het voorzitterschap zou gaan vervullen. Het advies strekte tot voorbereiding daarvan en Frank werd daarna werkzaam bij de afdeling die dat voorzitterschap in goede banen moest leiden. Een uitstekend voorbeeld van wisselwerking tussen wetenschappelijke voorbereiding en praktijk. Paul Peters stond mij voortreffelijk bij tot medio juli 2006. Hij werd in Jakarta hoofd van de afdeling Pers en Culturele Zaken en tevens directeur van het Erasmus Huis, waar de Nederlandse cultuur wordt uitgedragen. In 2011 werd hij plaatsvervangend hoofd van de politieke afdeling bij de Permanente Vertegenwoordiging bij de Verenigde Naties in Genève. Zijn opvolger Roel van der Veen bleek al gauw te zwaar voor deze post en werd na een tussenstap waarbij hij tevens de minister adviseerde, benoemd tot wetenschappelijk raadadviseur (WRA). Hij werd ook deeltijdhoogleraar. Mede omdat intussen de opheffing dreigde, besloot ik de secretaris van de Commissie Mensenrechten (CMR), Tiemo Oostenbrink, zonder nadere sollicitatieprocedure voor te dragen voor de functie van secretaris van de AIV. Dit bleek een succes. Hij kon de functie niet blijvend combineren met het secretariaat van de CMR en werd in die hoedanigheid opgevolgd. Hij zou als secretaris aanblijven tot na mijn aftreden.

Ik bewaar aan de vier secretarissen uitstekende herinneringen. Ook de secretarissen van de permanente commissies waren allen tijdelijk gedetacheerd door hetzij het ministerie van Defensie (voor de Commissie Vrede en Veiligheid), hetzij het ministerie van Buitenlandse Zaken. Met hen had ik minder intensief contact, maar zij waren onmisbaar voor het functioneren van die commissies en bij de voorbereiding van de ontwerpadviezen. De meest permanente personeelsleden waren naast Tiemo de drie vaste medewerkers op het bureau.

Ondanks veel overleg over het voortbestaan van de Adviesraad Internationale Vraagstukken, oponthoud bij benoemingen wegens onzekerheid over de toekomst en strubbelingen bij de voorziening in vacatures bij het secretariaat, bracht de AIV gestaag adviezen uit. Sommige

waren zeker baanbrekend te noemen. Ik denk dan aan de rol van de private sector bij armoedebestrijding in ontwikkelingslanden, de inhuur van private militaire bedrijven in oorlogsgebieden, de invloed van demografische veranderingen op ontwikkelingslanden, de beschouwingen over een nieuw volkenrechtelijk beginsel: responsibility to protect, piraterijbestrijding op zee, waarbij de inzet van bewapende particuliere beveiligingsbedrijven werd voorgesteld, en de spanning tussen soevereiniteit en handelingsvermogen in het kader van defensiesamenwerking.¹⁴ Vaak werd ingehaakt op de actualiteit: zo brachten wij adviezen uit over de gewenste agenda bij naderende Nederlandse voorzitterschappen van internationale organisaties, zoals de OVSE, de Europese Unie, de Raad van Europa en de OESO of over een voorgenomen herziening van het Strategisch Concept van de NAVO.¹⁵ Tijdens de financiële crisis in de jaren 2008 en volgende beraadden wij ons over de in Europees verband wenselijke maatregelen en adviseerden daarover.¹⁶

Een enkele keer dreigde het enthousiasme tijdens de voorbereiding van een advies te ver door te schieten. De regering had in april 2004 gevraagd haar te adviseren over het beleid van de Europese Unie met betrekking tot de nieuwe oostelijke bureu na de uitbreiding van de Unie met tien landen, waaronder de Baltische en een groot aantal Midden-Europese staten. Het door een gecombineerde commissie voorbereide ontwerpadvies was pas eind mei 2005 gereed en stond geagendeerd voor de vergadering van de raad van vrijdag 3 juni. In het ontwerpadvies werd de mogelijkheid geopperd dat na een periode van het al bestaande Europees Nabuurschapsbeleid met landen als Oekraïne, Wit-Rusland, Moldavië, Georgië, Armenië en Azerbeidzjan uiteindelijk perspectief op toetreding tot de Unie zou worden geboden.

Twee dagen tevoren hadden de kiezers bij referendum het voorgestelde Verdrag tot vaststelling van een Grondwet voor Europa, dat de vrucht was geweest van de in het begin van deze paragraaf genoemde conventie over de toekomst van Europa, met 61,54 procent afgewezen. Een dergelijke weerstand tegen ‘meer Europa’ had vermoedelijk niemand in de voorbereidingscommissie zien aankomen. Daags na het referendum verklaarde het kabinet de goedkeuringswet voor het grondwettelijk verdrag in te trekken en kondigde het een soort adempauze voor de Europese integratie af.

Dit was voor mij een gereede aanleiding om aan het begin van de vergadering over het ontwerpadvies, waarmee ik toch al niet gelukkig was, voor te stellen dat er wel over het ontwerp zou worden gesproken, maar dat de commissie zich voor een volgende vergadering nader zou bezinnen op haar voorstellen. Op 8 juli lag een op veel punten herschreven ontwerp voor, dat de raad vervolgens vaststelde. Het was overigens in strijd met mijn vaste gewoonte dat ik als eerste een voorstel over een voorliggend ontwerpadvies deed. In alle andere vergaderingen nam ik pas het woord over het advies als ieder lid zijn of haar opmerkingen had gemaakt. Ik uitte dan mijn eigen opmerkingen en gaf tegelijkertijd op basis van wat anderen gezegd hadden een aanzet tot een voorstel dat mogelijk tot consensus kon leiden. Deze wijze van vergaderen is mij goed bevallen.

De AIV bracht in de jaren van mijn voorzitterschap 61 adviezen en twintig briefadviezen

uit. Behalve dat ik in sommige gevallen, gewaarschuwd door de secretaris, in een vroeg stadium begon met meelesen van concepten om eventueel te kunnen bijsturen, heb ik zelf maar bij vier adviezen en één briefadvies als lid van een gecombineerde commissie aan de voorbereidingen deelgenomen. Dat betrof de Benelux, in verband met de afloop en eventuele verlenging van het Benelux-verdrag, een reactie op het door een werkgroep uit de Tweede Kamer uitgebrachte rapport *Inzet met instemming*, waarin werd voorgesteld in de Grondwet vast te leggen dat de inzet van de Nederlandse krijgsmacht buiten de landsgrenzen de toestemming van de Tweede Kamer behoeft, een advies over de Arabische regio naar aanleiding van de omwentelingen in 2011 en over perspectieven op duurzame vrede in het Midden-Oosten.¹⁷ Het ene briefadvies waaraan ik meewerkte, was ten tijde van de formatie van het tweede kabinet-Rutte ongevraagd gericht aan de beide Kamers der Staten-Generaal en was – met instemming van de raad – toegespitst op versterking van de krijgsmacht. Bij kabinetsformaties placht de AIV een briefadvies ten behoeve van de formatie uit te brengen, waarin de verschillende aspecten van buitenlandse politiek aandacht kregen, maar nu was de AIV zo overtuigd van de noodzaak de krijgsmacht te versterken na jarenlange bezuinigingen en roofofbouw op de capaciteit dat alleen dat aspect, onder de titel Krijgsmacht in de knel, met klem naar voren werd gebracht.¹⁸ Het mocht pas op termijn baten, en dan nog maar een beetje.

Op dinsdagmiddag 17 december 2013 werd mij een prachtige afscheidsvergadering in de Van Kleffenszaal aangeboden, waarbij Herman Tjeenk Willink nog eens zijn interessante visie op adviesraden gaf en ik loftuitingen van de AIV in ontvangst mocht nemen bij monde van de vicevoorzitter van de Commissie Mensenrechten Heikelien Verrijn Stuart, en Tiemo Oostenbrink. Heikelien liet weten dat de AIV ook mij tot erelid had benoemd. Ook mijn opvolger, Jaap de Hoop Scheffer, sprak mij toe. Het afscheid – op 31 december 2013 liep mijn derde termijn af – betekende het einde van de laatste functie die ik heb vervuld. Ik bleef weliswaar minister van Staat, maar dat is geen ambt of functie, zoals uit hoofdstuk 28 duidelijk wordt.

In 2015 vond een externe evaluatie plaats over de periode 2006 tot 2015. Ik werd daarbij nog tweemaal betrokken. Tot mijn genoegen stelde de evaluatiegroep vast dat de adviezen in die periode van hoge kwaliteit waren en dat die kwaliteit ook was verbeterd. Enkele kritische kanttekeningen hadden goeddeels betrekking op de moeizame totstandkoming van de werkprogramma's. Wel hadden in de vraaggesprekken enkele ambtenaren die het niet op hadden met het 'extra werk' dat de AIV huns inziens veroorzaakte, hun misnoegen laten blijken.

COMMISSIE ONDERBOUWING NORMATIEF UURTARIEF MEDISCH SPECIALISTEN

In 2004 nodigde de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport in het kabinet-Balkenende II, Hans Hoogervorst me uit een commissie voor te zitten die werd belast met een onderbouwde berekening van een uniform uurtarief dat zou moeten gelden voor alle medisch

specialisten. Van internist tot chirurg, van kinderarts tot dermatoloog zou het te berekenen uurtarief één en hetzelfde zijn. Alleen de tandartsen waren uitgezonderd. De commissie werd samengesteld in nauw overleg met de Orde van Medisch Specialisten en bestond uit drie leden. De Orde had de radioloog professor emeritus dr. mr. H.W.A. Sanders (op voet van voornamen zijn wij nooit gekomen) aangewezen. Hij was zijn medische carrière begonnen als huisarts en had zich vervolgens gespecialiseerd en ook nog rechten gestudeerd. Hij had zich tijdens zijn loopbaan actief ingezet in medische beroepsorganisaties, zoals de Landelijke Huisartsenvereniging (LHV), de Nederlandse Vereniging voor Radiologie en de Orde van Medisch Specialisten. Na zes jaar lidmaatschap van het hoofdbestuur van de Koninklijke Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst te zijn geweest, werd hij in 1977 voorzitter daarvan. Zijn professionele loopbaan had hij in 1995 afgesloten als decaan van de Faculteit der Geneeskunde van de Universiteit Maastricht. Hans Simons, gewezen staatssecretaris van Volksgezondheid, was het door het ministerie aangewezen derde lid. Wij werden deskundig terzijde gestaan door de secretaris van de Raad voor de Volksgezondheid en Zorg, Jan Kasdorp. Op zijn beurt werd hij geassisteerd door Ilona de Prieëlle. Later zou de commissie nog deskundig geassisteerd worden door drs. E.G. Memeo van het ministerie, terwijl het financieel adviesbureau Sibbing & Wateler ons in de persoon van Wout van der Linde adviseerde op het terrein van kostentoerekeningen en dergelijke in de medische beroepen. Onze eerste vergadering was op 18 oktober 2004.

Het was een complexe materie, maar door de toegewijde ondersteuning van Jan Kasdorp werd ik al gauw volledig wegwijs in de materie van de DBC's – de diagnosebehandelingscombinatie – 'de tariefstelling van het samenstel van diensten en verrichtingen van ziekenhuis en medisch specialist dat de reactie is op een specifieke zorgvraag waarmee de individuele patiënt de specialist consulteert'. Een DBC omvat het traject dat een patiënt tot maximaal 365 kalenderdagen doorloopt als hij zorg nodig heeft in verband met een specifieke diagnose, vanaf het eerste contact bij een tweedelijns curatieve ggz-aanbieder (die de diagnose stelt) tot en met de behandeling die hier eventueel uit volgt. Voor het aandeel dat een specialist in dit traject heeft, moesten wij dus een beredeneerd uurtarief berekenen. Uiteraard was er al veel voorwerk gedaan. Zo had een commissie onder leiding van Leendert Ginjaar op verzoek van de medisch specialisten al een uurtarief berekend. Op basis daarvan had de minister al een voorlopig uurtarief vastgesteld van 140 euro. Maar hij had kritiek op de berekeningen van de commissie en meende dat het tarief lager zou uitvallen als onze commissie tot een onderbouwd tarief zou komen.

Op het secretariaat van de Raad voor Volksgezondheid en Zorg in Zoetermeer vergaderden wij vele uren over de elementen waaruit het uurtarief van een medisch specialist bestond en zou moeten bestaan. Wij bespraken documentatie en inkomensgegevens van specialisten in ander Europese landen en hielden in april 2005 in Utrecht een aantal hoorzittingen, waarbij wij spraken met het College Tarieven Gezondheidszorg, de directeur Zorg van de Zorgverzekeraars Nederland, twee leden van de voormalige Commissie-Ginjaar, de Federatie van

Universitaire Medische Centra, de Orde van Medisch Specialisten en de directeur-generaal Volksgezondheid van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Daarna gingen wij verder aan de slag op basis van een door ons vastgesteld stramien van de hoofdstukken. Daarbij tekende zich al spoedig een kloof af tussen de standpunten die Hans Simons en ik innamen en het standpunt van Sanders. Die onenigheid spitte zich toe op het aantal declarabele normuren, dat volgens Sanders veel lager lag dan Hans en ik in redelijkheid meenden te moeten aanhouden op basis van een vijfdaagse werkweek met 45 uren en 205 werkdagen per jaar, na aftrek van vakantiedagen, feestdagen, brugdagen, tien bijscholingsdagen en zeven ziektedagen. Aldus kwamen Simons en ik op een normatieve werkbelasting van 1555 uren per jaar uren per jaar. Sanders ging uit van een werkweek van 35 uren met als uitkomst 1435 declarabele uren per jaar. Daarnaast zou de specialist volgens hem nog wel 380 uren aanwezig en beschikbaar zijn, maar die uren waren niet declarabel en moesten daarom buiten de berekening blijven.

Een tweede geschilpunt was de maatschappelijke aanvaardbaarheid van het tarief. In de taakopdracht, die de minister met de Orde van Medisch Specialisten was overeengekomen, had de minister onder andere geschreven:

Daarenboven ben ik van mening dat het inkomen en daarmee ook het uurtarief van de medisch specialist maatschappelijk aanvaardbaar moet zijn.

Sanders beriep zich erop dat dit volgens de Orde alleen maar inhield dat het uurtarief transparant zou zijn – dat wil zeggen: duidelijk en objectief onderbouwd – en onderdeel uitmaakte van het loongebouw van het ziekenhuis. Dit was volgens de directeur-generaal van de Volksgezondheid, en ook volgens Hans Simons en mij, een wel erg beperkte betekenis van het begrip maatschappelijk aanvaardbaar.

Wij stonden aan de vooravond van de invoering van de Zorgverzekeringswet. Van 1 januari 2006 af zou voor alle ingezetenen boven 18 jaar een verplichte zorgverzekering worden ingevoerd en zouden werkgevers, pensioenfondsen en -verzekeraars op loon- en pensioenbetalingen een bijdrage voor de Zorgverzekeringswet inhouden. De totale zorg zou uit de verzekeringspremies, de ingehouden bijdragen en overheidsmiddelen betaald worden. Daarmee zou zorg, en dus ook specialistische zorg, een collectieve voorziening worden. Aan dat gegeven zou de maatschappelijke aanvaardbaarheid ook getoetst moeten worden.

Sanders wenste niet te accepteren dat zorg een collectieve voorziening werd en wilde staande houden dat specialisten vergeleken moesten worden met vrije beroepsbeoefenaren, zoals advocaten. Hij beriep zich op de uurtarieven die partners in grote advocatenkantoren in rekening brachten, waarbij het pleegt te gaan om honderden euro's per uur. Het verbeterde de sfeer niet wanneer ik hem erop attent maakte dat specialisten hun werkzaamheden verrichten in ziekenhuizen waarvan de exploitatie niet voor rekening en risico van de specialisten komt, terwijl advocaten zelf hun kantoor, outillage en personeel moeten betalen en dat al die kosten

ten laste komen van het door hem genoemde uurtarief, zodat daarvan alleen het overblijvende deel de ondernemersbeloning vormt. Bij de specialisten is de omzet grotendeels inkomen, bij advocaten is het grootste deel van de omzet een vergoeding voor gemaakte kosten. Ook wees ik erop dat de beloning van de door de overheid gefinancierde rechtshulp buitengewoon laag was. Het maakte de sfeer er allemaal niet beter op, maar wij moesten blijven proberen gezamenlijk tot een verantwoord en maatschappelijk aanvaardbaar resultaat te komen.

Een extra moeilijkheid daarbij was dat Sanders ons als onwetende buitenstaanders leek te beschouwen, terwijl hij onmiskenbaar, ook voor ons, door zijn langdurige en gevarieerde bestuursfuncties in verschillende gremia van medisch specialisten gepokt en gemazeld was in de materie. Daarbij kwam wellicht ook nog dat hij in een aantal functies tegenspraak ontwend was geraakt. Hij stak zijn ergernis over het feit dat Hans Simons en ik zijn autoriteit niet voetstoots aanvaardden niet onder stoelen of banken.

Ik moest als voorzitter het uiterste in het werk stellen om ons gedrieën op één lijn te krijgen en was daarom bereid om Sanders op een aantal punten tegemoet te komen, ondanks het feit dat ik het op die punten beslist met hem oneens was. Hans Simons – bestuurlijk aangelegd als hij is – was bereid me daarin ter wille van het compromis te volgen. De contacten in en buiten de vergaderingen verliepen formeler dan ik in dit soort commissies gewend was. Weliswaar tutoyeerden wij elkaar wel, maar Sanders niet op basis van voornamen. Dat deden Hans Simons, Jan Kasdorp en ik wel. In brieven en e-mails bleef het u.

Na verloop van tijd bleken ook avondvergaderingen nodig. Dit kwam deels door het grote tijdsbeslag, deels doordat Hans Simons intussen een nieuwe functie op zich had genomen die veel tijd vergde en hem bovendien in Goes deed verblijven. Op 1 mei was hij voorzitter van de raad van bestuur van het Oosterscheldeziekenhuis geworden. De avondvergaderingen werden gehouden in het Novotel in Rotterdam, dat voor de leden – en zeker voor mij – dichterbij lag dan Zoetermeer.

Gedurende de zomer zetten Jan Kasdorp en ik ons aan het schrijven van een tekst, waarin we probeerden de mogelijkheid van een compromis open te houden. Bij de schriftelijke becommentariëring en bespreking daarvan, werd duidelijk dat de onenigheid over uitgangspunt, normuren en kostentoerekening onoverbrugbaar waren en dat Hans Simons en ik bij verder toegeven de voor ons kritische bovengrens van 140 euro per uur zouden overschrijden. Sanders kwam nog hoger uit en daar kon hij niets van afhalen, omdat de door hem berekende elementen alle juist berekend waren en ook allemaal moesten meetellen.

Het ging daarbij in het bijzonder om kosten van secretaresses en beroepsaansprakelijkheidsverzekeringen. Ons was gebleken – daarover waren we het alle drie eens – dat deze kosten doorgaans door het ziekenhuis werden betaald: de secretaresses van de specialisten waren in loondienst van het ziekenhuis en ter voorkoming van geschillen met verzekeraars over de vraag of de arts of personeel van het ziekenhuis aansprakelijk was voor een gemaakte beroepsfout, werden in het algemeen verzekeringsovereenkomsten gesloten waarbij beide risico's op één polis werden gedekt. De kosten van de secretaresses en het premiedeel van de

specialisten werden vervolgens door de ziekenhuizen aan de specialisten in rekening gebracht. De specialisten hechtten hier zeer aan, omdat deze doorberekening van ondernemingskosten er mede toe geleid had dat specialisten door de Belastingdienst als ondernemers werden beschouwd, wat een gunstige uitwerking had op de aanslag inkomstenbelasting.

Hans Simons en ik vonden de doorberekening van door het ziekenhuis gemaakte kosten oneigenlijk en omslachtig. De secretaresses waren nu eenmaal in loondienst van het ziekenhuis en niet van de specialist of van een door specialisten gevormde maatschap. Dat de specialisten de feitelijke zeggenschap hadden bracht daarin naar onze mening geen verandering. Maar er was meer. Als deze kosten versleuteld werden in het uurtarief, betekende dat dat een specialist die meer uren werkte dan het aantal normuren, niet alleen – terecht – een hoger inkomensdeel zou ontvangen, maar ook aan kostenvergoeding meer zou ontvangen dan daadwerkelijk aan het ziekenhuis was terugbetaald. De specialist zou dus winst op kosten gaan maken. Wat misschien nog erger was – maar ook dat argument overtuigde Sanders niet – de specialist in deeltijd, die dus minder uren maakte dan de norm – zou verlies lijden op de door hem vergoede kosten. Simons en ik vonden dat om deze redenen de kosten ten laste van het ziekenhuis behoorden te blijven. Het tarief zou beperkt moeten blijven tot een maatschappelijk verantwoord inkomensdeel met een opslag voor werkelijk zelf gemaakte beroepskosten en een opslag voor ondernemersrisico.

Toen in de eerste vergadering na de zomer duidelijk werd dat overeenstemming onmogelijk was en ik die conclusie aan de commissieleden voorlegde, verbond ik daaraan tevens mijn opvatting dat de minister in de gelegenheid gesteld moest worden de opdracht aan de commissie in te trekken. Hans Hoogervorst kon mij op 13 september 2006 ontvangen. Ik legde hem voor dat hij een verdeeld advies zou krijgen, tenzij hij de opdracht introk en in overleg met de Orde van Medisch Specialisten een nieuwe commissie zou benoemen. Hans opteerde met tegenzin voor een verdeeld advies.

Nu moest er vaart gemaakt worden. Op basis van het stramien dat wij gedrieën in een eerder stadium al hadden vastgesteld, redigeerde de secretaris in nauw overleg met Hans Simons en mij het definitieve meerderheidsadvies van de commissie. Daarbij werden alle compromisteksten die ik in de afgelopen maanden had voorgesteld in de pogingen van Simons, mij en Jan Kasdorp om tot een gezamenlijk advies te komen, losgelaten en geschrapt. Van dit moment af kwam alleen de eenstemmigheid van Hans Simons en mij nog aan de orde. Tot nog toe waren wij Sanders tegemoetgekomen zowel bij de berekening van het aantal normuren als bij het opnemen van de door het ziekenhuis ‘voorgesloten’ kosten van de secretaresse en de beroepsaansprakelijkheidsverzekering. Daarvan schreven wij nu dat ze beter bij het ziekenhuis konden blijven. Ook werden we het eens over mijn eerder door Sanders verworpen voorstel, dat voor de maatschappelijke aanvaardbaarheid van het norminkomen niet naar aanknopingspunten met andere beoefenaren van vrije beroepen, zoals advocaten en notarissen, moest worden gekeken, maar bijvoorbeeld naar andere specialisten met wetenschappelijke vorming die voor rekening van de collectieve sector een belangrijke

maatschappelijke functie vervullen. Aldus leidde het spoor naar raadsheren in een gerechtshof. Daarin wordt een rechtsgeleerde pas benoemd op rijpere leeftijd, na een carrière bij een ander gerecht of langdurige ervaring in de rechtspraak. Zowel de medisch specialist als de raadsheer in een gerechtshof oefent zijn beroep uit in professionele onafhankelijkheid in een niet door henzelf bekostigde werkomgeving (ziekenhuis – gerechtshof). Zij hebben beiden zeggenschap over personeel dat niet bij hen in loondienst is of door hen is aangesteld.

Om tot vergelijkbaarheid te komen, moest het jaarinkomen van een raadsheer, dat formeel gebaseerd is op een werkweek van 36 uur, worden herleid naar 45 uur. Daarmee kwam het bedrag in de richting van de beloning van medisch specialisten in dienstverband volgens de Arbeidsvoorwaarden medisch specialisten (AMS), waarop wij ons volgens onze taakopdracht mede moesten richten. Vergeleken met Europese landen met een vergelijkbare inkomensstructuur – Denemarken, Duitsland en Oostenrijk – zou het norminkomen in ons land aan de hoge tot zelfs zeer hoge kant zijn. Op het inkomen stelden wij een toeslag van 2,5% voor wegens ondernemersrisico, dat in onze ogen beperkt was.

Wij waren er bij het schrijven van het rapport van uitgegaan dat Sanders – desgewenst ook met steun van Jan Kasdorp – zijn eigen visie zou ontwikkelen op de hoofdtukken waarin de berekeningen en de beredenering daarvan waren opgenomen. Ik had uitdrukkelijk voorgesteld – anders dan Berger destijds in de Adviescommissie opkomstplicht – dat Sanders als minderheid dezelfde faciliteiten kreeg als de meerderheid. Maar ook dat voorstel vond bij hem geen genade. Er zou geen sprake zijn van een meerderheid- en een minderheidsstandpunt, maar van twee adviezen van de Commissie onderbouwing uurtarief medisch specialisten – een van de leden Korthals Altes en Simons een van hem.

En zo geschiedde. In het advies van Simons en mij kwamen we op 114 euro per uur en, voor het geval de minister de opvatting zou willen volgen dat de kosten van de secretaresse en de beroepsaansprakelijkheidsverzekering niet door het ziekenhuis gedragen moesten worden, maar onderdeel uitmaakten van het normatief uurtarief, 126 euro. Beide bedragen prijspeil 2005.

Sanders daarentegen kwam in zijn advies uit op 157 euro. Hij kwam in zijn advies ook met impliciete verwijten aan de andere leden van de commissie, die ik in een nota van 10 januari 2006 kort weerlegde. Zo motiveerde hij zijn minderheidsadvies mede door te stellen dat de commissie ten onrechte de kosten van secretaresse en beroepsaansprakelijkheid buiten het tarief had gehouden. Dit was echter, totdat besloten werd tot twee adviezen, niet het geval geweest. Hij verklaarde ook dat de commissieleden

niet gekwalificeerd waren een voor alle medische specialismen en specialisten geldend onderbouwd normatief uurtarief, te beoordelen op de maatschappelijke aanvaardbaarheid.

Daarop repliceerde ik:

De commissie meent dat zij niet alleen gekwalificeerd is een voor alle medische specialisten geldend onderbouwd normatief uurtarief te beoordelen op de maatschappelijke aanvaardbaarheid ervan, maar ook dat van haar niet verwacht of gevergd kan worden dat zij een advies uitbrengt dat niet maatschappelijk aanvaardbaar is.

Op 8 november hadden wij onze laatste vergadering, de eenentwintigste. Daarna werd er alleen nog geschreven aan de twee adviezen en werd daarover nog gecorrespondeerd. Ondanks het feit dat Sanders enerzijds en Simons en ik anderzijds onze eigen wegen gingen, was de correspondentie van Sanders nog steeds geprikkeld en soms provocerend. Ik negeerde dat, maar toen Sanders op 5 januari 2006 de secretaris per e-mail onheus bejegende, heb ik deze in niet mis te verstane bewoordingen in bescherming genomen. De voorbereiding en opstelling van het advies had door de onenigheid binnen de commissie toch al veel langer geduurd dan voorzien en daardoor was Jan Kasdorp, die ook zijn werkzaamheden voor de Raad voor de Volksgezondheid en Zorg moest blijven verrichten, onevenredig zwaar belast. Bovenal waren de verwijten die Sanders hem maakten totaal ongegrond.

Op 12 januari 2006 bood ik op het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport beide adviezen aan de minister en de voorzitter van de Orde van Medisch Specialisten aan. Afsproken was dat alleen de minister voor publiciteit zou zorgen en dat ik in elk geval geen journalisten te woord zou staan voordat er een reactie van de minister was. De commissie ging verder zonder plichtplegingen uiteen.

De minister was in zoverre niets opgeschoten, dat hij nu toch weer met de Orde moest gaan onderhandelen. Daarbij kon hij zich wel beroepen op een strak en duidelijk onderbouwd rapport van de meerderheid, maar de Orde kon argumenten ontlenen aan het rapport-Sanders. De minister publiceerde eerst een eigen standpunt, waarbij hij zich voornamelijk baseerde op ons meerderheidsadvies. Hij deed echter nog een stap terug en verwierp de opslag wegens ondernemersrisico. Dit risico was volgens ons gering, maar volgens de minister afwezig. Hij schrapte ook een aantal ziektedagen, omdat de werkzaamheden tijdens ziekte door de andere leden van de maatschap plegen te worden overgenomen. Hij rekende ook af met Sanders' stelling dat de commissie niet gekwalificeerd was voor het maken van een afweging of het tarief maatschappelijk aanvaardbaar was. Hij had juist een zware commissie in het leven geroepen om mede die maatschappelijke aanvaardbaarheid te toetsen. Anders had hij wel volstaan met enige accountants aan het rekenen te zetten.

Hoe de onderhandelingen tussen minister en Orde zijn verlopen, weet ik niet. Ze leidden pas na meer dan een jaar na de aanbieding van het verdeelde advies tot resultaat. Op 17 januari 2007 bereikte de minister na een periode van intensief overleg overeenstemming.¹⁹ Op basis van het prijspeil 2006 werd het uurtarief inclusief de kosten van secretaresse en beroepsaansprakelijkheidsverzekering 132,20 euro. Dit bedrag was dus vergelijkbaar met de nog steeds geldende € 140 van 2001, de € 126 (prijspeil 2005) van Hans Simons en mij en € 157 van Sanders. Hans Hoogervorst zei me niet ontevreden te zijn.

Ik vind het jammer dat hij de kosten die de ziekenhuizen betalen en aan de specialisten doorberekenen niet heeft kunnen laten waar zij thuishoren: de secretaresses zijn in loondienst van de ziekenhuizen en de beroepsaansprakelijkheidspolis is om goede redenen een gecombineerde. Hierdoor betalen parttime specialisten meer aan het ziekenhuis dan ze in hun tarief terugkrijgen. Ik weet niet of Sanders zich nog wel eens heeft afgevraagd of de medisch specialisten met een einduitkomst van 132,50 euro niet beter uit zouden zijn geweest met de uitkomst van de in de zomer van 2005 voorliggende compromisvoorstellen. Ik heb er in elk geval geen spijt van gekregen dat ik na lang pogen toch maar heb aanvaard dat het resultaat beter gediend was met twee adviezen dan met eenstemmigheid.

DE REFERENDUMCOMMISSIE

Het in dit hoofdstuk al vermelde referendum over het Verdrag tot vaststelling van een Grondwet voor Europa vereiste veel voorbereiding. Om de organisatie van het referendum en de voorlichting erover zo onafhankelijk mogelijk – onafhankelijk ook van de regering en de Staten-Generaal – te laten verlopen, werd bij de Wet raadplegend referendum Europese Grondwet een onafhankelijke Referendumcommissie als zelfstandig bestuursorgaan ingesteld.²⁰ De commissie had tot taak de datum van het referendum vast te stellen, een samenvatting van het verdrag te maken en subsidies voor voorlichting en debat over het referendum toe te kennen. De commissieleden zouden door de Tweede Kamer worden benoemd, maar zo onafhankelijk mogelijk zijn samengesteld. Daartoe had de WRR de opdracht gekregen een voordracht te formuleren van ten minste twee namen voor de positie van voorzitter. Daarnaast hadden de Kiesraad, de Adviesraad Internationale Vraagstukken, de Raad voor het Openbaar Bestuur en de Sociaal-Economische Raad de wettelijke opdracht gekregen elk ook ten minste twee personen voor te dragen als kandidaat-lid. Frans Andriessen, voorzitter van de permanente Commissie Europese Integratie van de AIV, toonde belangstelling. Uit het grote reservoir putten wij ook nog enige andere namen van gezaghebbende mensen die over kennis van de Europese verdragen beschikten. Ik vroeg me af of bij de voordrachten uit de WRR en de andere vier raden wel een VVD'er naar voren zou komen. Het leek me gewenst dat er toch ten minste één VVD'er deel zou uitmaken van de Referendumcommissie, want onafhankelijkheid is goed, maar representativiteit telt ook. Ik nam dus contact op met Jozias van Aartsen, sinds het einde van de kabinetsinformatie van 2003 voorzitter van de VVD-fractie in de Tweede Kamer. Hij bleek het inderdaad wenselijk te vinden dat er ook een partijgenoot zitting kreeg in de Referendumcommissie en verzocht mij het ertoe te leiden dat ik door de AIV zou worden voorgedragen. Het is de enige commissie waarin ik mede door eigen toedoen ben benoemd, bij alle andere benoemingen 'overkwam' die mij.

Op 25 januari 2005 presenteerde Jos van Kemenade als voorzitter van de Raad voor het Openbaar Bestuur mede namens de andere voordragende raden een tweetal kandidaten voor het voorzitterschap en namens de vier overige raden een gezamenlijke lijst van acht personen,

onder wie overigens ook een van de voorzitterskandidaten.²¹ Op 2 februari besloot de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties uit de Tweede Kamer uit deze lijst een voordracht op te stellen. Deze luidde professor mr. C.J.A.M. Kortmann, voorzitter, en mr. T. Elzenga, mr. F. Korthals Altes, mevrouw N. van Oostveen en G.J. Schutte, leden. De Kamer besloot op dinsdag 8 februari conform. Jozias belde me erover op terwijl ik in Valbella verbleef voor ons jaarlijks verblijf in de Zwitserse sneeuw. De installatie van de commissie vond al twee dagen later plaats. Ik kon er tot mijn spijt niet bij zijn. Een hernieuwde verschijning in een vergadering van de Tweede Kamer na 20 mei 2003 is me door mijn afwezigheid helaas ontgaan. Ook ontging mij toen de wijze waarop Kamervoorzitter Frans Weisglas mijn afwezigheid verklaarde: ‘Het is mij een zeer groot genoegen, zeg ik aan professor Kortmann, mevrouw Van Oostveen, de heer Elzenga en de heer Schutte, om u hier vandaag te ontvangen. Het vijfde lid van uw commissie, de heer Korthals Altes, ontbreekt. Hij heeft mij laten weten dat hij op dit moment in Zwitserland is, met als enige doel om het daar allang bestaande referendumsysteem grondig en op grote hoogte te bestuderen.’

In het weekeinde keerden wij terug en bij de eerste vergadering van de Referendumcommissie, op vrijdag 18 februari, was ik present. Wij kregen vergader- en werk ruimte toegewezen in het kantoorpand Herengracht 21 in Den Haag. Ik kende het nog als het kabinet van de minister die belast was met de Nederlands-Antilliaanse en Arubaanse Zaken. Bij de toevoeging van Koninkrijksrelaties aan Binnenlandse Zaken was het pand mee overgegaan, waarna er een andere bestemming ten behoeve van Binnenlandse Zaken aan gegeven was. Als secretaris was aan ons toegevoegd Evert van Bonzel, die in dienst was van de SER. Hij was een broer van Matthijs, met wie ik in Brussel veel had opgetrokken tijdens mijn werkzaamheden voor de conventie van 2000 (zie hoofdstuk 24A). Voorts assisteerden ons twee ambtenaren van Binnenlandse Zaken, Mariëlle van der Leur en Tijs Manten.

Onze eerste en meest spoedeisende taak was de vaststelling van een datum voor het referendum. Ook dat zou onafhankelijk moeten geschieden en niet door het kabinet of de minister van Binnenlandse Zaken. De minister zonder portefeuille op Binnenlandse Zaken, de minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties, Thom de Graaf, had echter wel inspraak: de dagbepaling moest in overeenstemming met hem gebeuren. De Wet raadplegend referendum Europese Grondwet schreef voor dat de commissie een woensdag moest aanwijzen. Dat is trouwens de gebruikelijke dag voor verkiezingen in ons land. Alleen de verkiezingen voor het Europees Parlement vormen daarop een uitzondering. De periode waarin de stemming moest vallen, was in de wet bepaald en daarin afhankelijk gesteld van de datum waarop het verdrag door de regering is ondertekend en van de benoeming van de referendumcommissie. De woensdag van de stemming moest vallen tussen 4 mei en 6 juli 2005, maar omdat 6 juli viel in de door de wet in verband met de vakanties voorgeschreven stemmingvrije periode, kwam daarvoor 17 augustus 2005, de eerste dag na die stemmingvrije vakantieperiode, in de plaats. Wij kwamen uit op woensdag 1 juni. De minister kon zich daarmee verenigen. Een tweede beslissing die al op 18 februari viel, was de formulering van

de vraag die aan de kiezers zou worden voorgelegd. Weliswaar was de formulering van die vraag geen wettelijke taak van onze commissie, maar velen, onder wie de voorzitter van de Tweede Kamer in zijn installatierede, gingen ervan uit dat de Referendumcommissie zich daarmee zou belasten. Wij adviseerden de vraag aldus te formuleren: ‘Bent u voor of tegen instemming door Nederland met het Verdrag tot vaststelling van een Grondwet voor Europa?’

Ik werd in die vergadering tot plaatsvervangend voorzitter benoemd, maar die functie heb ik niet hoeven te activeren. Tot 1 juni was het voor de overige voorbereidingen kort dag. De Referendumcommissie moest een feitelijke samenvatting van het verdrag opstellen en subsidies vaststellen ten behoeve van maatschappelijke initiatieven die zich ten doel stelden het publieke debat in Nederland over het verdrag dan wel het referendum te bevorderen.

Voor de subsidieverlening was een miljoen euro beschikbaar. Wij besloten daarvan 400.000 euro beschikbaar te stellen aan organisaties en instellingen die (voorlichtings)acties wilden voeren ten gunste van de Europese Grondwet, eenzelfde bedrag voor de tegenstanders en 200.000 euro voor neutrale campagnes ten behoeve van de opkomst van kiezers en debat. Er moest een subsidieregeling worden vastgesteld. De Subsidieregeling raadplegend referendum Europese Grondwet werd op 25 februari vastgesteld en van een uitvoerige toelichting voorzien. Direct na de publicatie van de regeling in de Staatscourant van 28 februari verschenen advertenties waarmee de subsidiemogelijkheid en de wijze van aanvragen werden aangekondigd. De regeling verscheen ook op onze website. Sinds begin februari was er al een nieuwsbrief beschikbaar waarop belangstellenden hadden kunnen intekenen.

Onze voorzitter, Tijn Kortmann, die zijn benoeming al had zien aankomen, was al een eindweegs gevorderd met de feitelijke samenvatting van het verdrag en kon ons vrij spoedig een tekst voorleggen. Volgens de referendumwet moest de samenvatting ten minste veertien dagen voor de stemming door de zorg van de burgemeesters aan het adres van de kiezers worden bezorgd. Aangenomen mocht worden dat dat tegelijk met de oproeping voor de stemming zou gebeuren. Dat vonden wij te laat voor een verantwoorde voorlichting over een ingewikkelde materie. Wij besloten ten laste van ons eigen budget de samenvatting al eerder huis aan huis te laten bezorgen, ook al hield dit in dat de kiezers de samenvatting aldus tweemaal zouden krijgen. Voor de tweede versie besloten wij wel tot een goedkopere lay-out. Op 15 maart had Kortmann zijn ontwerp gereed. Daarna volgde in hoog tempo e-mailoverleg over de inhoud en op 30 maart stelden wij de tekst van de samenvatting vast. Op 23 april verspreidde TPG Post acht miljoen exemplaren van de brochure van 20 pagina's.

Uiteraard kwam er uiteenlopende kritiek op vorm en inhoud. Dit laatste was het belangrijkste, ook voor ons. Een punt waarover ook de regering bij monde van staatssecretaris Atzo Nicolaï van Buitenlandse Zaken zich in afkeurende zin uitliet, was ook bij de vaststelling al onderwerp van discussie geweest. In de voorgestelde grondwetsstekst was in artikel I-6 bepaald dat de Europese Grondwet en het recht van de Europese Unie voorrang hebben boven het recht van de lidstaten. In de samenvatting stond dit vermeld als een nieuwe bepaling die

bij aanvaarding van de Grondwet zou gaan gelden.

De kritiek luidde dat deze bepaling niet nieuw was, omdat het recht van de Europese Gemeenschappen krachtens jurisprudentie al prevaleerde boven Nederlands recht. Het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen in Luxemburg had dit in de jaren zestig en zeventig al enige malen bepaald. Nederlandse rechters volgden die jurisprudentie wel, maar in andere lidstaten werd er anders over geoordeeld, zeker als het om de nationale grondwet ging. Door deze bepaling – die als zodanig in elk geval nieuw was – zou er op dit punt rechtszekerheid ontstaan in alle lidstaten. Bovendien hadden de uitspraken van het Hof van Justitie alleen betrekking op de Europese Gemeenschappen en (nog) niet op het Unierecht, dat mede de tweede en derde pijler, dus het buitenlands en veiligheidsbeleid en de justitiële en politieke samenwerking omvatte. Ook werd in de kritiek verwezen naar artikel 94 van onze Grondwet, waarin is bepaald dat binnen het Koninkrijk geldende wettelijke voorschriften geen toepassing vinden, indien zij niet verenigbaar zijn met eenieder verbindende bepalingen van verdragen en van besluiten van volkenrechtelijke organisaties. Naar onze mening ging artikel I-6 van de voorliggende Europese Grondwet verder, omdat het ook betrekking heeft op bepalingen die niet eenieder binden. Het was politiek wel begrijpelijk dat Nicolai zich zorgen maakte over het feit dat de Referendumcommissie een bepaling als nieuw kwalificeerde waarvan hij vond dat deze slechts codificeerde wat (in Nederland) al vaste jurisprudentie was, maar zijn kritiek bracht ons in een lastig parket. Het was onze taak niet om met de regering in debat te treden of nader te gaan uitleggen waarom wij iets vonden. De regering nam in april het initiatief een eigen grondwetkrant te verspreiden.

Een ander die kritiek uitoefende waarop wij niet konden reageren, was de vice-president van de Raad van State, Herman Tjeenk Willink, die in een interview in NRC Handelsblad van 27 mei verklaarde dat de samenvatting ‘algemeen niet als adequaat’ werd gezien. Wij vroegen hem per brief opheldering over wat hij hiermee bedoelde. Er kwam een boeiend betoog als antwoord, maar onze vraag bleef onbeantwoord. Ons commentaar op de kritiek moest blijven wachten tot ons eindverslag. Wij hadden direct na ons aantreden ook een website over het referendum geopend. Daarop verspreidden wij informatie, onder andere over de mogelijkheid subsidie voor voorlichting en debat aan te vragen. Wij plaatsten ook de feitelijke samenvatting van de Grondwet op de website, waarbij van daarin gebezigde begrippen nadere uitleg kon worden verkregen door met de cursor op het woord te klikken. Dit was toen de state of the art. Sociale media als Facebook en Twitter lagen nog in de schoot van toekomstige ontwikkelaars.

Wij hadden in de samenvatting ook antwoorden op een aantal te verwachten vragen gegeven. Op de vraag wat er bij afwijzing van de Grondwet zou gebeuren, hadden wij geantwoord dat er dan vermoedelijk onderhandelingen zouden volgen. Ook dat antwoord onderzocht kritiek. Wat er zou gebeuren bij aanvaarding lag zo voor de hand dat niemand ernaar vroeg. De vraag wat er zou gebeuren als de raadpleging zou uitwijzen dat de meerderheid vond dat de Staten-Generaal niet moesten instemmen met het verdrag waarbij de Grondwet

werd vastgesteld, was een gerechtvaardigde vraag en moest dus zo goed mogelijk beantwoord worden. Wat hadden wij anders kunnen doen dan een vermoeden uitspreken? De toekomst zou leren of ons vermoeden al dan niet gespeend was van realiteitsgehalte.

De subsidieverlening en de afwikkeling daarvan vergden veel tijd. Door de korte tijd die verliep tussen eind februari en de dag van stemming moest veel haast gemaakt worden met de beoordeling van de aanvragen. De betrokken organisaties moesten toch tijdig met hun activiteiten kunnen beginnen wilden deze effect sorteren. Het secretariaat heeft in korte tijd veel werk verzet op basis waarvan wij de aanvragen konden beoordelen en geheel of gedeeltelijk konden toewijzen of afwijzen. In het totaal betaalden wij totdat het verslag verscheen aan voorschotten uit aan de voorstanders € 289.954, aan de tegenstanders € 284.880 en aan neutrale voorlichting en debat € 151.178. De eindbedragen waren € 359.499, € 385.757 en € 191.699.

Er liepen ten tijde van het referendum nog allerlei bezwaar- en beroepsprocedures van aanvragers die zich niet hadden kunnen vinden in onze beslissingen. Deze bezwaren en beroepen moesten volgens de regels van de Algemene wet bestuursrecht worden afgewikkeld. Alle leden namen hierin hun deel, ook ik was er als tamelijk dichtbij wonend jurist actief bij betrokken. Van het secretariaat heeft vooral Marielle van der Leur in de fase van bezwaar en beroep onschatbare diensten bewezen. Slechts in heel weinig gevallen leidde deze fase tot herziening van beslissingen. Er waren ook nog twee verzoeken om documenten over subsidieaanvragen en de verantwoording daarvan openbaar te maken. Dit stuitte niet bij ons op bezwaar, maar wel bij twee organisaties die subsidie hadden ontvangen. Dit leidde daardoor tot een WOB-procedure. Een ander verzoek om openbaarmaking wezen wij na bezwaar alsnog toe, maar zonder de telefoonnummers en bankgegevens en onze interne e-mailcorrespondentie met persoonlijke beleidsopvattingen en die van de ons adviserende medewerkers openbaar te maken. Daarover was de aanvrager ontevreden, maar wij meenden hem niet tegemoet te hoeven komen. Bij de WOB -procedures werden wij deskundig terzijde gestaan door Diana van Driel van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Het referendum resulteerde op 1 juni in afwijzing van de Europese Grondwet die het verdrag beoogde in te voeren. Bij een opkomst van 63,3 procent had 61,54 procent tegengestemd en 38,46 procent voor (0,76 procent had blanco of ongeldig gestemd). De regering trok de goedkeuringswet in. Daarmee was de Europese Grondwet in Nederland van de baan. In Frankrijk was dit door een referendum op 29 mei ook het geval.

Na het referendum begonnen wij aan het schrijven van ons verslag van werkzaamheden, dat wij aan de Tweede Kamer zouden uitbrengen. De onderwerpen werden onderling verdeeld. Met uitgebreid e-mailoverleg kwamen wij tot een samenhangend geheel, dat wij in onze achtste en laatste vergadering, van 17 augustus, vaststelden. Het lukte niet om het voor Prinsjesdag aan de Tweede Kamer aan te bieden, wat wel onze bedoeling was. Op 5 oktober 2005 stond het in de Tweede Kamer op de lijst van ingekomen stukken. Op 17 augustus

waren onze werkzaamheden nog lang niet ten einde. Wij konden echter niet langer een beroep blijven doen op Evert van Bonzel, die zijn werkzaamheden bij de SER in september zou hervatten. Het secretariaat werd overgedragen aan het directoraat-generaal Constitutionele Zaken en Wetgeving van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, wat zou betekenen dat Mariëlle van der Leur, die hier werkzaam was, de bezwaren en beroepen voor ons bleef afwikkelen.

Op 2 november volgde een hoorzitting in de Tweede Kamer, waarbij de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken ons voorafgaand aan een algemeen overleg vragen stelde. Het was de laatste formele bijeenkomst waarin wij elkaar ontmoetten.

Hoewel er eind 2005 nog altijd enkele zaken in beroep aanhangig waren, bood Tweede Kamervoorzitter Frans Weisglas op 26 januari 2006 onze commissie en haar secretaris een afscheidsdiner aan. Ook de drie Kamerleden die het initiatiefvoorstel van Wet raadplegend referendum Europese Grondwet hadden ingediend en verdedigd,²² Farah Karimi (Groen-Links), Niesco Dubbelboer (PvdA) en Boris van der Ham (D66), zaten aan. Het diner vond plaats in de geheel gerestaureerde kamer aan de Binnenhofzijde, die ik nog gekend had als de ministerskamer in de jaren dat de Tweede Kamer nog vergaderde in de oude vergaderzaal – de voormalige balzaal in het stadhouderslijk verblijf van Willem V, die tijdens de Bataafse Republiek werd gebruikt als vergaderzaal van de Nationale Vergadering en later gedurende 177 jaar van de Tweede Kamer. De voormalige ministerskamer heette nu Stadhouderskamer en deed dienst voor representatieve doeleinden en in 2012 en 2017 als werkkamer van de kabinetsinformatie.

Na het referendum hadden wij al een informele afscheidspartij van de leden en medewerkers met hun levensgezellen mogen houden in de tuin bij Evert van Bonzel in Bilthoven. Een zeer geslaagde avond, waarbij sommigen onzer voor het eerst onthulden of zij positief of afwijzend stonden tegenover het verschijnsel referendum. Tot dan toe hadden wij ook onderling strikte neutraliteit in acht genomen over de aard van het project waarmee wij waren belast en over ons stemgedrag.

Eind 2007 waren alle beroepszaken afgewikkeld en bij brief van 29 januari 2008 kondigde de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties Guusje ter Horst (PvdA), het koninklijk besluit tot intrekking van de Wet raadplegend referendum Europese Grondwet aan.²³ Het koninklijk besluit tot intrekking dateert van 7 februari 2008.

De ratificatie van het Verdrag tot vaststelling van een Europese Grondwet was na de referenda in Frankrijk op 29 mei 2005 en Nederland drie dagen later, in de meeste lidstaten niet verder in behandeling genomen. Toen de Wet raadplegend referendum werd ingetrokken, was al op 13 december 2007 het Verdrag van Lissabon gesloten als gevolg van nieuwe onderhandelingen, waarvan wij al het vermoeden hadden uitgesproken dat die op verwerping zouden volgen. Het verdrag trad na ratificatie door alle 27 lidstaten op 1 december 2009 in werking. De wijzigingen die door dit verdrag werden aangebracht in de verdragen van Rome en Maastricht hebben tot uitkomst dat de geconsolideerde versie in grote trekken overeenkomt

met wat de Europese Grondwet beoogde. Wat in elk geval wel sneuvelde, was het tweede hoofdstuk van de Grondwet voor Europa, waarin het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie was opgenomen. Aan de totstandkoming van dat handvest had ik als regeringsvertegenwoordiger actief deelgenomen (zie hoofdstuk 24A). Mede door dit hoofdstuk werd het constitutionele karakter bepaald en juist dat karakter werd verondersteld de steen des aanstoots van veel Nederlandse kiezers te zijn geweest. Het handvest kreeg echter tegelijkertijd juridisch bindende status.

Mijn aversie van referenda was door de opgedane ervaring niet afgenomen. In een representatieve democratie als de onze komt de volksvertegenwoordiging in overleg met de regering en in onderling beraad in beide Kamers op grond van uitgewisselde informatie en argumenten tot een besluit. In de besluitvorming kunnen nuancerings betrouwen worden en ruimte gelaten worden voor minderheden. Bij een referendum is weliswaar sprake van voorafgaande voorlichting en debat, maar hieraan nemen lang niet alle kiezers die zich in een referendum uitspreken, deel. Het ‘gemeen overleg’ tussen regering en besluitnemers en de nuancering ontbreken bij referenda. Het is alles of niets. Onderling overleg ontleent zijn belang niet alleen aan onze Grondwet, het behoort tot onze volksaard. Men kan tegenwerpen dat bij beraadslagingen in de Kamers alleen de woordvoerders spreken en andere leden zich dan vaak met andere zaken bezighouden en dat fracties bij stemmingen het oordeel van de woordvoerder volgen. Het is waar, maar aan de behandeling in de Kamer is wel fractieberaad voorafgegaan en daarin plegen de leden wel aan de gedachtewisseling deel te nemen. In de Eerste Kamer behoort het tot de goede gewoonten dat zij die voornemens zijn tegen een wetsvoorstel te stemmen, aanwezig zijn als de regering het woord voert.

De wetgever heeft echter in 2014 beslist dat in de toekomst raadplegende correctieve referenda, zoals het referendum van 2005, mogelijk moeten zijn. Hetzelfde drietal dat met een initiatiefwet had gezorgd voor het referendum over de Grondwet voor Europa, had op 16 november 2005 een voorstel van Wet raadplegend referendum ingediend, dat uiteindelijk op 15 april 2014 door de Eerste Kamer werd aangenomen.²⁴ In beide Kamers werd het gesteund door PvdA, D66, GroenLinks, SP, PVV, Partij voor de Dieren en 50Plus. In de Eerste Kamer voegde ook de Onafhankelijke Senaatsfractie zich bij de voorstemmers.

Als gevolg van deze wet kon een referendum verlangd worden over de Wet tot goedkeuring van het door de Europese Unie en de lidstaten met Oekraïne gesloten associatieverdrag. Op 6 april 2015 vond dit referendum plaats. De discussies erover en de uitslag sterken mij in mijn mening dat bij referenda niet de rede, maar de emotie regeert. Associatie kan een nog zwakke democratie versterken en versterking van iets wat wel goed maar nog zwak is, zie ik als een liberale deugd. Toetreding was en is niet aan de orde.

ADVIESCOMMISSIE INRICHTING VERKIEZINGSPROCES

Al in 1966 werd in ons land in een aantal gemeenten een mechanische stemmachine gebruikt. Deze werd in 1978 opgevolgd door een elektronische machine en in 1991 door een stemcom-

puter. De registratie van de aantallen uitgebrachte stemmen werd daardoor aanzienlijk eenvoudiger en het verliep sneller. Het stemmen met (rood) potlood op een groot vel papier waarom alle lijsten met alle kandidaten waren afgedrukt, duurde langer en was niet foutloos. Toch groeide in 2006 en 2007 de kritiek op de stemcomputers. Niemand kon nagaan of de stem die de kiezer uitbracht ook wel op identieke wijze werd geregistreerd en het zou mogelijk zijn met elektronische apparatuur te detecteren op welke kandidaat een kiezer stemde.

Het is een objectief bezwaar als waarnemers, bijvoorbeeld van internationale organisaties als de Raad van Europa of de OVSE niet kunnen beoordelen of een stemcomputer niet gemanipuleerd is en niet waargenomen of beoordeeld kan worden of de uitgebrachte stem wel op identieke wijze wordt geregistreerd. De minister voor Bestuurlijke vernieuwing en Koninkrijksrelaties, Atzo Nicolaï (VVD), liet door de Algemene inlichtingen- en veiligheidsdienst (AIVD) een onderzoek naar stemcomputers instellen. Toen bleek dat uit de elektronische straling van de door de Sdu geleverde stemcomputers op een afstand van enkele tientallen meters de uitgebrachte stem kon worden gedetecteerd, keurde hij op 30 oktober 2006 deze computers af. Deze afkeuring trof 35 gemeenten, waaronder Amsterdam, of wel 10% van het electoraat.

In vrijwel al die gemeenten moest dientengevolge bij de Tweede Kamerverkiezingen van 22 november 2006 en de Statenverkiezingen van 7 maart 2007 weer met het rode potlood worden gestemd. Het onderzoek had mede plaatsgevonden als gevolg van acties die waren gevoerd door de actiegroep 'Wij vertrouwen stemcomputers niet'.

De OVSE had waarnemers gezonden naar de verkiezingen van 22 november. Op 12 maart 2007 verscheen het rapport daarover. Daarin concludeerden de waarnemers dat onafhankelijke controle bij de gebruikte stemcomputers onmogelijk was en daardoor ook hertellingen niet zinvol konden zijn: de software registreer alleen totaalstellingen en die blijven ook bij controle gelijk. Er waren nog meer punten van kritiek en ons land voldeed ook niet aan alle 112 aanbevelingen die de Raad van Europa had geformuleerd.

In december 2006 besloot minister Nicolaï twee commissies in te stellen. Vanwege de kritiek op het feit dat het ministerie tot dan toe alleen de prototypes van stemmachines en -computers had gekeurd, maar niet de in gebruik zijnde apparaten liet keuren, werd op 19 december de Commissie besluitvorming stemmachines ingesteld. Daarnaast moest een commissie adviseren over het verkiezingsproces als geheel, waarbij het kiesstelsel als zodanig buiten beschouwing moest blijven. Het ging dus om de waarborgen waaraan voldaan moet worden om te voldoen aan betrouwbare en vertrouwenwekkende verkiezingen, met inachtneming van de geheimhouding, uitsluiting van beïnvloeding en onafhankelijk toezicht op het verkiezingsproces.

Al voor het instellingsbesluit vroeg Atzo Nicolaï mij deze tweede commissie voor te zitten, waarna de samenstelling in overleg met mij zou kunnen plaatsvinden. Ik heb mij daarbij geheel laten leiden door de adviezen van het ministerie, die me werden overgebracht

door de beoogde secretaris van de adviescommissie, Maria Gonzalez, juriste en programma-manager bij het ministerie. Zodra de samenstelling bekend was hielden wij op 18 januari 2007 onze eerste vergadering. De benoemingsbeschikking bleek toen nog niet te zijn ondertekend en een installatie bleef ook achterwege doordat de directeur-generaal Andere Overheid in het verkeer vastzat. Wij vergaderden in het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, in een van de mij bekende vergaderzalen op de derde verdieping van de laagbouw. De overige leden van de commissie waren Ank Bijleveld-Schouten, toen burgemeester van Hof van Twente, professor Maurits Barendrecht, Jan Kees de Jager, professor Bart Jacobs en Matthijs van der Wel MBA. Maria Gonzalez werd achtereenvolgens bijgestaan door adjunct-secretarissen Chantal Laurent en Gerard Houterman en voorts door Jasper Groenewegen en juridisch medewerker Hans Klok.

Wij besloten direct, nog voordat wij aan beraadslagingen begonnen, hoorzittingen te organiseren. Bij een deel van de bevolking was het wantrouwen groot, in het bijzonder bij de stichting Wijvertrouwenstemcomputersniet.nl. Het was van belang bij vertegenwoordigers van deze stichting, en bij andere organisaties, zoals Burger@overheid, het vertrouwen te vestigen dat de commissie de bezwaren grondig en onbevooroordeeld zou onderzoeken en wegen. Op 29 januari begonnen wij met deze hoorzittingen. Wij openden ook direct een website.

Toen wij op 7 maart onze tweede vergadering hielden, was de samenstelling gewijzigd. Ank Bijleveld en Jan Kees de Jager waren beiden benoemd tot staatssecretaris in het vierde kabinet-Balkenende. Besloten werd dat de vacature van Ank Bijleveld zou worden vervuld door directeur Publiekszaken van Rotterdam Kees Meesters die tevens voorzitter was van de vereniging van ambtenaren Burgerzaken. Het instellingsbesluit dat uiteindelijk op 6 april 2007 tot stand kwam, is gegeven door de ons beoogde lid Ank Bijleveld. De vacature van Jan Kees de Jager is niet vervuld.

Met Bart Jacobs, hoogleraar security en correctheid van software aan de [Radboud Universiteit Nijmegen](#), en Matthijs van der Wel, die verbonden was aan Fox IT in Delft, dat geldt als topspecialist in cyber security en cyber defence, waren wij op het gebied van computerbeveiliging en IT voldoende geëquipeerd.

In de tweede vergadering begonnen we het terrein van de stemcomputers en de controlebaarheid ervan te verkennen. Het was overigens maar een deel van het gehele verkiezingsproces waarover wij ons moesten buigen, maar wel het voornaamste. Aan de hand van de richtlijnen van de Raad van Europa en de bevindingen van de OVSE stelden wij een lijst op van criteria waaraan het verkiezingsproces en zijn onderdelen moesten gaan voldoen. Ik verwachtte dat het wel even zou duren alvorens wij op het terrein van stemcomputers het ei van Columbus zouden hebben gevonden, als het al voorhanden zou blijken te zijn. Wij hadden ook een lid in ons midden dat meer aan renovatie hechtte dan aan alle beren die critici op de weg daarvan zagen opdoemen.

Tot mijn verrassing belde Bart Jacobs mij de avond van de vergadering op met de mede-

deling dat hij na enig nadenken de oplossing voor het controleerbaar met computers stemmen had gevonden. Hij zette uiteen dat met behulp van een computer met printer – de stemprinter – door het intoetsen van de knop voor de naam van de kandidaat – zoals bij de stemcomputer tot nog toe het geval was geweest – een stem zou worden uitgebracht. Deze zou anders dan tot nog toe niet in een geheugen moeten worden opgeslagen, maar uitgeprint moeten worden op een strook papier. De kiezer kan dan lezen of de strook daadwerkelijk de naam bevat van degene op wie hij zijn stem had uitgebracht. Als dit het geval is deponeert hij deze stem in een stembus, op gelijke wijze als waarop met potlood ingevulde stembiljetten worden uitgebracht. Na sluiting van de stemming worden de gedrukte stemmen door een geautomatiseerde lezer gelezen en geteld. Dit proces kan desgewenst handmatig worden gecontroleerd. Anders dan bij de tot nog toe gebruikte stemcomputers zou hertelling zinvol kunnen plaatsvinden. Het computergeheugen zou niet aldoor hetzelfde resultaat blijven melden. Er zouden daarentegen echte en leesbare stembiljetten zijn die in eerste instantie elektronisch geteld zouden worden maar bij hertelling gelezen konden worden. Ze zouden wel op elektronische wijze worden vervaardigd, mede om dat elektronisch tellen mogelijk te maken. De stemhandeling was vergelijkbaar met het stemmen met een stemcomputer en minder tijdrovend dan het uitvouwen van een stembiljet en het rood kleuren van een rond vakje voor de gekozen naam.

Op het eerste gezicht leek het mij allemaal heel plausibel. Ik voorzag echter moeilijkheden in de commissie als Bart deze oplossing in de eerstvolgende vergadering meteen naar voren bracht. Ik zei dat het mij wenselijk leek dat de commissie stap voor stap naar de door hem aangegeven conclusie zou worden geleid, waarbij sprake zou zijn van een door gezamenlijk overleg bereikte oplossing. Hij had daar volledig begrip voor. In de eerstvolgende vergadering, van 10 april bereikt hij tegen het einde daarvan toch met tamelijk grote stappen de conclusie die hij mij al op 5 maart had meegedeeld. In de volgende vergadering had hij het al uitgewerkt in de vorm van een bijdrage voor ons eindverslag. Maar daarmee waren wij er nog lang niet.

In de eerste plaats moesten wij ook alle andere onderdelen van het stemproces – van kiezersregister, oproeping, inrichting stemlokaal, identificatie kiezers en volmachten alsmede tellen van de stemmen en bepaling van de uitslag – toetsen aan alle criteria – van transparantie, betrouwbaarheid en controleerbaarheid tot stemvrijheid en stemgeheim. Wij besteedden ook veel aandacht aan de toegankelijkheid van stemlokalen voor kiezers met een lichamelijke beperking. Voor ernstig gehandicapten zou – als uitzondering – stemmen per telefoon of internet mogelijk gemaakt moeten worden. Een ruimere openstelling van deze stemmethodes vonden wij nog niet wenselijk, omdat de vrijheid om zonder directe beïnvloeding te stemmen dan niet gewaarborgd is. Ook stelden wij voor dat de kiezer zich voortaan zou moeten identificeren, omdat door de invoering van de stempas, die stemmen op een willekeurig stembureau mogelijk maakte, niet gecontroleerd kon worden of degene die de stempas toont wel identiek is aan de daarop vermelde kiezer. In de tijd dat alleen op een aangewezen stembureau gestemd kon worden, vond nog een zekere controle aan de hand van het kiezers-

register plaats.

Ook van volmachten werd ruim gebruik gemaakt zonder dat kon worden gecontroleerd of de volmacht daadwerkelijk was ondertekend door de kiezer wiens naam op de volmacht stond vermeld. Ik had eens gehoord dat een lid van een studentengezelschap dat tijdens de verkiezingen buitenslands verbleef, naar haar studentenhuus had opgebeld met de vraag om voor haar te stemmen. De volmacht was echter nog niet ondertekend. ‘Zet maar een krabbel’, had ze toen geopperd. Was zij zich bewust geweest zich schuldig te maken aan uitlokking van het misdrijf van valsheid in geschrift? Preventie is altijd beter dan repressie, als die al plaatsvindt. Wij stelden dus voor dat de volmachtgever aan de gevolmachtigde een kopie van zijn identiteitsdocument zou moeten meegeven. Dan kon het stembureau de handtekeningen vergelijken.

Een groot probleem bleef zich voordoen met de compromitterende straling. Daaronder verstonden wij de mogelijkheid dat de uit vrijwel onvermijdelijke elektronische straling van de stemprinter gedetecteerd kon worden op wie er was gestemd. Afscherming door een kooi van Faraday is in de talrijke stemlokalen onuitvoerbaar. Bart Jacobs en Matthijs van der Wel verstonden zich met binnenlandse en buitenlandse deskundigen. Daarbij bleek dat bij inlichtingen- en veiligheidsdiensten vergaande afscherming van deze straling wel mogelijk was, maar inzicht in de kosten kregen wij niet. Bovendien bleek dat de afscherming zelf weer zeer gevoelig was en dat er rekening mee gehouden moest worden dat de apparatuur na vervoer opnieuw moest worden ingesteld. Dat zou praktisch onuitvoerbaar zijn. Het leek ons uitgesloten iedere vorm van detectie van elektronisch uitgebrachte stemmen – of dit nu gebeurde met een stemcomputer of een stemprinter – uit te sluiten. Waar preventie tekortschiet, pleegt het strafrecht te hulp geroepen te worden. Preventie geniet uiteraard de voorkeur, maar kan niet altijd toereikend zijn. Dus ook in dit geval stelden wij voor het ‘elektronisch meekijken’ naar het uitbrengen van stemmen strafbaar te stellen en van een gevoelige strafbedreiging te voorzien. Wij achtten de kans dat iemand er belang in stelde te weten te komen hoe een bepaalde kiezer stemt, niet groot. Maar het stemgeheim moet nu eenmaal door de overheid zoveel mogelijk gewaarborgd worden en in ander landen ligt het beïnvloeden en controleren van stemmen wellicht anders dan in ons land.

De commissie durfde het echter aan om het stemmen met de stemprinter – door ons ook wel aangeduid als een hightech elektronisch potlood – en elektronische telling van de stemmen aan te bevelen.

Ook over de overige onderdelen van het verkiezingsproces bereikten wij overeenstemming over onze aanbevelingen. Op donderdag 27 september 2007 boden wij ons advies aan aan de staatssecretaris van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Ank Bijleveld. De aanbieding vond plaats in Nieuwspoord, zodat er direct de nodige publiciteit was. Wat aangeboden werd waren drie kloeke bundels, één bevatte het advies, de twee andere bijlagen, waaronder wetenschappelijke onderbouwingen van de door ons aanbevolen systemen.

De ontvangst van ons advies was niet onverdeeld gunstig. NRC *Handelsblad* had een ver-

nietigend commentaar:

Korthals Altes komt met het voorstel om een andere wijze van mechanisering in te voeren van het stemproces. Daar komt een computer aan te pas die een ponskaart produceert, een stembus en een telmachine. Dit lijkt sterk op een modernisering terug naar de eeuw van Jules Verne. De vraag die zich, zoals wel vaker, laat stellen is: voor welk probleem is dit een oplossing?

In overleg met mijn medeleden schreef ik een brief aan de hoofdredacteur, waarin ik onder andere de vraag opwierp of de krant het advies wel had gelezen, omdat er in het geheel geen ponskaart in voor kwam. Het potlood, waarop de krant al haar vertrouwen had gesteld, werd vervangen door een elektronisch (geen mechanisch) apparaat dat een leesbare en dus controleerbare stem produceerde, die vervolgens elektronisch kon worden geteld. Dat als oplossing voor bij handmatige telling optredende onzorgvuldigheid en – vooral – tijdbesparing voor de leden van het stembureau, die dit van 's ochtends vroeg – ruim voor de opening van de stembureaus om half acht – moeten bemannen tot de telling, die pas ruim twaalf uur later kan beginnen, voltooid is. Het weerwoord van de hoofdredactrice was geprikkeld: natuurlijk had de krant het rapport gelezen en ik had moeten begrijpen dat de term ponskaart overdrachtelijk was bedoeld. De krant vond, zo schreef zij verder, dat het gezien de achterliggende vertrouwenscrisis bij de burger beter is langer de tijd te nemen om na te denken over de vervanging van de stemcomputer door andere machines. Hierbij zag zij over het hoofd dat de minister aan de commissie had gevraagd om nu, en niet na langere tijd, met een advies te komen.

Ook de Nationale ombudsman, Alex Brenninkmeijer liet zich in het Nederlands Juristenblad kritisch uit, al betroffen zijn verwijten meer het gebrek aan transparantie bij het overheidsoptreden dan ons voorstel. Daarvan vroeg hij zich af of 'de elektronische stemmenteller (ook een zwarte doos?) er niet met de haren is bijgesleept.' Dat in een ware democratie de nauwkeurige vaststelling van de uitslag essentieel is, was hem blijkbaar ontgaan.

De commentaren waren voor de staatsecretaris reden genoeg om nog eens verder te laten kijken naar het probleem van de compromitterende straling. De kosten van ontwikkeling van een tegen detectie bestendige stemprinter leken prohibitief. Besloten werd uiteindelijk op dit punt geen wijziging van de Kieswet voor te stellen. Andere voorstellen, zoals de identificatieplicht voor zowel de kiezer als de volmachtgever, werden wel overgenomen en ingevoerd, nadat ook de Kiesraad zich erachter had gesteld.

Bij verkiezingen met behulp van het rode potlood bleven sommige gemeentelijke autoriteiten klagen over de bewerkelijkheid van de telling en de zware belasting van de bezetting van stembureaus. Op 26 april 2013 installeerde de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Ronald Plasterk (PvdA) in het kabinet-Rutte II van VVD en PvdA, de Commissie onderzoek elektronisch stemmen in het stemlokaal. Zij kreeg tot taak

na te gaan of elektronisch stemmen in het stemlokaal bij verkiezingen die vallen onder de Kieswet mogelijk is onder andere door middel van het maken van een risicoanalyse en het formuleren van de eisen die aan het elektronisch stemmen zouden moeten worden gesteld, alsmede te adviseren over de wijze waarop voor de verkiezingen kan worden vastgesteld dat aan de eisen wordt voldaan en over de wijze waarop de eisen onderhouden dienen te worden zodat vertrouwen in het elektronisch stemmen kan blijven bestaan.

Willibrord van Beek (VVD) werd voorzitter van de commissie. Evenals ik destijds werd hij terzijde gestaan door deskundigen uit de ICT-wereld en met kennis van de Kieswet en ervaring met de organisatie van verkiezingen. In december 2013 verscheen het rapport van de commissie. Zij adviseerde het door onze commissie voorgestelde systeem met stemprinter en elektronisch tellen van de met de stemprinter uitgebrachte papieren stem in te voeren. De commissie had ook studies verricht naar de kosten van een dergelijk systeem en deze vergeleken met de kosten van de huidige wijze van stemmen met het rode potlood op een groot vel papier dat met de hand geteld moet worden. De stemprinter zou tot hogere kosten leiden, die niet vergelijkbaar zijn met de kosten van de afgekeurde stemcomputers van voor 2007. De afschrijving zou in een veel kortere periode moeten plaatsvinden.

Op het ogenblik dat ik dit schrijf, najaar 2015 en herlees 2017, is er nog geen wijziging van de Kieswet in voorbereiding. De Tweede Kamerverkiezingen van 15 maart 2017 vonden dus weer met het rode potlood plaats. Na de kritiek wegens de mogelijkheid van detectie van de uitgebrachte stem door de straling van de elektronische stemprinter lijken nu de kosten de beren op de weg te zijn die de vooruitgang tegenhouden.

DE COMMISSIE WAAR IK NIET IN WILDE

Tijdens het vierde kabinet-Balkenende speelde herhaaldelijk de vraag op of de politieke steun van ons land aan het militaire optreden van de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk in Irak in 2003 in overeenstemming was geweest met het internationale recht. De PvdA had in haar verkiezingsprogramma een onderzoek naar de besluitvorming verlangd, maar tijdens de informatie zagen de onderhandelaars van deze partij zich genoodzaakt in te stemmen met de eis van het CDA dat er niet tot een parlementaire enquête zou worden besloten. Ook de ChristenUnie, die van het kabinet deel uitmaakte, stemde hiermee in. Later zou blijken dat door dit besluit het 'kwaad' – zoals het CDA en in elk geval Balkenende het zag – niet werd bezworen.

Ik ben van mening dat een dergelijke afspraak tussen partijen die een coalitieakkoord sluiten, onconstitutioneel is en dus helemaal niet gemaakt hoort te worden. Het grondwettelijk recht om een parlementaire enquête in te stellen is verleend aan elk van beide Kamers van de Staten-Generaal. Een Kamer beslist hierover autonoom, de regering heeft er niets mee te

maken. In een regeerakkoord worden weliswaar talrijke onderwerpen genoemd waaraan de Tweede Kamerfracties van de partijen die het regeerakkoord sluiten, zich bij voorbaat binden, maar dan betreft het wetsvoorstellen en beleid waarover zowel de regering als de Staten-Generaal gaan. Vermoedelijk zijn de PvdA-onderhandelaars en informateur Herman Wijffels zich van dit constitutioneel karakter van de beperking van het grondwettelijk recht van de Staten-Generaal niet bewust geweest. Ik denk dat Rein Jan Hoekstra en ik zeker voor de gespannen verhouding van een dergelijke afspraak met de grondwettelijke bevoegdheid van de Staten-Generaal zouden hebben gewaarschuwd. Dat dit binnen het CDA niet is gebeurd, verwondert mij.

De band van de afspraak bleek de PvdA-fractie in de Tweede Kamer verschrikkelijk te knellen en dat pleegt tot ongenoegen te leiden. Op zeker ogenblik dreigde zich in de Eerste Kamer een meerderheid af te tekenen die een enquête wilde instellen. Hier waren de fracties niet gebonden aan coalitieafspraken tussen Tweede Kamerfracties, al speelt de politieke binding aan een kabinet waarin ministers van de eigen partij zitting hebben wel een belangrijke rol.

Eind januari 2009 zag minister-president Balkenende zich genoopt een onderzoekscommissie in te stellen. Hij zocht daartoe de op 1 november 2008 afgetreden president van de Hoge Raad Willibrord Davids als voorzitter aan. Hij kondigde de instelling van de commissie en de benoeming van haar voorzitter aan tijdens een persconferentie op maandag 2 februari. De premier meldde ook dat Davids zelf zijn commissie zou samenstellen maar dat daartoe waarschijnlijk enkele ministers van Staat zouden behoren. Er waren er toen zeven. Ik hield er rekening mee dat ik benaderd zou worden en had dus even tijd om erover na te denken of ik aan dat onderzoek zou moeten meewerken. Henny en ik vertrokken de volgende dag voor een weekje naar hotel Huis ter Duin in Noordwijk. Hier wisten toch enkele journalisten me te bereiken, maar ik kon hun niets anders zeggen dan dat het stilzwijgen van Davids dat zij ondervonden, ook voor mij gold.

Dit stilzwijgen lag staatsrechtelijk voor de hand. Op 4 februari beraadslaagde de Tweede Kamer over de instelling van de commissie en ondernam zij een uiterste poging om tot een parlementaire enquête te komen, het ook naar mijn mening geëigende middel voor een dergelijk onderzoek. Davids wachtte het lot van een die dag ingediende motie af. In deze motie van D66-fractievoorzitter Alexander Pechtold en anderen werd het presidium van de Kamer gevraagd een commissie in te stellen ter voorbereiding van een enquête.²⁵ In de overwegingen van de motie stonden argumenten die mij ertoe hadden gebracht de coalitieafspraken bij de vorming van het kabinet-Balkenende IV constitutioneel te achten. De motie werd die dag verworpen met alleen de stemmen van de SP, GroenLinks, D66, de VVD, de Partij voor de Dieren en de PVV voor. Toen de Eerste Kamer op 10 februari geen behoefte aan een gedachtewisseling over dit onderwerp bleek te hebben, achtte Davids voldoende draagvlak voor zijn commissie aanwezig en ging hij aan de slag.

Op 11 februari verbrak Davids de stilte en belde mij op. Ik was intussen weer thuis. Hij

vroeg mij bij hem thuis te komen voor een gesprek. Ik zei hem die middag te zullen komen, maar daarmee niet de verwachting te willen wekken dat ik een verzoek om tot de commissie toe te treden zou honoreren. Daarna had ik telefonisch contact met Hans van den Broek. Ook hem had Davids die ochtend opgebeld, maar hij had direct geantwoord niet beschikbaar te zijn. Hij vond daarvoor een reis van Lochem naar Den Haag niet nodig. Ik vond dat het voor mij anders lag.

's Middags zette ik Davids uiteen dat ik mijzelf na zovele jaren in het openbaar bestuur en overheidscommissies te bestuurlijk vond ingesteld om aan een onafhankelijk kritisch en deels ook wetenschappelijk onderzoek deel te nemen. Hij toonde hier begrip voor. Ik vond ook dat ik niet – zeker niet als oud-voorzitter van een Kamer van de Staten-Generaal – kon deelnemen aan een onderzoek dat in de plaats kwam van een enquête door de Tweede Kamer, waarvan de meerderheid zich door een coalitieafspraken bij de kabinetsformatie, die ik inconstitutioneel achtte, monddood had laten maken. Deze opvatting deelde hij niet. Hij wist zich gesteund door de verwerping van de motie-Pechtold, maar die was nu juist verworpen als gevolg van de gewraakte coalitieafspraken. Ik noemde hem wel enige personen die naar mijn smaak in aanmerking kwamen voor de commissie. Twee van hen, Cees Fasseur en hoogleraar internationaal publiekrecht Nico Schrijver, stonden al op zijn lijstje. Mijn medewerking aan de commissie waarvan ik geen deel wilde uitmaken, bleef beperkt tot het noemen van oud-ambassadeur Peter van Walsum. Achteraf gezien geen slecht voorstel, gezien een belangrijke en op realistisch inzicht gestoelde voetnoot die hij in het rapport liet plaatsen.

Of Jan Peter Balkenende achteraf gelukkig is geweest met zijn voorkeur voor een onafhankelijke onderzoekscommissie boven een parlementaire enquête lijkt mij voor twijfel vatbaar. Het rapport, dat op 12 januari 2010 door Davids werd aangeboden, kwam minstens zo hard aan als een verslag van een parlementaire enquêtecommissie. In dit geval leidde het het uiteenvallen van zijn kabinet in. Onenigheid over gewijzigde voortzetting van de militaire missie in Uruzgan gaf enkele weken later, op 20 februari, zijn vierde en laatste kabinet de genadeslag.

Aan de totstandkoming van het rapport hebben, anders dan Balkenende als verwachting – en misschien hoop – had uitgesproken, geen ministers van Staat deelgenomen. Toen het er was, ontspan zich tussen een aantal hunner wel een uitvoerige, deels kritische correspondentie, ingeleid door Ruud Lubbers en met deelname van Hans van den Broek en mij. Het gaat om kritiek op onderdelen, want de conclusie van de commissie dat de militaire actie tegen Irak volkenrechtelijk mandaat ontbeerde, deelt Lubbers. Na de vertrouwelijke correspondentie met Hans en mij brengt Ruud zijn kritiek ter kennis van Willibrord Davids, die hij al kent sinds zij samen misdienaars waren in de Rotterdamse Lambertuskerk. Davids geeft geen krimp. Hans van Mierlo heeft na de eerste notitie laten weten dat hij niet kon reageren. Hij overleed op 11 maart 2010. De discussie tussen Ruud Lubbers en Willibrord Davids is dan al gesloten en het kabinet gevallen.

Maatschappelijke bestuursfuncties

LEIDSCH UNIVERSITEITSFONDS

Gedurende de jaren van mijn advocatuur kreeg ik een aantal bestuursfuncties die geen verband hielden met het beroep. Zo werd ik al spoedig – het was 8 februari 1962 – lid van de Universiteitsraad van het Leidsch Universiteitsfonds (LUF). Deze raad zou later, na de invoering van de Wet universitaire bestuurshervorming in 1970, Raad van het Leidsch Universiteitsfonds gaan heten, omdat de Universiteitsraad een vertegenwoordigend lichaam in de bestuursstructuur van de universiteiten werd. Het LUF moest dus afstand doen van deze prestigieuze naam. De raad waarvan ik deel ging uitmaken, werd gevormd door alumni van de Universiteit Leiden, die zich toen nog liet aanduiden als Rijksuniversiteit. Het orgaan besliste formeel over de voorstellen van een dagelijks bestuur, toen de gecommitteerden geheten. Het lidmaatschap van de raad duurde vijf jaar, waarna men met een jaar tussenpoos weer herkozen kon worden. Voor die herverkiezing bleek ik in aanmerking te komen, zodat ik met een onderbreking van een jaar tot en met 8 februari 1973 lid bleef. Op 8 februari 1970 was ik tot gecommitteerde benoemd, welke functie ik tot 1 juli 1975 bekleedde. Toen werd een reorganisatie doorgevoerd waarbij er een algemeen en een dagelijks bestuur werden gevormd. Van dit dagelijks bestuur maakte ik nog tot 22 mei 1976 deel uit, waarna ik lid werd van het algemeen bestuur. Dat lidmaatschap legde ik bij mijn benoeming tot minister neer. Vervolgens ben ik na mijn ministerschap weer in de raad benoemd. Er hebben intussen nog vele reorganisaties plaatsgevonden waarbij ten slotte een zeer nauwe samenwerking met de universiteit tot stand kwam. De fondsenwerving is vooral gericht op financiële ondersteuning van activiteiten van de Universiteit Leiden.

In mijn bestuurstijd bestond deze ondersteuning voornamelijk uit het faciliteren van bijzondere leerstoelen. De faculteiten bepaalden of iemand in aanmerking kwam voor benoeming tot bijzonder hoogleraar, maar het fonds benoemde en stelde ook een curatorium in, dat zo nodig toezicht hield. Dit toezicht had meestal niets om het lijf, want de selectie door de universiteit garandeerde praktisch altijd dat ook de bijzondere hoogleraren die vanwege het Leidsch Universiteitsfonds waren benoemd, sieraden van de wetenschap en de universiteit waren.

Niettemin bewaar ik aan een van mijn weinige curatorschappen een grappige herinnering. In 1966 was op voordracht van de faculteit der geneeskunde James Defares benoemd tot bijzonder hoogleraar mathematische antropologie. Defares publiceerde veel, niet alleen in vakbladen. Toen hij medische bezwaren ontwikkelde tegen de anticonceptiepil en tegelijkertijd een ander anticonceptivum propageerde, ook buiten de wetenschappelijke bladen, groeide de kritiek uit wetenschappelijke kring. Op zeker moment kwam zijn herbenoeming aan de orde. De beslissing daarover lag voornamelijk bij de faculteit, maar ik ontving als curator van zijn leerstoel een brief van zijn advocaat. Deze, Guus Maris in Den Haag, schreef me dat zijn cliënt herbenoemd wenste te worden. Maris, een landelijke bekendheid, placht zijn brieven te

eindigen met de vaste slotzin dat hij zich alle rechten van zijn cliënt voorbehield. Zo ook in dit geval. Ik begreep zeer wel dat Defares er veel aan gelegen was om herbenoemd te worden. Het hoogleraarschap gaf hem prestige. Maar een benoeming tot bijzonder hoogleraar vanwege het Leidsch Universiteitsfonds was een onderscheiding, misschien een voorrecht, maar in geen enkel opzicht een recht. Ik besloot dus op de brief van Maris een beperkt antwoord te sturen en schreef alleen maar: ‘Wat de laatste alinea van uw brief betreft: welke?’ Daarmee schoof ik een lastig antwoord op de brief in elk geval vooruit. Maris heeft vervolgens mijn vraag nooit beantwoord, waardoor het incident meteen gesloten was. Defares werd toch nog een keer herbenoemd nadat hij in een gesprek met de faculteit had toegezegd zijn publicaties tot wetenschappelijke bladen te beperken. Niettemin eindigde zijn hoogleraarschap alsnog in 1976, wat hem overigens niet belette de titel (ten onrechte) te blijven voeren.

REÜNISTENFONDS

Een andere functie die ik in die jaren bekleedde, hing ook samen met mijn Leidse verleden, maar had minder met de wetenschap te maken. Tijdens mijn eerste jaar in Leiden was het Reünistenfonds van het Leidsche Studenten Corps en de Sociëteit Minerva opgericht. Doel was ondersteuning van de sociëteit en de sub-verenigingen van het Corps en voorkoming van financiële acties van de afzonderlijke sub-verenigingen. Ook dit fonds kende de structuur van een grote raad die jaarlijks de formele besluiten moest nemen en een dagelijks bestuur, in dit geval de Commissie van Beheer en Uitvoering geheten. Op 16 november 1963 werd ik lid van de raad en ik zou dat tot 18 november 1973 blijven. Op 13 november 1965 werd ik benoemd tot lid van de Commissie van Beheer en Uitvoering. Deze functie bekleedde ik tot het einde van mijn raadslidmaatschap.

Het grootste deel van de jaarlijkse bestedingen waartoe wij als leden van de commissie voorstellen deden, was bestemd voor de verhoging van de pensioenen van het sociëteitspersoneel. Zich niet bewust van mogelijke inflatie en de gevolgen daarvan, hadden voor- en naoorlogse generaties van studenten – en blijkbaar ook de leden van de Commissie van Advies – nominale pensioenen verzekerd die verre van toereikend waren. Door een groot deel van de van reünisten ontvangen bijdragen te bestemmen voor aanvulling van de pensioenen voldeden deze alsnog aan hun verplichting jegens dit personeel.

Uit de beperkte overige schenkingen waartoe wij als commissie adviseerden, bleek duidelijk hoezeer de toegenomen welvaart het behoeft patroon van studenten had veranderd. In mijn studententijd lag de schaarste van de oorlog en de jaren erna nog vers in het geheugen en vergeleken met de nu studerende generatie waren wij sober geweest. De wensen waarvan nu vervulling werd gevraagd lagen onder andere in de sfeer van de financiering van kleine zeilbootjes. Dit zou begin jaren vijftig niet bij de toenmalige Corpsleden zijn opgekomen. Wij konden echter naast de inlossing van de sociale verplichtingen aan het personeel enigermate aan de wensen tegemoetkomen.

DE KRALINGSCHESCHOOL EN NUTSKLEUTERSCHOOL KRALINGEN

Wij verhuisden in augustus 1972 van de Burgemeester van Kempensingel 11 in de Rotterdamse wijk Hillegersberg naar de Waldeck-Pyrmontlaan 4 in Kralingen. De voornaamste reden om op dat moment in een groter huis en in Kralingen te gaan wonen was dat onze oudste zoon Everhard in september naar de eerste klas van de lager school – nu groep 3 van de basisschool – zou gaan. We hadden het oog laten vallen op De Kralingsche School, een neutrale school, die door een vereniging in stand werd gehouden. De kwaliteit van het onderwijs stond en staat hoog aangeschreven. Een jaar later werd ik gevraagd als secretaris toe te treden tot het bestuur. Het bestuur was tevens bestuur van de Stichting Nutskleuterschool Kralingen, die gevestigd was in hetzelfde gebouw aan de Rozenburglaan 27. Met een kleuterschool van twee klassen en een lagere school in hetzelfde gebouw werd praktisch al voldaan aan het concept van de basisschool dat in 1985 zijn intrede zou doen.

Ik heb het secretariaat twee jaar met veel plezier vervuld in uitstekende samenwerking met de voorzitter, Karel Hooykaas en met June Cook-de Monchy, Hannie Boele-Eschauzier en Heleanne Hissink als medebestuurders. En niet minder met schoolhoofd De Korte, die zijn school met grote ervaring leidde en met de leerkrachten garant stond voor hoge kwaliteit van onderwijs. Voor de kleuterschool nam 'kleutermoeder' Katinka Engelberts-Kruijff aan de bestuursvergaderingen deel. Na ruim twee jaar kwam het voorzitterschap van de VVD in het verschiep en leek het me raadzaam mijn functie over te dragen. Onze kinderen hebben allen op deze school met veel plezier een grondig fundament en vrienden en vriendinnen voor hun verdere leven meegekregen.

STICHTING UROLOGISCH WETENSCHAPPELIJK ONDERZOEK

Na mijn nieroperatie op 3 april 1980 vroeg de uroloog professor Fritz Schröder mij penningmeester te worden van de kort tevoren door hem opgerichte Stichting Urologisch Wetenschappelijk Onderzoek (SUWO). Doel van de stichting was met geworven fondsen en jaarlijkse bijdragen wetenschappelijk onderzoek en bezoek aan wetenschappelijke congressen te bekostigen van de afdeling Urologie van het Academisch Ziekenhuis Rotterdam-Dijkzigt verbonden hoogleraren en artsen. Ik heb er praktisch geen tijd in kunnen steken toen ik de functie in verband met mijn ministerschap alweer moest neerleggen. Ik ben uiteraard wel donateur gebleven.

UNIVERSITEIT LEIDEN

Kort na mijn ministerschap herleefde niet alleen mijn betrokkenheid bij het Leidsch Universiteitsfonds, maar werd mij ook gevraagd toe te treden tot de Commissie van advies en bijstand van het college van bestuur van de Universiteit Leiden. Dit lidmaatschap had ik te danken aan de mij toegeschreven politieke contacten. Veel werk heb ik er in de ruim zes jaar dat ik van het gezelschap deel mocht uitmaken, niet aan gehad. Hetzelfde gold aanvankelijk ook voor de Raad van advies van de faculteit der rechtsgeleerdheid van de Universiteit Leiden, waarvoor

Hans Franken, decaan van die faculteit, mij kort na mijn uittreden uit het adviescollege van het college van bestuur in november 1996 vroeg. Wij kwamen van 22 januari 1997 af enige malen bijeen, maar na het aftreden van Hans Franken als decaan bleef het verder stil.

Tot januari 2000. Er bleek onder de opvolger van Hans Franken iets heel erg misgegaan te zijn. De faculteit was praktisch failliet en de financiën moesten drastisch gesaneerd worden. Het college van bestuur had voor dit karwei een buitenstaander uitgenodigd. Voor het eerst zou een niet-jurist de faculteit gaan leiden. De oud-voorzitter van de Sociaal-Economische Raad, Theo Quené, een landbouwingenieur, die wel hoogleraar was geweest maar dan aan de Landbouwniversiteit Wageningen, moest de faculteit uit het slop halen.

Hij activeerde de van het onheil onkundig gehouden raadsleden, onder wie een aantal captains of industry met Leidse wortels, zoals Jan Kalff, Kees van Lede, Ewald Kist en Herman Bruggink. Quené kreeg de financiën van de faculteit op de rails en kon na enkele jaren weer door een jurist, maar wel een buitenstaander, worden opgevolgd. Die opvolger was Hans Blok, gewezen procureur-generaal in 's-Hertogenbosch, en mij nog bekend uit zijn tijd als hoofdofficier van Justitie in Groningen (zie hoofdstuk 20A). In 2003 heb ik deze functie neergelegd. Met de opvolger cab Hans Blok, de hoogleraar aan de juridische faculteit Carel Stolker, heb ik nog wel contact gehad, ook nadat hij vervolgens rector-magnificus en voorzitter van het college van bestuur was geworden.

NICOLAAS WITSENSTICHTING

Mijn terugkeer in de advocatenpraktijk per 1 april 1991 vond plaats in de beginperiode dat de contacten tussen het Westen en de landen van het voormalige Warschaupact weer op gang begonnen te komen. Advocaten wilden enerzijds graag hulp verlenen aan beroepsgenoten die eindelijk weer in vrijheid hun beroep konden uitoefenen, maar zagen anderzijds ook kansen voor ontwikkeling van de internationale rechtspraktijk. Het eerste ging voor en zo werd ik al spoedig door de Nederlandse Orde van Advocaten met anderen naar Praag afgevaardigd voor een serie voordrachten over de praktijkontwikkeling in het vrije Westen. Ik was daar toen twee dagen. Er waren ook zakelijke ontwikkelingen waarin de advocatuur een rol kon spelen.

De Europese Gemeenschappen, korte tijd later de Europese Unie, zouden op grote schaal projecten in de voormalige Oostbloklanden gaan ontwikkelen. Daarvoor zouden tenders worden uitgeschreven. Het zou daarbij vaak gaan om inbreng van verschillende disciplines. Aldus kwam het plan tot samenwerking tot stand tussen de Universiteit van Amsterdam, de Universiteit Nyenrode, de NMB-Postbankgroep (later ING Bank), Coopers & Lybrand Dijker van Dien (later PricewaterhouseCoopers) en NautaDutilh om met gezamenlijk expertise projecten in Midden- en Oost-Europa t ondernemen. De drie commerciële partners brachten het startkapitaal in voor een op te richten stichting die de projecten zou ondernemen en de expertise van de partners zou bundelen. De naam van de stichting verwees naar de Amsterdamse burgemeester, koopman en wetenschapsbeoefenaar Nicolaas Witsen, die in de

zeventiende eeuw dankzij zijn goede handelscontacten met tsaar Peter de Grote bij oekaze het recht had verkregen handel te drijven op Rusland.

Elke partner wees een bestuurder van de stichting aan en ik werd als de door NautaDutilh aangewezen bestuurder op 12 oktober 1990 voorzitter. Voor het meer regelmatige werkoverleg tussen de deelnemende partijen en de directeur had elke partner ook een representant aangewezen. Op mijn kantoor bemoeiden vooral Joop Nagtegaal en Chris Fonteijn zich daarmee, ondersteund door medewerkers van ons kantoor met zelf een Midden-Europese achtergrond. Aldus werd veel expertise gegenereerd. De werkzaamheden kwamen maar moeizaam op gang. Een door ons aangestelde directeur zag weinig mogelijkheden projecten te verwerven. Dit lag voor het grootste deel aan omstandigheden die hem niet waren aan te rekenen.

Toch werd ons vrij snel duidelijk dat van een door hem aangetrokken medewerkster met een voltooide studie Europese Wetenschappen meer initiatief te verwachten was. Wij besloten afscheid van hem te nemen en zijn medewerkster, Karin Plokker, met de directie en de leiding van de dagelijkse werkzaamheden te belasten. Dit bleek een goede greep, want de stichting begon goed op eigen benen te staan. Voor de deelnemende partijen bleven de verwachte voordelen echter uit, deels omdat zij vooral ieder voor zich probeerden hun Midden-Europese graantjes mee te pikken. Verschillen tussen de partners in betrokkenheid bij de stichting weerspiegelden zich ook in het bestuur. Karin Plokker behaalde niettemin behoorlijke resultaten voor de stichting die in veel Midden- en Oost-Europese landen projecten ondernam en daarmee haar bestaansrecht bewees.

Hoewel ik eind 1996 de advocatuur verliet omdat de pensionering bij NautaDutilh plaatsvond op de eerste januari van het jaar na dat waarin de 65-jatige leeftijd was bereikt, verzochten alle partners NautaDutilh mij als voorzitter te laten aanblijven. Dat heb ik gedaan, maar na tien jaar heb ik toch op 13 oktober 2000 mijn functie neergelegd, nadat wij een uitmuntende opvolger hadden gevonden in de persoon van professor Loet Mennes, die ik enkele jaren later als bijzonder geïnspireerd lid van de Commissie ontwikkelingssamenwerking ook weer in de AIV zou ontmoeten. Tot op de dag van vandaag is hij de voorzitter en Karin Plokker als directeur naast hem de drijvende kracht.

De stichting vond eerst onderdak in het hoofdkantoor van de NMB-Postbankgroep aan het Bijlmerplein in Amsterdam-Zuid-Oost met de bijzondere architectuur van Ton Alberts en Max van Huut. Nu is de stichting in Bussum gevestigd.

NEDERLANDS CENTRUM VOOR HANDELSBEVORDERING

Nadat ik ongeveer een jaar was teruggekeerd in de advocatenpraktijk, aanvankelijk nog in mijn oude kantoor met het nog aanwezige meubilair van ruim zeven jaar daarvoor, en vervolgens aan het Weena, kreeg ik bezoek van Jaap Rost Onnes. Ik kende hem al vele jaren. Hij was in tal van organisaties actief. Deze keer ging het bij hem om het Nederlands Centrum van Handelsbevordering. Van deze organisatie wist ik niet veel meer dan dat deze in

oorsprong, onder de naam Centrale Kamer van handelsbevordering, door Sidney van den Bergh was opgericht. Hij was er jarenlang de spil van en ik had hem, toen hij penningmeester van de VVD was en ik algemeen secretaris, eenmaal opgezocht om hem te winnen voor de gedachte van een centrale ledenadministratie met centrale en geautomatiseerde contributie-inning (zie hoofdstuk 3). Het NCH, een stichting, bleek op zoek naar een voorzitter en had het oog op mij laten vallen. Er was behoefte aan iemand die enigszins in politiek Den Haag was ingevoerd. Er was onlangs besloten dat het NCH nauwer zou gaan samenwerken met de organisaties Jaarbeurs Utrecht en RAI.

In het NCH werkte een aantal zogeheten landenkamers samen. Die werden gevormd door vertegenwoordigers van bedrijven wier export op een bepaald land was gericht. Door het NCH werden, veelal met steun van hetzij het ministerie van Economische Zaken, hetzij het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, handelsmissies naar exportlanden georganiseerd. Dit bracht echter onvoldoende op om de organisatie te financieren. Als extra bron van inkomsten organiseerde het NCH om het jaar in Taipei een op het milieu gerichte technologische beurs. Onder de naam Environment Protection Technology ofwel ENPROTECH, presenteerden Nederlandse bedrijven hun kunnen op terreinen als waterzuivering, riolering en dergelijke, gericht op Oost- en Zuidoost Azië.

De bedoeling van de samenwerking met RAI en Jaarbeurs was om gezamenlijk het aantal in het buitenland te organiseren beurzen uit te breiden. Ik zou voor de functievervulling een jaarlijkse vergoeding ontvangen, die was afgestemd op de beperkte draagkracht van de stichting. Dat bedrag zou overigens niet mij persoonlijk ten goede komen, maar deel uitmaken van de kantooromzet van NautaDutilh. Dat werd na mijn vertrek uit de advocatuur anders. Ik werd toen zelf door de Belastingdienst als btw-plichtig ondernemer aangemerkt.

De dag van infunctietreding bleek samen te vallen met mijn vertrek uit de Tweede Kamer door mijn overstap naar de Eerste Kamer, 11 juni 1991. Kort tevoren had ik een lunchafspraak met de staatssecretaris van Economische Zaken, Yvonne van Rooy. Wij kenden elkaar uit het tweede kabinet-Lubbers, waarin zij dezelfde functie vervulde. Ze gaf mij weinig hoop op vruchtbare samenwerking met de Export Voorlichtingsdienst (EVD) van haar ministerie. Deze zou verzelfstandigd worden en zelf inkomsten moeten genereren en daarbij paste niet een samenwerking met een organisatie die ook werkzaam was voor de exportbevordering en dat werk niet voor niets deed. Het kwam dus goed uit, zo dacht ik toen nog, dat het NCH nieuwe samenwerking op het oog had.

Dit laatste bleek echter tegen te vallen. De eigen belangen van RAI en Jaarbeurs bleken met samenwerking minder gediend dan men aanvankelijk had verwacht. Er werd dus veel vergaderd, maar niets concreets bereikt. Wat voor het NCH wel goed uitkwam, was dat de banden met het andere ministerie versterkt werden naarmate de EVD het meer liet afweten. Nog belangrijker bleek dat de exportbedrijven meer bleven zien in de door hen in het leven geroepen en gehouden landenkamers en aldus het NCH een sterke basis had in de exporterende

bedrijven. De EVD zou daarmee rekening moeten gaan houden. Zo veranderde er toch minder dan mij door Yvonne van Rooy was aangezegd.

ENPROTECH had in februari 1991 redelijke winst opgeleverd en in 1993 zou ik bij de opening van de beurs in Taipei aanwezig zijn. Het ministerie van Economische zaken liet zich bij de opening van die beurs niet onbetuigd en zorgde ervoor dat een ondernemersdelegatie onder leiding kwam te staan van oud-staatssecretaris Gerrit Brokx. Ook deze keer zorgde de opbrengst van de beurs ervoor dat het NCH weer voor een jaar of twee vooruit kon. Ook 1995 voerde mij weer naar Taipei, en op de terugweg naar Hanoi, waar het ministerie van Landbouw in samenwerking met het NCH een beurs wilde organiseren. Ik pleegde daar op verzoek van het ministerie overleg over met de Nederlandse ambassadeur.

De opbrengsten van ENPROTECH liepen echter terug en de directeur beurzen van het NCH, Seven Smulders, zon op nieuwe mogelijkheden. De samenwerkingspogingen met RAI en Jaarbeurs waren inmiddels wegens gebrek aan succes zonder conflicten beëindigd. Het NCH moest naar mijn mening structureel worden versterkt, wilde het niet voortdurend afhankelijk zijn van de wisselende gunsten van de overheid, in het bijzonder van de met exportbevordering belaste bewindspersoon op Economische Zaken.

Een gouden kans deed zich voor toen de dynamische voorzitter van de Rotterdamse Kamer van Koophandel, Joop van Caldenborgh, het plan opvatte om een nauwe samenwerking tot stand te brengen tussen de Kamers van Koophandel en het NCH. Hij enthousiasmeerde een aantal andere Kamers van Koophandel en de Vereniging van kamers van Koophandel in Nederland. De voorzitter daarvan was Leo Overmars, oud-directeur van de EVD en een zeer goede bekende van het NCH. De samenwerkingsmogelijkheden zagen er aanvankelijk rooskleurig uit en een groot aantal Kamers toonde geïnteresseerd te zijn. Maar er was buiten de waard gerekend, in casu het ministerie van Economische Zaken. Daar had inmiddels de mening postgevat dat de taken van de Kamers van Koophandel en hun aantal moesten worden teruggebracht. Hierin paste niet dat zij zich met exportbevordering gingen bezighouden. Anderzijds zou ook op de EVD bezuinigd gaan worden. Moest niet juist nu het bedrijfsleven zelf kansen grijpen?

Een aantal Kamers van Koophandel trok zich terug, maar Toon Woltman van de Amsterdamse Kamer, Joop van Caldenborgh en Leo Overmars bleven sterk in hun schoenen staan en met de twee belangrijkste Kamers van Koophandel en de vereniging kwam in 2001 de samenwerking, neergelegd in een samenwerkingsovereenkomst, tot stand. Het NCH was wegens het aftreden van Hendrik van Buren ook toe aan een nieuwe directeur. De directeur van de Rotterdamse Kamer van Koophandel, Gerard Vaandrager, durfde het aan en kreeg de verantwoordelijkheid voor het NCH nieuwe stijl.

Ik vond het met het oog op mijn leeftijd na tien jaar ook tijd worden voor een ander. Jaap de Hoop Scheffer was bereid de functie te gaan vervullen. Dat heeft maar kort geduurd, doordat hij na ruim een jaar op 22 juli 2002 minister van Buitenlandse Zaken werd. Na een interim-periode is de oud-diplomaat Jochum Haakma voorzitter geworden. Naast hem

bestuursleden die afkomstig zijn uit grote en sterke ondernemingen. De schepping van Sidney van den Bergh floreerde opnieuw.

NEDERLANDS CENTRUM VOOR DIRECTEUREN COMMISSARISSEN

Als minister had ik eens tijdens een lunchbijeenkomst een lezing gehouden voor het Nederland Centrum voor Directeuren en Commissarissen (NCD). Van wat de vereniging beoogde wist ik niet zoveel af. Daarin kwam verandering toen ik eind 1991 gevraagd werd toe te treden tot het bestuur. Men wilde als vicevoorzitter graag iemand in het bestuur die, bijvoorbeeld als commissaris, enige affiniteit had met ondernemen, en die tevens beschikte over politieke ervaring en contacten. Ik was op dat ogenblik alleen commissaris bij de Bloemers-Nassau Groep in Rotterdam, maar had voor mijn ministerschap commissariaten bekleed bij de Nederlandse Dagbladunie en Elsevier-NDU. Ik was verder uit hoofde van mijn advocatuur bestuurslid van de Stichting Continuïteit Reesink. Op 5 februari 1992 trad ik in functie. Mijn politieke achtergrond heeft alleen maar binnenskamers een rol gespeeld. Gelobbyd heb ik niet. Mij werd ook niet gevraagd dat te doen. De vereniging behartigde op doeltreffende wijze de belangen van haar leden, voornamelijk directeuren van zelfstandige ondernemingen, niet van concernonderdelen. Het was bij uitstek een netwerkorganisatie met een groot aantal competente bestuursleden. Hoewel niet bedoeld als belangenorganisatie van grote ondernemingen, was het wel zo dat enkele grote ondernemingen er hun medewerking aan verleenden. Zo was de penningmeester in die jaren altijd een lid van de raad van bestuur van ABN Amro Bank. Ik heb mijn functie tot 1 januari 2000 met veel plezier vervuld.

STICHTING AFWIKKELING ONVERZEKERDE VORDERINGEN VOORMALIGE SOVJET-UNIE

Begin 1994 deelde Paul Verhagen, algemeen secretaris van de Vereniging van Nederlandse Ondernemingen (VNO), die ik in verband met mijn activiteiten voor het NCH had leren kennen, mij mede dat het VNO zich ging bezighouden met de coördinatie van het incasso van vorderingen van Nederlandse exportbedrijven op de voormalige Sovjet-Unie. Het ging hierbij om vorderingen die niet verzekerd waren door de Nederlandse Credietverzekering Maatschappij (NCM). NCM bewandelde eigen wegen bij de incassering van vorderingen die zij op grond van verzekeringsovereenkomsten had vergoed. Het VNO zou alle werkzaamheden verrichten, maar als coördinator van de schuldeisers moest een onafhankelijke stichting optreden. Aan mij de vraag of ik de stichting wilde voorzitten. Het VNO zou voor een bestuurslid zorgen en men dacht aan een Tweede Kamerlid als bestuurslid. Die plaats werd vervuld door Gerd Leers. De stichting had uiteraard geen winstoogmerk en ik zag mijn werkzaamheden voor de stichting als verlengstuk van mijn voorzitterschap van het NCH en Gerd Leers klaarblijkelijk als van zijn Tweede Kamerlidmaatschap.

Al het werk werd inderdaad verricht door medewerkers van het VNO, na 1 januari 1997 VNO-NCW, aangestuurd door van Winand Quaedvlieg en Xander Mouthaan, beiden juridisch

onderlegd. Zij waren mijn contactpersonen en ik ondertekende af en toe een brief of circulaire.

Wel zag ik erop toe dat de wettelijke voorschriften inzake de jaarrekening werden nageleefd, nadat me gebleken was dat wat voor ondernemers vanzelfsprekend is, niet bekend was bij allen die zich tot taak hebben gesteld de belangen van ondernemingen te behartigen. Deze belangenbehartiging bleek na vele jaren wel effectief en leidde tot resultaat. Na ruim acht jaar waren de onverzekerde vorderingen op de voormalige Sovjet-Unie geïncasseerd en aan de rechthebbenden afgedragen. Ik vermoed dat de inspanning die VNO-NCW zich daarvoor heeft getroost aanzienlijk groter zijn geweest dan in het begin werd voorzien. Winand Quaedvlieg en Xander Mouthaan hadden echter succesvol werk verricht en de stichting werd geliquideerd.

Het bestuur had inmiddels een mutatie ondergaan doordat Gerd Leers op 1 februari 2002 aftrad in verband met zijn benoeming tot burgemeester van Maastricht. Hij werd opgevolgd door zijn fractiegenoot Maxime Verhagen. Ik ging met hem kennismaken in de Tweede Kamer. Wij kenden elkaar dus al toen hij in april 2003 als plaatsvervangend fractievoorzitter van het CDA deelnam aan het informatieoverleg met Rein Jan Hoekstra en mij (zie hoofdstuk 25). Het werkt altijd plezieriger als het ijs tussen de gesprekspartners al is gebroken.

VOorzitter Stichting Afwikkeling Onverzekerde Vorderingen op Iran

Een aantal maanden nadat ik het voorzitterschap van de Stichting Afwikkeling onverzekerde vorderingen voormalige Sovjet-Unie had aanvaard, bleek het VNO bij monde van Paul Verhagen een soortgelijke inspanning te willen verrichten ten behoeve van ondernemingen met onverzekerde vorderingen op Iran. Mijn medebestuurders van die stichting en ik stemden ermee in dat een soortgelijke stichting werd opgericht, maar nu met het incasso van vorderingen op Iran ten doel. Op 17 januari 1995 traden we in functie.

De werkzaamheden voor het bestuur weken niet af van die voor de andere stichting. Ze duurden alleen nog langer, ruim tien jaar. Pas in oktober 2005 kon de stichting na gedane arbeid worden ontbonden. Winand Quaedvlieg ontmoette ik intussen ook in AIV-verband als actief lid van de Commissie Europese integratie.

Nadat ook deze werkzaamheden achter de rug waren, ontving ik van Bernard Wientjes, toen voorzitter van VNO-NCW een hartelijke bedankbrief en een doos met uitstekende Franse wijn, Pomerol, als beloning. Ik schreef hem in mijn dankbrief dat alle lof de vasthoudende medewerkers van VNO-NCW toekwam. Ik stelde de beloning uiteraard wel op prijs.

Stichting Rotterdams Comité ter Behartiging van Nationale Belangen

Onder deze weidse benaming treedt een groepje Rotterdammers op die zich bezighoudt met de coördinatie van de feestelijkheden die door de Oranjecomités in de verschillende wijken werden georganiseerd op Koninginnedag en tegenwoordig op Koningsdag. Eens in de vijf jaar

organiseert het comité herdenkingsplechtigheden op bevrijdingsdag en elk jaar verzorgt het op 4 mei kransleggingen op de Algemene Begraafplaats Crooswijk en bij een aantal monumenten voor gevallen en gefusilleerden in de stad.

Henny voelde er niets voor dat ik het voorzitterschap van het comité, waarvoor ik in het najaar van 1995 werd gevraagd wegens het aftreden van de Rotterdamse advocaat Hans van Moorsel, zou aanvaarden. De secretaris van het comité, Robert Kröner, die was getrouwd met een goede vriendin van Henny, zei haar dat hij wel eens met haar wilde praten tijdens een diner dat zijn vrouw Tota en hij thuis zouden organiseren met een door hemzelf te schieten haas. Henny bezweek niet alleen voor dat aanbod, maar tijdens het diner ook voor zijn argumenten. Hij bracht overtuigend naar voren dat het van belang is voor de saamhorigheid in de stad en in de vele wijken dat de feestelijkheden op Koninginnedag worden gecoördineerd en jaarlijks belangstelling ondervinden van de burgemeester en de comitéleden.

De burgemeester kan elk jaar maar een beperkt aantal wijken zelf bezoeken en de comitéleden verdelen de andere wijken onderling. Bovendien verdeelt het comité jaarlijks het door de gemeente ter beschikking gestelde bedrag om de activiteiten te bekostigen. Vooral in de vele wijken in de oude gedeelten van Rotterdam is een bijdrage van buitenaf dringend nodig voor de bekostiging van faciliteiten die het feestelijk karakter vergroten. Over het belang van de herdenkingen op 4 mei kon hij – en ik nu – kort zijn. Hij beloofde bovendien – en dat was voor Henny ook belangrijk – dat hij als secretaris ervoor zou zorgen dat mij als voorzitter veel werk uit handen zou worden genomen. Het was echter van belang, en in de lijn van de reeks van voorzitters die mij sinds 1923 waren voorgegaan, dat het voorzitterschap werd bekleed door iemand die een zekere bekendheid had verkregen.

Ik heb het voorzitterschap van Koninginnedag 1996 tot en met Koninginnedag 2000 met veel plezier vervuld. Het aantal bestuursvergaderingen was beperkt. Zij werden in de lunchpauze of aan het eind van de middag gehouden, meestal op het kantoor van het zeer actieve comitélid Marijke Schilder-van der Lingen, die ook de leiding gaf aan de Rotterdamse VVV. Eens per jaar vergaderden wij een avond in het kantoor van de Kamer van Koophandel in de Beurs met de vertegenwoordigers van de wijkcomités. Dan werden de plannen voor de komende Koninginnedag besproken, waarna wij het gemeentelijke subsidiebedrag verdeelden.

Op Koninginnedag zelf verzamelden de comitéleden zich om 9 uur bij Robert Kröner om gezamenlijk naar het stadhuis te gaan. Enkele comitéleden hadden dan hun eerste wijkbezoeken aan kinderfeesten al achter de rug. In de Collegekamer op het stadhuis ontvingen de burgemeester en wij de in Rotterdam geaccrediteerde (honorair-)consuls van vreemde mogendheden. Vervolgens hield het comité een receptie voor de burgerij in de Burgerzaal, waar achtereenvolgens de voorzitter van het comité en de burgemeester een korte feestrede uitspraken. Sinds de eerste jaren dat het comité optrad was de rolverdeling dat het comité het initiatief had, ook al vervulde de gemeente in feite de rol van gastheer. Dit zou nog een gevolg zijn van het feit dat het comité na de Eerste Wereldoorlog in het leven was geroepen ‘ter

behartiging van nationale belangen' als tegenwicht tegen revolutionaire ideeën die aan het einde van die oorlog de kop hadden opgestoken. De rolverdeling is pas omgekeerd tijdens het voorzitterschap van Frans Weisglas en het burgemeesterschap van Ahmed Aboutaleb.

Na een korte lunch gingen de burgemeester en ik de hele middag op wijkbezoek, waar vaak van ons verwacht werd dat we actief aan de activiteiten deelnamen. Om zes uur ontmoetten wij de andere comitéleden weer voor een kort diner in Rotterdam Hilton, vlak bij het stadhuis. Aan het diner zaten ook de garnizoenscommandant/commandant van de Van Ghentkazerne van het Korps Mariniers, de commandant van de brandweer en de hoofdcommissaris van politie aan. Laatstgenoemde miste vaak het grootste deel van de maaltijd doordat zijn aanwezigheid op het hoofdbureau vereist was wegens ongeregelde uren of de dreiging daarvan. Ook de laatst afgetreden voorzitter behoorde jaarlijks tot de genodigden. Na het eten spoedden wij ons dan naar het stadhuis om vanaf het bordes de taptoe door de Marinierskapel van de Koninklijke Marine te kunnen afnemen. Helaas zagen de gemeente en het Korps Mariniers zich in het begin van het nieuwe millennium genoodzaakt het optreden te vervroegen tot een aubade, omdat 's avonds oproerige of dronken vandalen een bedreiging bleken voor de kostbare muziekinstrumenten van de kapel.

Op 4 mei placht ik de herdenking – ook met het Korps Mariniers – op de begraafplaats Crooswijk bij te wonen alvorens naar Amsterdam te vertrekken, waar ik eerst als fractievoorzitter en later als Kamervoorzitter de herdenking in de Nieuwe Kerk en op de Dam bijwoonde. De herdenking in de Rotterdamse Laurenskerk moest ik daardoor missen.

Op 5 mei was er jaarlijks een bijeenkomst met lunch van het Zuid-Hollands Verzet. Hier ging ik ook naartoe, later, als Kamervoorzitter, gevolgd door een reis naar Wageningen ter bijwoning van de parade van de veteranen.

Ook op 14 mei, de dag waarop in 1940 het bombardement van de stad plaatsvond, gevolgd door het overleg over de capitulatie in het hoofdkwartier van kolonel P.W. Scharroo aan de Statenweg 147, vindt jaarlijks een herdenking plaats bij het monument tegenover dat huis, waarbij comitéleden aanwezig plegen te zijn.

Een andere gedenkwaardige bijeenkomst, ook weer op het stadhuis, vond plaats op 31 januari 1998 ter gelegenheid van de zestigste verjaardag van koningin Beatrix. Alle op 31 januari 1938 geboren Rotterdammers waren uitgenodigd voor een feestelijke bijeenkomst gevolgd door een lunch. Toen allen waren gearriveerd – dat dachten wij tenminste – werd een groepsfoto van de jarigen gemaakt die met een oorkonde door een speciale koerier naar paleis Noordeinde werd gebracht. Tijdens de lunch verscheen er nog een jarige: een prachtig geklede kotomisi. De Surinaamse had helaas zoveel tijd nodig gehad om zich voor de feestelijkheid in haar nationale damesdracht te kleden, dat deze vrijwel voorbij was toen zij kwam. Heel jammer voor haar, maar ook voor de foto, die met haar erbij zoveel mooier zou zijn geweest.

Bijzonder aandacht besteedden wij in 2000 aan de bevrijdingsdag, met nog een aanmerkelijk contingent Canadese veteranen.

Er was ook een jaarlijks weerkerende activiteit op de avond van 1 april. Op de Nieuwe- markt aan de Botersloot staat sinds 1874 het standbeeld van de Maagd van Holland, bijge- naamd het Vrijheidsbeeld, dat herinnert aan de inneming van Den Briel door de Watergeuzen op 1 april 1572. Hier hield ik jaarlijks een korte toespraak ter herinnering aan dat historische wapenfeit. Voor de bijeenkomst bestond vooral belangstelling in de kringen van de binnen- scheepvaart. Na afloop werd in een van de havens een kort bezoek aan enkele afgemeerde binnenschepen gebracht, waar een drankje en lekkernijen werden geserveerd.

Na zes Koninginnedagen met een stabiel comité en twee burgemeesters – Bram Peper en Ivo Opstelten – gaf ik mijn penning door aan Coen Schimmelpenninck van der Oije als mijn opvolger. Als oud-gemeentearchivaris van de stad en directeur van het Historisch Museum in het Schielandhuis en het Maritiem Museum voldeed hij zeker aan de eis van bekendheid in Rotterdam, als voorzitter van de Hoge Raad van Adel en Kamerheer voor Rotterdam trouwens ook daarbuiten.

DR. DANIEL DEN HOED STICHTING EN STICHTING FONDSEN DR. DANIEL DEN HOED KLINIEK
Begin 2001 benaderden Henk Koning en de hoogleraar kindergeneeskunde Karel Kerrebijn me met de vraag of ik laatstgenoemde wilde opvolgen als voorzitter van de Dr. Daniel den Hoed Stichting. De stichting had deels een gecompliceerd doel en Henk zou mij inwijden in de juridische problematiek waarin de stichting een rol speelde.

Het primaire doel was niet ingewikkeld: de bevordering van onderzoek, behandeling en verzorging van kankerpatiënten en van wetenschappelijk oncologisch onderzoek. Wel ingewikkeld was dat de stichting de naleving moest toetsen van twee op 30 december 1994 tussen de Daniel den Hoed Kliniek en et Academisch Ziekenhuis Rotterdam gesloten overeenkomsten. Daarbij waren de werkzaamheden op het gebied van de oncologie van de Daniel den Hoed Kliniek overgegaan naar het Academisch Ziekenhuis Rotterdam, dat gevestigd was in het Dijkzigt Ziekenhuis aan het Dr. Molewaterplein, en de werkzaamheden op het gebied van de reumatologie aan een nieuwe stichting Reumatologie Dr. Daniel den Hoed. De Daniel den Hoed Kliniek bleef voorlopig gevestigd aan de Groene Hilledijk 301 in Rotterdam-Zuid.

De arts Daniel den Hoed geldt als grondlegger van de radiotherapie in ons land. De naar hem vernoemde kliniek, die vooral bekend is als oncologisch ziekenhuis en door het patiëntgebonden kankeronderzoek dat er wordt verricht, staat met het in Amsterdam gevestigde Nederlands Kanker Instituut Antoni van Leeuwenhoek aan de top van de specialistische oncologische ziekenhuizen in ons land. Door de fusieovereenkomst tussen de Daniel den Hoed Kliniek en het Academisch Ziekenhuis Rotterdam verkregen de oncologisch kliniek en het onderzoek academische status. Op den duur moest de kliniek in het op het terrein van Dijkzigt geheel te herbouwen ziekenhuiscomplex een nieuwe plaats krijgen.

Het wetenschappelijk onderzoek werd deel van het universitair onderzoek, maar het zou nog zijn eigen financiering behouden. Ook voor de zelfstandigheid van het personeel waren

voorwaarden in de fusieovereenkomst opgenomen. Om te waarborgen dat die voorwaarden zouden worden nageleefd, was in de fusieovereenkomst voorzien in een stichting die tot taak had toe te zien op de naleving van de afspraken. Mede daarom werden twee van de vier bestuursleden benoemd op advies van de medezeggenschapsraad van de kliniek.

De fusie was langzamerhand wel helemaal verwerkt. Hierbij had het stichtingsbestuur een ondankbare taak gehad, want het Academisch Ziekenhuis Rotterdam had successievelijk alle waarborgen die overeengekomen waren, terzijde gesteld, zonder dat het bestuur daartegen iets had kunnen ondernemen. Ik moest die bestaande toestand aanvaarden, maar er resteerde nog één belangrijke taak: het beheer van de eigen financiën voor het wetenschappelijk onderzoek. Hiervoor waren er twee belangrijke bronnen: de door de stichting verkregen schenkingen, legaten en erfstellingen alsmede een jaarlijkse vaste dotatie van het Koningin Wilhelminafonds voor de kankerbestrijding, dat zich inmiddels KWF Kankerbestrijding noemde. Daarnaast waren er nog projectfinancieringen. De dotatie van het Koningin Wilhelminafonds bedroeg 4% van de gemiddelde reguliere baten van KWF Kankerbestrijding, gemeten over de laatste drie boekjaren. Het ging daarbij om ongeveer vijf miljoen gulden per jaar, later bijna tweeëneenhalf miljoen euro. Op 12 maart 2001 trad ik in functie op grond van een benoeming door de raad van bestuur van het Academisch Ziekenhuis Rotterdam.

Naast de Dr. Daniel den Hoed Stichting waren er nog twee stichtingen die aan de Daniel den Hoed Kliniek gelieerd waren. De Stichting Fondsen Dr. Daniel den Hoed Kliniek en de Stichting Familiehuis Daniel den Hoed. De eerstgenoemde stichting stelde zich uitsluitend fondsenwerving ten behoeve van het patiëntgebonden oncologisch onderzoek van de Daniel den Hoed Kliniek ten doel. Henk Koning was daarvan de voorzitter. Na verloop van tijd werd besloten de banden tussen deze stichting en de Dr. Daniel den Hoed Stichting te versterken en daartoe over en weer een aantal bestuursleden in beide stichtingen te benoemen. Aldus trad ik op 15 januari 2003 toe tot het bestuur van deze stichting.

De tweede stichting exploiteert een logeerhuis voor familieleden van patiënten die in de Daniel den Hoed Kliniek zijn opgenomen. De kliniek heeft landelijke bekendheid en veel patiënten komen van buiten Rotterdam, soms van ver, en kunnen dan in de buurt van de kliniek logeren. Met deze stichting bestonden uiteraard ook nauwe banden, maar er vond geen uitwisseling van bestuursleden plaats.

Een rustig verloop zou mijn voorzitterschap niet hebben. Ik was nog bezig wegwijs te worden in de kringen van de kankerbestrijding en de fondsenwerving daarvoor, toen KWF Kankerbestrijding bij monde van haar in 2000 opgetreden voorzitter Marten Oosting liet weten dat besloten was jaarlijks alleen nog maar een belangrijke dotatie te doen aan Antoni van Leeuwenhoek en voor het overige de middelen uitsluitend beschikbaar te stellen voor projecten. Daniel den Hoed moest maar zien het onderzoek door het rijk te laten financieren.

KWF stelde zich op het standpunt dat de bekostiging van het reguliere onderzoek door medische faculteiten ten laste van de algemene middelen hoorde te komen en dat de middelen die door fondsenwerving werden verkregen bestemd moesten worden voor de financiering

van extra's, zoals bijzonder projecten. De argumentatie was niet onredelijk, maar het besluit kwam ons slecht uit. Het onderzoek had wel academische status gekregen, maar de geldmiddelen van de medische faculteit waren gelijk gebleven. KWF gunde ons wel een behoorlijke overgangstermijn. Dat mocht ook verwacht worden van een organisatie onder voorzitterschap van degene die behoorlijkheidstoetsing had gepersonifieerd.

De medische faculteit van de Erasmus Universiteit kon ons niet aan geld helpen. Marten Oosting en ik benaderden de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Loek Hermans, op de Nieuwjaarsontvangst van de koningin in januari 2002. Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap liet vervolgens langs ambtelijke weg weten dat het pas tot financiering van het onderzoek van de Daniel den Hoedkliniek en de stichting bereid was, wanneer het instituut 'volledig geacademiseerd' zou zijn en ondergebracht in het nieuw te bouwen complex op het Dijkzigtterrein. Dat zou nog vele jaren gaan duren. Toen werd de overgang van de kliniek naar het nieuwe 'Thema oncologie' op zijn vroegst in 2013 voorzien, maar men hield al rekening met aanzienlijke vertraging. Bij de verschijning van dit boek is het nog steeds niet zover. Begin 2004 was KWF niet bereid langer te blijven financieren.

Na overleg tussen KWF, Daniel den Hoed Stichting en Erasmus MC, zoals het Academisch Ziekenhuis Rotterdam inmiddels heette, werd besloten dat wij gezamenlijk een poging zouden ondernemen om van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap financiering te verkrijgen. Ik zou een afspraak maken met staatssecretaris Annette Nijs (VVD), aan wie onder andere de zorg voor het wetenschappelijk onderwijs was toevertrouwd. Ik vroeg haar secretaresse om een afspraak met ons te maken, waarbij onze delegatie zou bestaan uit de voorzitter van de Raad van Bestuur van Erasmus MC, professor Rien Meijerink, de voorzitter en de wetenschappelijk directeur van KWF Kankerbestrijding, staatsraad Marten Oosting en Ton Hanselaar, en professor Wolter Oosterhuis als wetenschappelijk directeur van de Daniel den Hoed Kliniek en mijzelf voorzitter van de Daniel den Hoedstichting. De reden van ons bezoek zette ik op verzoek van de secretaresse in een e-mail kort uiteen. Uiteraard liet een antwoord lang op zich wachten – er gaat veel om op een ministerie en een staatssecretaris heeft een volle agenda. Toen uiteindelijk op 29 april 2004 een antwoord kwam, was dat teleurstellender dan ik had verwacht. In een briefje aan de Daniel den Hoed Stichting met kopie aan de raad van bestuur van Erasmus MC liet de staatssecretaris weten geen taak voor haar ministerie weggelegd te zien en daarom een onderhoud weinig zinvol te achten.

Gelet op het belang van het patiëntgebonden wetenschappelijk oncologisch onderzoek, het maatschappelijk gewicht van de voorgestelde delegatie en als degene die als informateur mede aan de totstandkoming van het kabinet had bijgedragen, had ik deze botte weigering niet verwacht. Ik schreef op 8 mei 2004 aan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, Maria van der Hoeven (CDA), die ik goed had leren kennen toen ik voorzitter van de Eerste Kamer was en zij eerste ondervoorzitter van de Tweede Kamer. We hadden enige dienstreizen gemeenschappelijk gemaakt, onder andere naar Brazilië en Mallorca. Ik deed een beroep op de minister op grond van haar verantwoordelijkheid voor de ambtenaren die de staatssecreta-

ris hadden geadviseerd. Ik begreep wel dat Annette Nijs me dit niet in dank zou afnemen, maar ik had er geen idee van dat er op dat moment al zodanige spanningen tussen haar en de minister groeiden dat ze een maand later, op 9 juni, haar ontslag indiende.

Mark Rutte (VVD) volgde haar op. Ik wachtte af. Begin september liet hij weten ons te zullen ontvangen. Wij bereidden ons voor om op de door hem voorgestelde dag ons gezamenlijk voorstel te doen. De argumentatie van KWF Kankerbestrijding dat de reguliere financiering van academisch onderzoek een overheidstaak was, sneed naar onze mening hout. Het argument dat de Daniel den Hoed Kliniek nog niet was ondergebracht op het Dijkzigtcomplex, dat het ministerie aanvoerde, sprak ons niet aan: het wetenschappelijk onderzoek vond wel degelijk plaats in het complex van de medische faculteit dat onderdeel uitmaakte van Erasmus MC. Het Josephine Nefkensinstituut was in het faculteitsgebouw gevestigd. Kort voor de dag van de bijeenkomst met de staatssecretaris kreeg ik het verzoek de Nederlandse regering als special envoy te vertegenwoordigen tijdens de inauguratie van de nieuwgekozen president van de Republiek Indonesia, Susilo Bambang Yudhoyono (zie hoofdstuk 28). Wij besloten dat de delegatie ook zonder mij zwaar genoeg was: Wolter Oosterhuis wist van de financiering van het onderzoek en het onderscheid tussen de reguliere financiering en de projectfinanciering meer dan ik. Het ging erom dat KWF zelf haar standpunt zo duidelijk uiteenzetten dat de staatssecretaris de financiering ook een overheidstaak zou vinden en dat Erasmus MC aantoonde dat die financiering niet uit de bestaande overheidsfinanciering betaald kon worden. Tot mijn grote vreugde vernam ik na terugkeer dat Mark Rutte met grote voortvarendheid had geoordeeld dat zijn ministerie de financiering moest overnemen en dat dit ook zou gebeuren doordat het ministerie met olopende bedragen in vier jaar het bedrag van 2 miljoen euro voor zijn rekening zou nemen. KWF was dan bereid gedurende die overgangperiode het resterende bedrag voor haar rekening te blijven nemen.

Een klein jaar later – de eerste betaling door het ministerie werd elk moment verwacht, werd ik uitgenodigd voor een gesprek met de decaan van de medische faculteit. Groot was mijn verbazing en nog groter mijn verontwaardiging toen ik vernam dat de faculteit besloten had dat de extra bijdrage deel zou uitmaken van het totale budget van de faculteit en aldus onderdeel zou worden van het binnen de faculteit te verdelen bedrag. Mijn grote steun, de voorzitter van de raad van bestuur Rien Meijerink had inmiddels een andere functie; hij had van den beginne af gezegd dat hij het voorzitterschap van de raad van bestuur beperkte tijd zou vervullen en die tijd was om. Ik wees de decaan op de geschiedenis en op het feit dat dan precies ging gebeuren waar de ambtenaren van het ministerie voor hadden gevreesd: de met moeite bereikte verdeelsleutel tussen de medische faculteiten van alle universiteiten zou dan worden verstoord en het risico was groot dat de staatssecretaris dan op zijn toezegging moest terugkomen. Deze toezegging had hij alleen maar kunnen doen door het bedrag buiten de verdeelsleutel te houden op grond van het onvoorziene feit dat een bestaande externe financiering met structureel karakter werd beëindigd. De decaan zwichtte enige tijd later; of hij vreesde dat ik de staatssecretaris zou inlichten, zal ik nooit weten.

Toen uiteindelijk de gehele structurele financiering door het ministerie was overgenomen, was er voor de Daniel den Hoed Stichting geen eigen taak meer. Zij kon dus worden geliquideerd. Er deed zich echter het probleem voor dat de stichting in een onbekend aantal testamenten was opgenomen als begunstigde, hetzij van een legaat, hetzij van de gehele nalatenschap. Elk jaar van mijn voorzitterschap was er wel een dergelijk testament door overlijden van kracht geworden. Weliswaar was voor het verkrijgen van dergelijke dotaties en schenkingen een aparte stichting in het leven geroepen, maar het onderscheid was velen die iets ten behoeve van de Daniel den Hoed Kliniek en het kankeronderzoek wilden doen, niet bekend en ook notarissen waren zich vaak niet bewust van het bestaan van twee stichtingen.

De oplossing die juristen voor dit probleem hadden gevonden heette juridische fusie. Sinds 1987 kende het Burgerlijk Wetboek de mogelijkheid dat vennootschappen of stichtingen samengingen waarbij de vermogens en ook toekomstige aanspraken van de samengaande rechtspersonen op de nieuwe overgingen. Aldus besloten de besturen van de Dr. Daniel Den Hoed Stichting en de Stichting Fondsen Dr. Daniel den Hoed Kliniek samen te gaan onder de naam Daniel den Hoed Stichting. Daardoor zouden de legaten en erfstellingen die aan een van de stichtingen onder hun oude naam waren gedaan, toekomen aan de Daniel den Hoed Stichting.

Er moest nog één hindernis worden genomen. In verband met de taak van de Dr. Daniel den Hoed Stichting bij de toetsing van de fusie tussen het Academisch Ziekenhuis Rotterdam en de Daniel den Hoed Kliniek moesten statutenwijzigingen van de stichting ter goedkeuring worden voorgelegd aan de raad van bestuur van het Academisch Ziekenhuis, nu Erasmus MC. Bij een fusie moeten volgens de wet dezelfde vereisten in acht genomen worden als bij statutenwijziging en dus moest ook het fusiebesluit ter goedkeuring worden voorgelegd. Een mededeling dat daarover een brief zou volgen leidde direct tot de mededeling dat wij uiteraard op instemming konden rekenen. Vervolgens bleef antwoord op onze brief uit. Wij vermoedden dat de raad van bestuur voorwaarden zou gaan stellen. De opvolger van Rien Meijerink, professor Hans Büller, had kort geleden Erasmus MC Vriendenfonds opgericht. Mij was bekend dat hij had geprobeerd beperkende maatregelen op te leggen aan fondsen ten behoeve van bepaalde specialismen, zoals SUWO voor de urologen.

Van een der bestuursleden van de Stichting Sophia Kinderziekenhuis Fonds had ik al vernomen dat Büller, toen als directeur van dat ziekenhuis, invloed in het bestuur had gewenst. Het Sophia Kinderziekenhuis was intussen ook onderdeel Van Erasmus MC, maar de stichting had haar onafhankelijkheid bewaard. Dat zou de nieuwe Daniel den Hoed Stichting niet lukken. De raad van bestuur verlangde als voorwaarde voor de goedkeuring van de fusie het recht één bestuurslid te benoemen. Wij overwogen dat dit een oneigenlijke voorwaarde was, maar dat het ons ook niet verstandig leek om over deze kwestie naar de rechter te stappen. In de statuten van de Daniel den Hoed Stichting werd dus opgenomen dat de raad van bestuur één bestuurslid mocht voorstellen. De fusie kreeg op 9 juli 2008 haar beslag en in het nieuwe bestuur werd Coen baron Schimmelpenninck van der Oije de nieuwe voorzitter.

Henk Koning, voorzitter van de Stichting Fondsen Dr. Daniel den Hoed Kliniek, en ik verlieten als oud-voorzitters het kantoor van notaris Marianne de Waard-Preller van NautaDutilh, die de fusieakte verleed.

Op 2 oktober volgde nog een afscheidsdiner in restaurant In Den Rustwat. Op 25 november organiseerde de Daniel den Hoed Stichting een benefietavond in de Laurenskerk, waar onder andere elf vleugels werden bespeeld door Daniël Wayenberg, Michiel Borstlap, Rob van Dijk, Willy Appermont, Ronald Brautigam, Jean-Marie Vanbroeckhoven, Marie-Cécile Moerdijk, Bas Verheyden, de Belgische minister van Staat Willy Claes, en de ondernemers Tom Westermeijer en Alexander Blom. Uiteraard trad Lee Towers op, die al jaren ambassadeur van de Daniel den Hoed Kliniek is. Tot onze verrassing werden Henk Koning en ik toegesproken door het lid van de raad van bestuur van Erasmus MC Charlotte Insinger, die ons uit naam van de raad van bestuur de dr. J.B. Molewater-dr. W.H. de Monchypenning uitreikte.

Toen Henny en ik op vrijdagavond 28 november 2014 als genodigden aanwezig waren bij de het honderdjarig bestaan van het Radiologisch Instituut Rotterdam, dat door Daniel den Hoed was opgericht en groot gemaakt en dat uitgroeide tot de huidige Daniel den Hoed Kliniek, vernam ik dat de raad van bestuur van Erasmus MC besloten had ook de laatste herinnering aan de oorspronkelijk zelfstandige kliniek weg te vagen. Ondanks eerdere toezeggingen dat de oncologische afdeling binnen Erasmus MC de naam Daniel zou dragen, zoals het kinderziekenhuis nog steeds Sophia heet, zou deze afdeling Erasmus MC Kanker Instituut gaan heten. Aan de Daniel den Hoed Stichting is nu de taak de naam van hem die in 2000 door de Rotterdammers werd uitgeroepen tot grootste Rotterdammer van de twintigste eeuw, levend te houden en ervoor te zorgen dat die naam garant blijft staan voor ruime giften en legaten ten behoeve van de kankerbestrijding, waarvoor Daniel den Hoed pionierswerk heeft verricht. Te hopen valt dat de Stichting Familiehuis erin slaagt een nieuw familiehuis in te richten in de onmiddellijke nabijheid van het terrein van Erasmus MC, zodat daar de naam Daniel den Hoed prominent zichtbaar blijft.

¹ Prins Alexander was de derde zoon uit het eerste huwelijk van koning Willem III (met Sophie van Württemberg). Hij studeerde van 1871 tot 1874 aan de Rijksuniversiteit Leiden. In die tijd was hij lid van het Leidsche Studenten Corps en de Sociëteit Minerva. Aan het Corps schonk hij een grote zilveren beker, de Alexanderpokel, die een ereplaats in de zaal van de Sociëteit Minerva staat, en aan de sociëteit twee grote koperen lichtkronen, die nog steeds de sociëteitszaal verlichten (wel elektrisch in plaats van met gas).

² Besluit van de minister van Binnenlandse Zaken van 28 juni 1966, Nr. B66/U1656 Afd. B.B. De leden waren dr. P. Bakker, directeur van de Gemeentelijke Dienst van de Burgerlijke stand, het Bevolkingsregister, Verkiezingen en Militaire Zaken van Amsterdam, dr. I. N. Th. Diepenhorst, oudstaatssecretaris van Buitenlandse Zaken, te Epe², ik zelf, prof. mr. L. G. A. Schlichting, hoogleraar aan de Katholieke Universiteit te Nijmegen, mr. dr. H. van 't Veer, officier van justitie bij het arrondissementsparket te 's-Gravenhage, en mr. dr. C. J. Verplanke, burgemeester van 's-Gravendeel. Secretaris

was de mij uit de VVD bekende mr. dr. W. K. J. J. van Ommen Kloeke, administrateur bij het ministerie van Binnenlandse Zaken, en adjunct-secretaris: jonkvrouw mr. C. M. M. J. de Kuyper, referendaris tweede klasse bij het ministerie van Binnenlandse Zaken.

³ Kamerstukken Tweede Kamer vergaderjaar 1967-1968, 9 441 nr. 1.

⁴ Kamerstukken Tweede Kamer vergaderjaar 1968-1969, 10 398, nrs. 1 en 2.

⁵ Staatsblad 1981, nr. 477.

⁶ Kamerstukken Tweede Kamer vergaderjaar 1979-1980, 15 840 nr. 4.

⁷ Besluit van 10 september 1996, nr. 96.004481.

⁸ Het begin van het Heilige Roomse Rijk is historisch niet nauwkeurig te bepalen, maar de gewesten die nu ons land vormen, vielen bij het Verdrag van Ribemont van 880 toe aan Lodewijk de Jonge van het Oost-Frankische Rijk.

⁹ Kamerstukken Eerste Kamer/Tweede Kamer vergaderjaar 1998-1999, 26 709 nr. 1.

¹⁰ Wet van 3 juli 1996, houdende opheffing van het adviesstelsel in zaken van algemeen verbindende voorschriften en beleid van het Rijk (Herzieningswet adviesstelsel), Kamerstukken 24 232.

¹¹ Wet van 3 juli 1996, houdende algemene regels over de advisering in zaken van algemeen verbindende voorschriften of te voeren beleid van het Rijk (Kaderwet adviescolleges), Kamerstukken 24 503.

¹² Brief van het Overleg van de secretarissen-generaal (SGO) aan de informateur dr. H.H.F. Wijffels van 18 januari 2007 <https://zoek.officiële bekendmakingen.nl/kst-30891-5-b1.pdf>.

¹³ Brief minister-president aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal van 9 februari 2007 nr. 3030422; Kamerstukken Tweede Kamer vergaderjaar 2006-2007 30891 nr. 5.

¹⁴ Advies nr. 50 *Private sector ontwikkeling en armoedebestrijding*, nr. 59 *De inhuur van private militaire bedrijven: een kwestie van verantwoordelijkheid*, nr. 66 *Demografische veranderingen en ontwikkelingssamenwerking*, 70 *Nederland en de Responsibility to Protect: de verantwoordelijkheid mensen te beschermen tegen massale wreedheden*, nr. 72 *Piraterijbestrijding op zee: een herijking van publieke en private verantwoordelijkheden* en nr. 78 *Europese defensiesamenwerking: soevereiniteit en handelingsvermogen*.

¹⁵ Adviezen nr. 26 *Nederland en de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa in 2003: rol en richting*, nr. 33 *De Raad van Europa; Minder en (nog) beter*, nr. 76 *Het nieuwe strategisch concept van de NAVO* (ter voorbereiding van de herziening van het Strategisch Concept van de NAVO van 1999, waartoe op 3 en 4 april 2009 was besloten), nr. 54 *De OESO van de toekomst* en briefadvies nr. 5 *Nederlands voorzitterschap EU 2004*.

¹⁶ Advies nr. 68 *De EU en de crisis: lessen en leringen* en briefadvies nr. 19 *Naar een versterkt financieel-economisch bestuur in de EU*.

¹⁷ Advies nr. 53 *Benelux, nut en noodzaak van nauwere samenwerking*, nr. 56 *Inzet van de krijgsmacht, wisselwerking tussen nationale en internationale besluitvorming*, nr. 79 *De Arabische regio, een onzekere toekomst* en nr. 83 *Tussen woord en daad: perspectieven op duurzame vrede in het Midden-Oosten*.

¹⁸ Briefadvies nr. 22 *Kabinetsformatie 2012: krijgsmacht in de knel*.

¹⁹ Kamerstukken Tweede Kamer vergaderjaar 2006-2007, 30 800 XVI nr. 114 Brief van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport van 17 januari.

²⁰ Kamerstukken Tweede Kamer vergaderjaar 2002-2003, 28 885.

²¹ Kamerstukken Tweede Kamer vergaderjaar 2004-2005, 29 975 nr. 1 Brief van de voorzitter van de Raad voor het Openbaar Bestuur mede namens de voorzitters van de WRR, de Kiesraad, de AIV en de SER aan de Tweede Kamer van 25 januari 2005.

²² Kamerstukken Tweede Kamer vergaderjaar 2007-2008, 29 978 nr. 3 Brief van 29 januari 2008.

²³ Kamerstukken Tweede Kamer vergaderjaar 2005-2006, 30 372 nr. 1.

²⁴ Handelingen Eerste Kamer vergaderjaar 2013-2014 nr. 27 blz. 6-1 van 15 april 2014.

²⁵ Kamerstukken Tweede Kamer vergaderjaar 2008-2009, 31 847 nr. 4.